

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

МАРУЩАК ІВАННА ВІТАЛІЇВНА

Допускається до захисту:

в. о. завідувача кафедри

загального та прикладного мовознавства

і слов'янської філології

д-р філол. наук, доцент

Ситар Г. В.

« ____ » _____ 2020 р.

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ІЗ ЗООНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 035 Філологія

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:

О.Г. Важеніна, доцент кафедри

української мови і культури _____

Оцінка: _____ / _____ /

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2020

Анотація

Марущак І. В. Фразеологічні одиниці з зоонімічним компонентом в українській мові. Спеціальність 035 «Філологія», Освітня програма «Українська мова та література». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

У кваліфікаційній роботі визначено та схарактеризовано фразеологізми з зоонімічним компонентом в українській мові. Опрацьовано теоретичні основи тлумачення фразеологічних одиниць, їхню культурно-національну специфіку. Досліджено питання терміна «фразеологізм» в українській мові та з'ясовано способи його класифікації, особливості фразеологічного значення, вплив компонента на формування фразеологічного значення. Висвітлено відбиття матеріального й духовного життя у фразеології та специфіку зоонімічних фразеологізмів в національно-культурному контексті української мови. Схарактеризовано та згруповано фразеологізми з зоонімічним компонентом.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологізм з зоонімічним компонентом, зоонім, зооморфні одиниці.

Бібліогр.: 105 найм.

Annotation

Marushchak I. Phraseological units with a zoonymic component in the Ukrainian language. Specialty 035 "Philology", Educational program "Ukrainian language and literature". Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

In the qualification work phraseology with a zoonymic component in the Ukrainian language is defined and characterized. Theoretical bases of interpretation of phraseological units, their cultural and national specifics are worked out. The issue of the term "phraseology" in the Ukrainian language is studied and the methods of its classification, features of phraseological meaning, the influence of the component on the formation of phraseological meaning are clarified. The reflection of material and spiritual life in phraseology and the

specifics of zoonymic phraseology in the national and cultural context of the Ukrainian language are highlighted. Phraseologisms with a zoonymic component are characterized and grouped.

Key words: phraseology, phraseology, phraseological unit, phraseology with zoonymic component, zoonym, zoomorphic units.

Bibliogr .: 105 hired.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТЛУМАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ.....	10
1.1 Питання визначення терміна «фразеологізм» в українській мові.....	10
1.2 Способи класифікації фразеологізмів в українській мові.....	19
1.3 Особливості фразеологічного значення.....	23
Висновки до 1 розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	28
2.1. Вплив компонента на формування фразеологічного значення.....	28
2.2. Відбиття матеріального й духовного життя у фразеології.....	30
2.3. Зоонімічні фразеологізми в національно-культурному контексті української мови.....	36
Висновки до розділу 2.....	38
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ФО З ЗООНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ.....	40
3.1. Фразеологізми з власне зоонімічними номенами.....	40
3.1.1. Фразеологізми з назвами свійських тварин.....	40
3.1.2. Фразеологізми з назвами диких тварин.....	63
3.2. Орнітофразеологізми (фразеологізми з назвами птахів).....	72
3.2.1. Фразеологізми з назвами свійських птахів.....	72
3.2.2. Фразеологізми з назвами диких птахів.....	77
3.3. Ентомофразеологізми (фразеологізми з назвами комах).....	90
3.4. Рептиліофразеологізми (фразеологізми з назвами плазунів).....	99
3.5. Амфібіофразеологізми (фразеологізми з назвами земноводних)).....	101
3.6. Іхтіофразеологізми (фразеологізми з назвами риб).....	103
3.7. Фразеологізми з назвами членистоногих.....	107
3.8. Фразеологізми з назвами червів.....	109

3.9. Фразеологізми з тваринними соматизмами.....	110
3.10. Фразеологізми із компонентом «мови тварин».....	122
3.11. Фразеологізми з назвами фантастичних тварин.....	123
Висновки до розділу 3.....	125
ВИСНОВКИ.....	127
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	130
ДОДАТКИ.....	139

ВСТУП

«Якщо мова є душою народу, то фразеологія це душа мови. Саме у фразеології яскраво виявляється самобутність мови, лад народного мислення, фразеологічні засоби мови є національним духом мови», – писала Л. Лонська. І це дійсно так. З найдавніших часів фразеологія була скарбницею українського народу. Саме фразеологізми відображають побут, традиції, вірування, уявлення наших предків, у них закладено мудрість і досвід пращурів, тому й не дивно, що останнім часом лінгвісти та мовознавці усе частіше звертаються до цієї теми.

Та все ж, незважаючи на величезну кількість наукових розвідок, фразеологія все ще має багато невирішених питань. Наприклад, дослідники і досі не можуть дійти спільної згоди щодо визначення терміна «фразеологізм» та його диференційних ознак, до кінця не з'ясованими залишаються принципи упорядкування фразеологічного матеріалу і межі фразеологічної одиниці, недостатньо вивченими залишаються окремі групи фразеологізмів.

Вивченням фразеології займалися В. Виноградов, О. Потебня, О. Шахматов, В. Жайворонок, П. Фортунатов, Л. Булаховський, І. Чередниченко, Л. Скрипник, В. Мокієнко, Н. Бабич, М. Алефіренко, Г. Удовиченко, В. Ужченко, Л. Аквсентьєв та ін.

Фразеологізми із зоонімічним компонентом досить цікавий пласт української фразеології, який містить національно-культурну інформацію, що відбивається в ньому потрійним чином: 1) комплексно, тобто усім значенням фразеологізму; 2) прототипами, оскільки вільні словосполучення називали певні традиції, подробиці побуту і культури; 3) розчленовано, тобто компонентами свого складу.

У своїй роботі ми звертаємо увагу на зоонімічний компонент фразеологічних одиниць як носій високого рівня культурно-національної інформації. Це питання ще недостатньо вивчене в сучасній українській лінгвістиці, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета магістерського дослідження полягає в комплексному аналізі українських фразеологічних одиниць з зоонімічним компонентом, упорядкуванні їх за семантичними групами.

Для реалізацій спланованої мети необхідно виконати **такі завдання**:

- 1) опрацювати науково-теоретичну літературу з обраної проблеми;
- 2) з'ясувати особливості фразеологічного значення;
- 3) окреслити місце фразеологізмів із зоонімічним компонентом у загальній системі фразеологічних одиниць;
- 4) зібрати й систематизувати фактичний матеріал дослідження для наукової інтерпретації;
- 5) упорядкувати фактичний матеріал за тематичними групами;
- 6) проаналізувати компонент фразеологічної одиниці через призму етнокультурної інформації, з'ясувати, наскільки в аналізованих одиницях фразеології відбилося матеріальне й духовне життя українців;
- 7) з'ясувати вплив зоонімічного компонента на формування фразеологічного значення аналізованих одиниць.

Об'єктом дослідження стали фразеологічні одиниці української мови.

Предметом дослідження слугували структура та семантика фразеологічних одиниць із зоонімічним компонентом.

Матеріалом дослідження слугували фразеологізми з назвами тварин, отримані методом суцільної вибірки з академічного «Фразеологічного словника української мови» за загальною редакцією В.М. Білоноженко.

Практичне та теоретичне значення магістерської роботи.

Проведене нами дослідження сприяє удосконаленню загальної характеристики фразеологічних одиниць з назвами тварин. Отримані результати дослідження можна використати у закладах вищої і середньої освіти під час вивчення фразеології української мови, а також на спецкурсах і семінарах з вивчення актуальних проблем української фразеології загалом, і зоофразеологізмів зокрема.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в роботі удосконалено групування та опис фразеологічних одиниць із зоонімічним компонентом.

У пропонованій магістерській роботі використано такі **методи дослідження**:

- 1) метод вибірки для здійснення вибірки фразеологізмів із назвами тварин;
- 2) для визначення основних і загальних ознак фразеологізмів використовувався метод синтезу;
- 3) описовий метод використано для характеристики і визначення значень фразеологізмів;
- 4) метод порівняння використано з метою визначення співвідношення фразеологізмів з різних груп;
- 5) для характеристики частотності вживання фразеологізмів з назвами тварин використовувався метод кількісного та якісного аналізу;
- 6) системний метод – для упорядкування фразеологізмів із зоонімічним компонентом;
- 7) семантичний аналіз використано для визначення семантичних особливостей фразеологізмів та з'ясування їх з етнокультурної зумовленості.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та наукової літератури та додатків.

Апробація роботи. Основні положення та результати роботи були представлені на III Всеукраїнській науково-практичній конференції 26 травня 2020 року «Лінгвоукраїністика XXI століття: традиції, новаторство» (м. Вінниця, 2020 рік).

Публікації. Проблематику дослідження було висвітлено у статті «Зоонімічний компонент «собака» як носій національно-культурної конотації в українській фразеології», опублікованій одноосібно у збірнику наукових

праць «Лінгвоукраїністика ХХІ століття: традиції, новаторство. Випуск 3» [54].

Обсяг роботи – 129 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТЛУМАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ

1.1. Питання визначення терміна «фразеологізм» в українській мові

Становленню фразеології як галузі лінгвістики сприяло здійснене у працях мовознавців (М. Ломоносова, І. Срезневського, П. Фортунатова, О. Шахматова, Ф. Буслаєва, О. Потебні) ґрунтовне дослідження синтаксичної природи словосполучень, а також висвітлення стилістико-семантичних особливостей стійких комплексів слів. [94, 18].

У ХХ ст. дослідження фразеологічної проблематики активно здійснювалося українськими науковцями. Вони спрямовували свою увагу на розвиток різних аспектів національної фразеології, таких як: загальна характеристика фразеології української мови та наукові основи її класифікації [1, 49]. (М. Жовтобрюх, М. Івченко, Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, Н. Бабич, Л. Булаховський, П. Горєцький, Л. Скрипник, Г. Удовиченко та ін.); кваліфікування фразем як важливого стилістичного ресурсу української мови і в загалом експресивно-образних засобів мови творів українських письменників (М. Жовтобрюх, А. Коваль, Р. Зорівчак, Л. Авксентьєв, Д. Баранник, І. Білодід, В. Ващенко, І. Гнатюк, Г. Їжакевич, В. Калашник, І. Чередниченко та ін.); лексичний склад, граматична організація, та лексико-граматична варіація фразеологічних одиниць (М. Демський, Л. Скрипник, Н. Москаленко, Г. Мукан, С. Овчарук, та ін.); етимологія, історія, діалектні особливості (І. Ковалик, Л. Скрипник, Л. Коломієць, Л. Батюк, В. Ващенко, М. Демський, А. Майборода, Ф. Медведєв та ін.); відтворення національної фразеології адекватними лінгвістичними одиницями генетично споріднених та неспоріднених мов (А. Багмут, Р. Зорівчак, І. Білодід, Г. Їжакевич, І. Олійник, І. Чередниченко М. Сидоренко та ін.); лексикографічна характеристика та систематизація

фразеологізмів, теоретичні засади фразеографії (Л. Гнатюк, В. Білоноженко, В. Винник, І. Вирган, А. Коваль, П. Горецький, М. Коломієць, В. Коптілов, М. Пазяк, М. Пилинська, М. Сидоренко, Г. Удовиченко, В. Чабаненко, О. Юрченко, Л. Юрчук, І Олійник та ін.) [77, 15].

Питання природи фразеологічних одиниць, їх семантики і досі всебічно й остаточно не розв'язані. Наприклад, до цього часу існує розбіжність у поглядах мовознавців на предмет фразеології, її обсяг. Тому саме від з'ясування такого поняття, як зміст фразеологічної одиниці, від характеристики її найважливіших диференційних ознак, тобто тих рис, які дозволяють фразеологізм називати фразеологізмом, залежить вивчення фразеології загалом, а також окремих її аспектів. На думку В. Ужченка, відсутність чітких критеріїв у визначенні самої сутності фразеологічної одиниці негативно відбивається на укладанні фразеологічних словників [94, 19].

Саме цим пояснюється той факт, що зусилля сучасних теоретиків-фразеологів спрямовані на вироблення основних принципів відмежування фразеологічних явищ від явищ нефразеологічних, аби серед багатьох типів стійких словесних комплексів визначити об'єкт саме фразеології. З'ясування цих питань має важливе теоретичне значення, оскільки вивчення фразеологічних явищ може внести корективи в уявлення про механізм мовлення і мову як систему. Фразеологічні явища втручаються в сувору ієрархію мовних рівнів, які, звичайно, подаються як замкнені в собі підсистеми мови, порушують регулярний автоматизм взаємодії деяких з них, впливають на історичний рух словникового складу, а почасти і типових конструкцій мови. Тому їх старанне вивчення може привести до одержання нових даних, які будуть корисними для різних ярусів і ділянок лінгвістичних знань [7, 7].

Фразеологією називають сукупність усталених зворотів певної мови. Фразеологія кожної мови – це скарбниця народу, здобуток його мудрості й культури, що містить багатий матеріал про його історію, боротьбу з

гнобителями й нападниками, про звичаї, ідеали, мрії й сподівання. Вона привертає увагу мовознавців, істориків, етнографів, філософів [95, 40].

Основою фразеології є фразеологічні одиниці. Фразеологічна одиниця – це певна цілісність, що у процесі мовлення заново не твориться, а відтворюється, бо вона вже існує в системі мови у готовому вигляді, має свої, притаманні лише їй ознаки.

Для того, щоб аналізувати ці одиниці, насамперед треба визначити їхні межі. На думку автора навчального посібника «Сучасна українська мова. Фразеологія» Л. Авксентьєва, межею фразеологізмів є складне речення. Ті утворення, які виходять за ці межі, не можна розглядати як фразеологічні одиниці. [1, 21].

Для ідентифікації об'єкта фразеології дослідники використовують терміни «фразеологічна одиниця», «фразеологізм», «фразеосполучення», «фразеологічний вислів», «фразеологічний вираз», «фразема», «ідіома», «стійке сполучення», «стійка сполука» тощо. Найбільш вживаними в українському мовознавстві є терміни «фразеологічна одиниця», «фразеологізм», «фразема», і ними називають стійкі мовні утворення зі специфічним значенням. Загалом фразеологічною одиницею називають лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, які граматично організовані за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично. Фразеологічна одиниця виступає як явище соціально зумовлене, апробоване спільною свідомістю носіїв мови. [82, 43].

Незважаючи на те, що визначення фразеологізму у різних авторів значною мірою різняться між собою, є багато й спільного: усі дослідники сходяться на думці, що фразеологізм – це особлива мовна одиниця, яка має низку диференційних ознак [66, 80]. Як зауважує О. Молотков, — без точного знання категоріальної сутності фразеологізмів неможливо судити, по-перше, про окремість фразеологізму як одиниці мови, по-друге, про закономірності використання його в мові [82, 22].

У 20-х роках Є. Поливанов вперше запропонував ідею створення нового розділу лінгвістики – фразеології. До вітчизняного мовознавства поняття «фразеологічна одиниця» ввів В. Виноградов. Воно повинно було використовуватися на позначення тих сполук, відтворюються за традицією, не утворюються в процесі мовлення. [1, 26].

Характеризуючи стійкі словосполучення академік В. Виноградов виходить із того, що «більшість людей говорить і пише за допомогою готових формул, кліше. У системі сучасної літературної мови слова, більшою мірою, функціонують не як вільні, раптово зіткнуті і зчеплені окремі компоненти мови, а займають постійні місця в традиціях, формулах». З даною думкою збігаються і висловлювання Л. Ройзензона та М. Шанського про те, що основною ознакою фразеологічних одиниць є відтворюваність [22, 121].

Існує кілька типів фразеологізмів. Перший тип – це сполучення слів (речення і словосполучення), які ми можемо легко скласти в процесі мовлення на основі особливого уявлення та сприйняття. Такі сполучення не зберігаються у готовому вигляді. До другого типу належать вирази (словосполучення і речення), що засвоюються у нашій пам'яті як готові одиниці мови. Словосполучення такого типу не доводиться щоразу будувати заново. Ми їх лише відтворюємо у тому вигляді, в якому вони вже закріпилися в мові. Та оскільки відтворюваність властива й цілим реченням (прислів'ям, афоризмам, приказкам) а не лише стійким словосполученням, то виникла розбіжність у поглядах дослідників як на обсяг фразеології, так і на її предмет [2, 58].

М. Бабкін виділяє *цілісність* як головну ознаку стійких сполук. На його думку, «фразеологічна одиниця – це така одиниця мови, якій властива цілісність, що виникає в результаті послаблення лексичного значення у слів її компонентів».

М. Шанський, вважаючи основними ознаками сталих сполук *відтворюваність, надслівність, біакцентність* (наявність двох самотійних

наголосів) і *постійність* у складі, структурі й семантиці, на практиці спирається лише на дві перші з чотирьох названих ознаки. У цьому вбачаємо певну непослідовність, тому що, наприклад, біакцентність справді важлива, хоча і не глобальна. Щодо четвертої, з названих М. Шанським ознак, то вона дозволила віднести до фразеологізмів надслівні вирази неїдіоматичного характеру (прислів'я, приказки, крилаті вислови) [103, 38].

Ю. Прадід вважає, що у фразеологічному значенні, як і в лексичному, можна розрізнити три аспекти: денотативний — який виражає співвіднесеність фразеологізму з явищами та предметами та навколишнього світу, їх властивостями, ознаками тощо. Під сигніфікативним аспектом фразеологічного значення ми розуміємо обсяг інформації, що несе фразеологічна одиниця стосовно позначуваного ним елемента дійсності, тобто зміст узагальненого поняття, реалізованого в значенні фразеологізму. Конотативний аспект виражає ставлення суб'єкта до предметів, явищ тощо навколишнього світу, їх оцінку — негативну чи позитивну [72, 158].

У мовознавстві відомі понад двадцять визначень фразеологічної одиниці, та жодне з них не знайшло загального визнання. Деякі мовознавці справедливо вважають, що визначення фразеологічної одиниці є настільки ж складним, як і визначення слова [23, 129].

Фразеологічні одиниці слід вивчати в тісному зв'язку з іншими одиницями мови, а не ізольовано самі по собі. Сполучаючись у процесі мовлення зі словосполученнями, словами, вони виступають органічними елементами цілісної комунікативної одиниці, беруть активну участь у формуванні її змісту, надають йому яскравого стилістичного забарвлення, особливої виразності. Фразеологічна одиниця і слово можуть бути дуже близькими за своїм значенням, тобто виражати спільне поняття, тотожність. Та й ця спільність поняття, яке кожне з цих мовних одиниць виражає, буде відносною спільністю. Фразеологічна одиниця і слово є якісно відмінними одиницями мови. Відмінність закладена у їх різній природній основі. Значення фразеологізму може співвідноситися зі значенням слова, що

виключає їх тотожність між собою. Крім того, «фразеологічне значення», на відміну від лексичного, не ускладнене словотворчим значенням, що і становить істотну особливість фразеологічної семантики [65, 38].

Не можна говорити про зміст і обсяг фразеологічної одиниці, коли не знаємо «найбільш характерних відмітних» її ознак. Отже, для визначення змісту фразеологічної одиниці необхідно встановити її найхарактерніші диференційні ознаки, які були б властиві тільки фразеологізмам. Відсутність хоча б однієї із них може кваліфікуватися по-різному: така одиниця перебуває у стадії фразеологізації і ще не повністю набула якісних її характеристик, тобто може розглядатися як потенційний фразеологізм. Зрозуміло, якщо фразеологічна одиниця становить собою особливу одиницю мови, то вона може існувати в мові «...тільки в єдності своєї форми і змісту і повинна відрізнятися у своїй категоріальній сутності від усіх інших одиниць, у тому числі від близьких, подібних, що збігаються з нею якимись загальними рисами» [67, 14]. Наявність диференційних ознак у фразеологічній одиниці, безперечно, не може виключати наявності в ній, як і в інших мовних одиницях, недиференційних, другорядних ознак, які окремими мовознавцями називаються факультативними [24, 93].

Теорією фразеологічних утворень, без семантико-граматичної класифікації їх, займався О. Шахматов. Він назвав такі сполуки нерозкладними і відносив до них такі словосполучення, які «складаються з двох або кількох слів, становлять собою одне граматичне ціле, але виступають у такій формі, яка виключає можливість визнати їх взаємну залежність і не дає також жодної можливості визнавати яке-небудь з них самостійним членом речення» [104, 267].

Під фразеологічними одиницями Б. Ларін розумів такі стійкі словосполуки, що характеризуються появою нового метафоричного значення і втратою первісних реалій [48, 130]. «Фразеологічна одиниця, — це така одиниця мови, якій властива цільність, що виникає в результаті

послаблення лексичного значення у слів її компонентів, зазначає О. Бабкін. [8, 28].

С. Гаврін підкреслює: «Фразеологічна одиниця, це така відтворювана загальноновживана мовна одиниця, яка цілісна за своїм значенням і складена з двох і більше повнозначних слів» [23, 120].

У пізніших своїх роботах, характеризуючи фразеологічну одиницю трьома основними ознаками: стійкістю, відтворюваністю, вживаністю, С. Гаврін подає таке її визначення: «Фразеологічна одиниця (або фразеологізм) – це відтворюване стійке сполучення слів, вживане у загальнонародній або обмеженій сфері». [23, 133]. На думку М. Шанського, фразеологічна одиниця – це відтворювана в готовому вигляді одиниця мови із двох і більше наголошуваних компонентів слівного характеру, фіксована (тобто постійна) за своїм значенням, складом і структурою [92, 27].

Ці одиниці мови мають певний, тільки для них властивий набір диференційних ознак: 1) це готові утворення, які не створюються в процесі мовлення, а вилучаються із пам'яті як готові формули; 2) це такі одиниці, для яких, як і для окремих слів, характерна постійність у складі, структурі та семантиці; 3) в акцентологічному відношенні – це звукові комплекси, складові компоненти яких мають два або більше основних наголоси; 4) це, нарешті, членовані утворення, компоненти яких усвідомлюються мовцями як слова [92, 28-29].

Про те, що відтворюваність є найбільш спільною властивістю фразеологічних одиниць, які різняться ступенем ідіоматичності, характером метафоричності, граматичною структурою та ін., вказує також: Ф. Краснов: «Саме відтворюваність немовби об'єднує в одну масу всі фразеологізми, які розсипаються при підході до них з будь-якими іншими критеріями, правильними для окремих груп фразеологізмів, але недостатніми для всієї фразеології». В. Мокієнко подає дещо інші ознаки фразеологічних одиниць. Він пише: «фразеологізми визначаються трьома постійними для стійких

сполук характеристиками: роздільною оформленістю, експресивністю й відносною стійкістю (відтворюваністю в готовому вигляді)» [60, 28].

М. Скаб у своїй монографії покликається на думки відомих мовознавців В. Маслової, Ф. Буслаєва, В. Телії про природу фразеологізмів: фразеологічні одиниці – це своєрідні мікросвіти, які містять і моральний закон, і здоровий глузд, виражені в короткому вислові, що заповідали предки для керівництва потомкам. Фразеологізми – це душа кожної національної мови, у ній неповторним чином виражаються дух і своєрідність нації, адже у фраземах, як ні в жодній іншій мовній одиниці, яскраво виявляються особливості образного народного мислення, специфічний національний колорит, власне національне сприйняття мовної картини світу, історичного минулого, віддзеркалення характерних особливостей культури й побуту, народних звичаїв тощо. В.М. Телія не дарма називає фразеологічний склад мови дзеркалом, в якому лінгвокультурна спільність ідентифікує свою національну самосвідомість [60, 66].

С. Семчинський зазначає, що фразеологізми та складені терміни, не будучи особливим типом основних мовних одиниць (вони збігаються з словосполученнями, а іноді й з реченнями), утворюють проміжну систему лексичних многочленів, які за своєю будовою належать до синтаксичної системи, а за умовами функціонування характеризуються як величини семантичної системи мови [80, 91].

Незважаючи на різні погляди українських мовознавців на природу фразеологізмів, більшість дослідників-фразеологів схиляється до тенденції: 1) виділяти (як категоріальні) декілька ознак фразеологічних одиниць; 2) розуміти відносність цих ознак; 3) усвідомлювати природу фразеологізмів відповідно до аспекту дослідження (синхронічного чи діахронічного); 4) постійно зіставляти вільне словосполучення (речення) і фразеологічне (особливо у плані змісту), з одного боку, і слово та фразеологічну одиницю (у плані змісту і в плані вираження), з другого боку; 5) інтерпретувати

властивості фразеологічних одиниць як антонімічні, діалектичні, константні й варіативні, лінгвістично абстрактні й екстралінгвістично конкретні [90, 32].

Предметом вивчення фразеології, на думку Л. Скрипник, є «стійкі сполучення двох і більше слів, що створюють семантичну цілість і відтворюються у процесі мовлення як готові словесні формули» [82, 111].

У фразеологічному значенні визначають три його аспекти: денотативний, сигніфікативний, конотативний. Одні дослідники визнають тільки сигніфікативний і конотативний аспекти [15, 55].

Отже, різноманітні властивості сталих сполук постійно переглядаються і критично аналізуються ученими-лінгвістами. До цього часу не укладено остаточний перелік стабільних ознак фразеологічної одиниці. Проаналізувавши думки різних учених, ми спробували виділити найголовніші ознаки фразеологізмів. До них відносимо:

- відтворюваність;
- стійкість;
- цілісність значення;
- синтаксичну неподільність.

Стосовно інших рис фразеологічної одиниці – дослівна неперекладність, еквівалентність слову, метафоричність, емоційно-експресивна забарвленість, – то тут ми погоджуємося з думкою Л. Скрипник, яка наголошує на тому, що ці ознаки «по-перше, не притаманні усім фразеологічним зворотам, а по-друге, не допомагають розрізняти фразеологічні і нефразеологічні одиниці мови» [82, 86].

Таким чином, узагальнивши розглянуті погляди, ми обираємо робочим визначенням фразеологічної одиниці визначення Л. Скрипник, згідно з яким фразеологічною одиницею є лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично [82, 18].

Станом на сьогодні академічний фразеологічний словник є одним з найповніших і найдоступніших джерел для наукових студій фразеологів, він розв'язав переважну більшість суперечностей щодо предмета фразеології [10, 33].

Щодо обсягу фразеології у мовознавстві усталилася думка про її широке (залучають фразеологічні вирази комунікативного характеру, називаючи фразеологічними одиницями складені терміни фразеологічного характеру, прислів'я, приказки, мовні штампи і кліше, крилаті вислови; словосполучення, у яких слова загалом зберігають усі ознаки мовного знака, а одне з них актуалізує «специфічне» значення лише за умови певного дистрибутивного оточення, наголошуючи на стійкості й відтворюваності (Ф. Медведєв, В. Калашник, О. Тараненко, Л. Скрипник та ін.) та вузьке розуміння (за межі фразеології виносять усі стійкі утворення комунікативного характеру (і прислів'я, і приказки), оскільки вони нееквівалентні слову (В. Мокієнко, В. Білоноженко, О. Юрченко, Л. Юрчук) [81, 55].

У сучасних лексикографічних працях українські мовознавці як підтримують широке розуміння меж фразеології, так і звужують їх. Наприклад, О. Тараненко виділяє у складі ФО власне фразеологізми (*біла ворона, ні пуху ні пера, ні риба ні м'ясо, як кішка з собакою та ін.*); крилаті слова; усталені порівняння (*працювати як віл, голодний як вовк*); дієслівно-іменникові словосполучення з частково десемантизованими дієсловами. Те, що стійкість є домінантною ознакою виділених мовних одиниць вчений вважає очевидним, і таким чином висловлює своє бачення щодо властивостей та диференціації фразеологізмів. [78, 21].

1.2. Способи класифікації фразеологізмів в українській мові

В. Виноградов запропонував варіант класифікації фразеологічних одиниць, який набув широкого визнання у вітчизняному й світовому мовознавстві. В основу його фразеологічної теорії покладено ступінь

видозміни значення слова у різних синтаксичних і стилістичних умовах фразоутворення [90, 100].

Будучи єдиним значеннєвим цілим, фразеологічні одиниці не є однаковими з погляду з'єднаності компонентів і співвіднесеності семантики усього вислову з семантикою його окремих складників-компонентів.

Зважаючи на це, В. Виноградов розрізняє три групи фразеологічних одиниць – фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення [22, 58].

Фразеологічні зрощення – абсолютно неподільні, нерозкладні, немотивовані фразеологічні одиниці, у значенні яких немає ніякого зв'язку, навіть потенційного, зі значенням їх компонентів. Слова в них настільки міцно поєднані одним поняттям, що їх можна вважати зрощеними, злитими. Вони не перекладаються іншими мовами.

Із словами однакового звучання, що виступають у вільному вжитку, компоненти фразеологічних зрощень перебувають у зв'язках омонімічності.

За визначенням В. Виноградова, фразеологічні зрощення є «своєрідними складними синтаксичними словами» [22, 146].

Фразеологічні єдності – це семантично неподільні фразеологізми, значення яких певною мірою пов'язане зі значенням слів-компонентів. У своєму складі вони мають таку лексичну складову, яка сприяє мотивації значення фразеологізму загалом. Крім того, у фразеологічних єдностях граматичні відношення між елементами відносно легко розрізнити і можна звести до живих сучасних зв'язків [1, 29].

Фразеологічні сполучення – це семантично неподільні фразеологізми, один із компонентів яких характеризується вільним лексичним значенням, а другий – фразеологічно зв'язаним. Тобто цілісне значення таких утворень впливає із семантики окремих його компонентів [2, 58].

Н. Амосова – одна з перших дослідниць, хто звернув увагу на відсутність у побудові класифікації В. Виноградова єдиного принципу. Фразеологічні зрощення та єдності розрізняються за ступенем

вмотивованості, тобто можливості чи неможливості вивести значення фразеологізму із значень їхніх компонентів, а фразеологічні сполучення – за ступенем обмеженої сполучуваності фіксованого компонента в певному значенні. Перші два типи характеризуються фіксованим складом компонентів, а третій – обмеженою їх сполучуваністю [97, 47].

Зберігши три основні класи фразеологічних одиниць за схемою В. Виноградова, М. Шанський виділив четвертий клас – фразеологічні вирази із найменшою «спаяністю» компонентів, які у процесі спілкування відтворюються мовцями у готовому вигляді. Серед фразеологічних виразів М. Шанський розрізняє дві групи:

- 1) Фразеологічні вирази комунікативного характеру, що являють собою предикативні сполучення, рівноцінні реченню.
- 2) Фразеологічні вирази номінативного характеру, що є сполученням слів, ідентичним лише певній частині речення, є словесною формою того чи іншого поняття і, як і слова, виконують у мові номінативну функцію [94, 287].

Нечіткість розмежування фразеологічних зрощень і єдностей, співвідносних за своїм значенням зі словом, наштовхнула дослідників фразеології на думку про об'єднання цих двох типів фразеологічних одиниць в один клас. М. Шанський зазначає: «Фразеологічні зрощення і фразеологічні єдності, як еквіваленти слів, нерідко об'єднують в одну групу. У таких випадках їх називають звичайно ідіомами, або ідіоматичними висловами» [103,88].

До чотирьох названих вище класифікаційних типів Л. Ройзензон та І. Абрамець додали п'ятий тип – фразеологічні суміщені омоніми. У таких фразеологічних одиницях переносне значення може одночасно співіснувати з прямим значенням [94, 276].

Запропонована О. Куніном класифікація фразеологічних одиниць, яка заснована на структурно-семантичному принципі і спирається на коефіцієнт стійкості фразеологічних одиниць. Дослідник виділяє класи на основі

функції фразеологічних одиниць у процесі спілкування, де класи визначаються за структурно-семантичними особливостями:

- 1) номінативні фразеологічні одиниці, представлені зворотами, які виконують певну функцію;
- 2) номінативно-комунікативні одиниці, до яких належать дієслівні фразеологізми, які можуть бути трансформовані в речення з присудком у пасивному стані;
- 3) фразеологічні одиниці ні номінативного, ні комунікативного характеру;
- 4) комунікативні фразеологічні одиниці, представлені прислів'ями та приказками [47, 256].

Також заслуговує на увагу серед семантичних класифікацій фразеологічних одиниць відповідна схема Б. Ларіна, яка ввійшла в мовознавчу літературу як класифікація за історичною еволюцією семантики усталених словесних сполук. Досліджуючи семантичні зрушення фразеологізмів у діахронічному плані, Б. Ларін установив, що умовами, які визначають розвиток фразеологічних стереотипів із вільних словосполучень, є:

- 1) втрата реалії;
- 2) метафоризація;
- 3) деформація компонентного складу (від первісної формули здебільшого залишається усічений фрагмент);
- 4) порушення первісної граматичної структури. Класифікація Б. Ларіна показує етапи розвитку і перебудови [1, 51].

Класифікація Б. Ларіна відбиває етапи розвитку і перебудови первісних вихідних словосполучень. Вона включає:

- змінні словосполучення;
- стійкі словосполучення, що відзначаються наявністю стереотипності, традиційності і метафоричного переосмислення, відходом від первісного значення;

ідіоми, які відзначаються у порівнянні з стійкими метафоричними словосполученнями більш деформованим, скороченим, далеким від первісного лексичним і граматичним складом і помітним послабленням тієї семантичної подільності, яка зумовлює метафоричність, тобто смислову двоплановість.

Цей тип класифікації фразеологічних одиниць, як бачимо, відбиває історичний принцип становлення ідіом ступеневого нагромадження ідіоматичності у розвитку від вільних словосполучень до нерозкладних [48, 157].

Дослідниця української фразеології Л. Скрипник розподіляє всі фразеологічні одиниці на два граматико-структурні класи: сталі сполуки, організовані за моделлю словосполучення (співвіднесеність з окремим словом і функціонування в ролі члена речення), та стійкі фрази, що мають структуру простого або складного речення [82, 39].

До особливого розряду фразеологічних одиниць дослідниця зараховує стійкі одиниці мови, що мають цілісне значення, а за складом компонентів є поєднанням одного повнозначного слова з одним або кількома службовими словами [82, 40].

Це твердження має як своїх прихильників, так і критиків. Низка дослідників (М. Шанський, С. Гаврін тощо) відмовляються зараховувати до складу фразеологічних одиниць такі утворення, оскільки вони, по-перше, мають лише один фразовий наголос, і, по-друге, не становлять словосполучення, оскільки складаються з одного повнозначного і одного службового слова, а фразеологічний зворот, на думку, М. Шанського, є поєднанням двох і більше повнозначних слів [103, 89].

1.3. Особливості фразеологічного значення

Найважчим для розв'язання є нині питання про фразеологічне значення. Серед дослідників дотепер не склалося єдиної думки про суть фразеологічного значення. Деякі вчені вважають, що фразеологічні одиниці

характеризуються лексичним значенням, хоча й відзначають його своєрідність [102, 99]. Проте більшість лінгвістів, допускаючи, що між фраземою й словом є багато спільного, підкреслюють, що фразеологічні одиниці мають власне фразеологічне значення, яке потрібно розглядати як особливий тип мовного значення. Водночас підкреслюється думка про те, що воно складається з образного представлення метафоричного, метонімічного або порівняльного типу, через яке називається денотат і наводиться його конотативна характеристика в сигніфікаті [57, 72].

У вивченні природи фразеологічного значення важливим складником є питання про відношення цілісного фразеологічного значення до семантики його компонентів. Так, О. Ахманова, підкреслюючи цілісність номінації як відмінну рису фразеологічної одиниці, відзначає складність природи компонента фразеологічних одиниць, який є потенційним словом, здатним актуалізувати нове значення, що розвинулося на тлі загального фразеологічного значення [7, 171].

Найповніше специфіка фразеологічного значення викладена у працях В. Телії, яка виділила чотири основні категоріальні ознаки такого значення: 1) синсемантичність фразеологічно зв'язаного значення, тобто здатність слова вказувати на об'єкт номінації тільки під час сумісної реалізації з семантично ключовим словом; 2) несамостійність знакової функції слів із фразеологічно зв'язаним значенням [87, 65]; 3) фразеологічно зв'язане значення слова має непрямий похідний характер: під впливом опорного найменування у слові, що переосмислюється, актуалізуються такі смислові мікрокомпоненти в його «попередньому» значенні, які виникають на основі реально асоціативної подібності первинного і вторинного предметів номінації; 4) конотативність фразеологічно зв'язаного значення слова. Цей мікрокомпонент є певним залишком, «осколком» внутрішньої форми слова, що має зв'язок переосмисленого значення з опорним для нього найменуванням [87, 66].

Дослідження фразеологічного комплексу, який містить лексичні одиниці у внутрішній формі, що належать до певної тематичної сфери, дає змогу виявити системні відношення між лексичним і фразеологічно зв'язаним значенням цієї одиниці та всім фразеологічним комплексом [102, 36]. У визначенні фразеологічного значення як особливої семантичної категорії, вчені називають лінгвокреативною основою, по-перше, діалектичну єдність асоціативно-образного (непрямого й похідного) відображення вторинної денотативної ситуації та фраземотвірної взаємодії різнорівневих одиниць первинного знакопозначення; по-друге, відносно цілісний зміст і спосіб нарізно оформленого функціонування фразеологічних одиниць; по-третє, генеруючим засобом формування фразеологічного значення слугує внутрішня форма фразеологічних одиниць [20,156].

Термін внутрішня форма належить до тих, які мають багато тлумачень у лінгвістичній літературі. Спочатку він був уведений В. фон Гумбольдтом для позначення внутрішнього розгляду мови загалом [22, 118]. У подальшому це поняття активно використовується в описі різних лексем, зазнаючи значних змін. Проте дотепер серед учених не склалося єдиної думки щодо визначення суті внутрішньої форми; одні дослідники розглядають це явище з позиції діячності і під внутрішньою формою розуміють найближче етимологічне значення, інші – ознаку номінації, що виражається словом і входить як особливий компонент до складу лексичного значення слова. Результати досліджень внутрішньої форми слова були використані фразеологами під час опису внутрішньої форми фразеологічних одиниць [20, 185]. Однак через те, що фразема – специфічна одиниця мови, для якої характерна нарізнооформленість, ідіоматичність, відтворюваність і под., дефініція внутрішньої форми фразеологічної одиниці значною мірою відрізняється від дефініції внутрішньої форми слова. Ось чому багато дослідників відзначають більшу актуальність внутрішньої форми фраземи порівняно зі словом, розглядаючи її як елемент уявлення про певний факт,

подію, ситуацію, що часто повторювалися, мали подібні ознаки інших явищ, зручних для узагальнення. [20, 187].

А. Мелерович розглядає внутрішню форму фразеологічної одиниці як «смисловий зміст, об'єктивований у матеріальній формі мовного знака, формалізований стосовно певного актуального значення, з яким у нього встановлюються дериваційні відношення» [58, 96]. На її думку, внутрішня форма виникає внаслідок «абстрагування словесного комплексу від поодинокого явища чи ситуації, для найменування характеристики яких він був створений» [58, 98]. Саме специфіка абстракції зумовлює наявність різних типів внутрішніх форм.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Вивченню фразеологічної проблематики в українському мовознавстві було присвячено чимало досліджень, але і тепер питання природи ФО і їх семантики не є достатньо розкритими та систематизованими. Дослідженням фразеологічних одиниць займалися Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, І. Білодід, В. Ващенко, І. Чередниченко, С. Овчарук, Л. Скрипник та ін.

Українські науковці спрямували увагу на розвиток усіх аспектів національної фразеології, а саме на загальну характеристику фразеології української мови та наукові основи її класифікації, кваліфікування фразем як важливого стилістичного ресурсу української мови і в загалом експресивно-образних засобів мови творів українських письменників, граматична організація, лексичний склад та лексико-граматична варіація фразеологічних одиниць, історія, етимологія, діалектні особливості, відтворення національної фразеології адекватними лінгвістичними одиницями генетично споріднених та неспоріднених мов, теоретичні засади фразеографії, лексикографічна характеристика та систематизація фразеологізмів. [78, 15].

Дослідники і досі не можуть дійти спільного рішення щодо визначення терміну «**фразеологізм**». Узагальнивши усі погляди, ми обираємо робочим визначенням фразеологічної одиниці визначення Л. Скрипник, згідно з яким

фразеологічною одиницею є лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично [82, 18].

Основними ознаками ФО є: відтворюваність, стійкість, цілісність значення, синтаксична неподільність.

В українському мовознавстві систематизувати та класифікувати фразеологізми намагалися: В. Виноградов, схема якого набула найширшого поширення серед лінгвістів, він розрізняє три групи фразеологічних одиниць – фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення; Н. Амосова, М. Шанський, О. Кунін, Б. Ларін, Л. Скрипник та ін.

Питання про фразеологічне значення, є найважчим для розв'язання, оскільки серед дослідників і досі не склалося єдиної думки про його суть.

Опрацювавши джерела, ми схилиємося до думки, що найповніше специфіка фразеологічного значення викладена у працях В. Телії, яка виділила чотири основні категоріальні ознаки такого значення: 1) синсемантичність фразеологічно зв'язаного значення; 2) несамотійність знакової функції слів із фразеологічно зв'язаним значенням; 3) фразеологічно зв'язане значення слова має непрямий похідний характер: під впливом опорного найменування у слові, що переосмислюється, актуалізуються такі смислові мікрокомпоненти в його «попередньому» значенні, які виникають на основі реально асоціативної подібності первинного і вторинного предметів номінації; 4) конотативність фразеологічно зв'язаного значення слова. [87, 66].

РОЗДІЛ 2.

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.

2.1. Вплив компонента на формування фразеологічного значення.

Із загальномовного масиву виділяється своєю національно-культурною семантикою фразеологія, яка найповніше відбиває мовну картину світу, виокремлюється особливостями ментального та емоційного забарвлення, характером структури, зашифрованими в ній образами (*закопирити губи; не бачити смаленого вовка*).

Зазвичай саме в структурних компонентах, що є основою фразеологічних одиниць, відбивається матеріальне і духовне життя українського народу – суспільні взаємини минулих епох, заняття людей, їх виробнича діяльність, побут, мораль, родинні стосунки, а також природне середовище, в якому жив і живе український народ, своєрідність рослинного і тваринного світу [29, 41].

Фразеологічні одиниці української мови з національно-культурним компонентом умовно можна поділити на такі тематичні групи.

1) Фразеологічні одиниці з компонентом на позначення предметних назв. Компонентами специфічних для української мови фразеологічних одиниць є лексеми назви предметів національного побуту: *макітра, грек, макогін, писанка, батіг*. Наприклад, *макітра розуму* – хто-небудь дуже розумний, розсудливий, кмітливий; *горобці цвірінькають в макітрі* – хто-небудь легковажний, несерйозний; *мати порожню макітру на плечах* – бути нерозумним [29, 18].

2) Фразеологічні одиниці з рослинним компонентом. На формування рослинної символіки давніх українців як зазначає В. Кононенко вплинули геопсихічні чинники, зумовлені проживанням значної частини населення в лісостеповій і лісовій зонах, що знайшло відображення в характерологічних рисах та національному менталітеті. Значну групу становлять фразеологізми

з компонентом, що позначає поширені назви рослин на Україні. Наприклад, лексема *гарбуз* у складі ФО символізує відмову під час сватання: *годувати гарбузами, давати гарбуза. Дівчині вже вісімнадцять минуло, а вона й досі женихів гарбузами годує.* (М. Стельмах). [29, 19].

3) Фразеологічні одиниці з орнітологічним компонентом. Звернення до світу птахів як до джерела знань про навколишнє середовище тягнеться коренями в часи міфологічних уявлень про перетворення птахів на людей. Так, окрему групу становлять фразеологічні одиниці з компонентом на позначення назв птахів. Лексема *сорока*, наприклад, символізує говірливість, самохвальбу. В стійкому виразі *сорока на хвості (на крилі) принесла* – це кому-небудь стало відомо про щось, при небажанні повідомляти джерел інформації. *Оце сорока на хвості принесла, що ви збираєтесь переселятися* (М. Стельмах). Символом кохання, наприклад, виступає лексема *голуб*. Фразеологізм *як голубки жити*, отже, у повній злагоді, дуже дружно. *А подивись, як Бондаренко панькається тепер з своєю молодого жінкою. Наче ті голубки живуть* (Л. Яновська) [29, 30].

4) Фразеологічні одиниці з анімалістичним компонентом. На творенні мовної картини суттєво позначилися народні уявлення про перевтілення людей у тварин, що зумовило традиційне зіставлення поведінки людини і тварини. Українська як і інші індоєвропейські мови, засвоївши спільну систему образів символів світу природи, водночас внесла в їх інтерпретацію власний національно-культурний компонент, зокрема через виявлення нових особливостей поведінки, характеру тварин [29, 32].

Найпоширенішим у національному баченні образи хижих і свійських тварин, як зазначає В. Кононенко, стають фіксованими носіями певної людської риси (переважно негативної) і в цьому плані алегоріями: *вовк* – кровожерливості, *лисиця* – хитрощів, *засць* – боягузтва, *ведмідь* – сили, *вівця* – покірності, *теля* – наївності тощо. Саме на основі традиційних поглядів на тварин як уособлення людських рис і властивостей розвинулися символічні значення слів – назв тварин, як правило, досить широкого

семантичного набору [43, 73]. Наприклад, *вовк* здавна слугував символом підступності, небезпечності, неприязні, ворожості. *Дивитися (глянути) вовком* – виявити неприязне вороже ставлення до кого-небудь; *вовка як не годуй* – залишити незмінними погані звички. Це значення послаблюється або трансформується в інші, але не втрачається стрижневе поняття «жорстокість», «ворожість». *Впіймати вовка за хвоста* – виявити спритність; *промовка про вовка, вовк у хату* – прийшов той, про кого говорили [65, 13].

Фразеологічні одиниці тісно пов'язані з культурно-історичними традиціями народу. Окремі їх лексичні компоненти відображають різноманітні сторони традиційного побуту, старовинні звичаї, повір'я, прикмети, передають із покоління в покоління культурний потенціал народу [65, 14].

2.2. Відбиття матеріального й духовного життя у фразеології

Питанню культурно-національної специфіки фразеологізмів в останні роки присвячено немало робіт. Проблеми «мова і культура», «фразеологія і культура», «фразеологія в контексті культури», «фразеологізми в аспекті культурно-мовної ідентичності», «національна своєрідність фразеологізмів» і под. розглядали О. Бабкін, А. Райхштейн, Дж. Лакофф та М. Джонсон, В. Мокієнко, С. Єрмоленко, Б. Ажнюк, А. Вежбицька, В. Телія, В. Жайворонок, Д. Добровольський та багато ін. Останній, зокрема, робить серйозні спроби визначити поняття культурно-національної специфіки у власне лінгвістичних термінах [94, 178].

Великим культурно-національним потенціалом відзначаються фразеологізми із соціолінгвістичними, етнографічними й країнознавчими характеристиками. Сучасна літературна мова включає тільки «айсбергові» фразеологічні відшарування могутньої фразеологічної течії. Фразеологізми історично змінні, літературні й локальні – формувалися як віддзеркалення повсякденних побутових турбот, соціальних взаємовідносин людей, їх

вірувань, звичаїв, обрядів, заклинань, формул ворожіння, побажань, клятв і под. [97, 87].

Культурно-національна семантика фразеологізмів представлена в елементах їх внутрішньої форми, у тематично-семантичних групах на позначення предметів побуту, просторової орієнтації, небесної сфери, які, метафоризуючись, поєднуючись асоціативним зв'язком, створюють національно орієнтовану «картину світу» [82, 42].

У фразеології української мови репрезентовані найрізноманітніші сфери буття народу: його історія, особливості суспільних взаємин минулих епох, виробничої діяльності і побуту, морально-етичного кодексу і родинних стосунків, у ній знайшли відображення своєрідність тваринного і рослинного світу, географічного оточення і природних умов тощо [82, 99].

Фразеологічні одиниці, що виступають мовними корелятами духовної культури українського народу, можна класифікувати в основному в такі семантичні групи.

1. Фразеологічні одиниці, які відображають народні обряди та звичаї, зокрема такі як сватання і весілля [96, 74]. Так, наприклад, з давніх-давен лексема *рушник* символізувала не лише рідну домівку, шану, естетичні смаки українців, доброзичливість, а й запоруку щастя, чистоту почуттів, доброго подружнього життя у таких ФО одиницях як *вернутися з рушниками* (заст. засватати дівчину); *ставати на рушник* (взяти шлюб, одружитися); *брати рушники* (заст. сватати, свататися); *рушники тчуться* (дівчина готується заміж), *готувати рушники*. До цієї групи належать також фразеологічні одиниці як *засватаний*, *облизати макогона*; *пришивати квітку кому*; *справляти колодія*; *зв'язати руки з ким*; *підвернути під корито*; *тягати колодку* [29, 21].

2. Досить багато українських фразем, на думку М. Демського, своїм виникненням завдячують давнім віруванням, чарівництву, забобонам, ворожінню: *хай іде на очерета та на болота*; *заговорювати (замовляти) зуби*; *перемивати кістки*; *як у воду дивитися*; *як з воску вилитий*; ; *як*

викапаний; як сім баб пошептало; дорогу перейти кому; як рукою зняло; встати на ліву ногу; топтати ряст; виносити сміття з хати; носити сміття під чию хату [29, 22].

3. Значну групу становлять фразеологічні одиниці, що містять у собі морально-етичні оцінки: *неславу пускати; не одурив на макове зерно; ганьбою покрити; слава пішла; ; крізь землю піти; пошити в дурні; мовчи, язичку, будеш їсти кашку; пустити свиню під стіл, а вона й ногами на стіл [29, 26].*

4. Фразеологізми, що відображають психолого-етнографічні ознаки, зокрема особливості реагування на різні обставини життя, риси характеру,: а) *дух ранили; душу відкрити; розв'язати очі; наскочити на слизьке; скакати в гречку; потиличниками нагодувати;* б) *нехай же послухається кия, коли не слухається кива; не святі горшки ліплять; як собі постелиш, так і випишся; що з воза впало, то пропало;* в) *котра корова багато мичить, то мало молока дає; користі, що з бика (цапа) молока [29, 28].* До цієї групи С. Дідик відносить фразеологізми, що включають числові компоненти, «опосередковані уявленням про міфологізований, символічний характер числа» [15, 115]: *послати під три чорти; три мішки гречаної вовни (багато несерйозного зайвого, несуттєвого); три чисниці до смерті; бути на сьомому небі; п'яте колесо до воза; за сімома замками; за кусок кишки сім миль (верств) пішки; до сьомого поту [15, 113-114].*

5. Фразеологізми, які відображають своєрідність гумору. Сюди відносять етнографічні фразеологізми, побудовані на антропонімах, які поширені в народі і становлять собою гумористичний чи сатиричний каркас: *вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель (недоречно, неадекватно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимось); мов Кузьма з маку; казала Феся, що обійдеся; з богом, Парасю; маєш, Гандзю, книш; це вам не з Грицем справа. [29, 33].*

Національний колорит відтворюють і фраземи-прокльони із словом-часткою *бодай*, яке вже само собою несе сильний заряд підвищеної експресії: *бодай тобі ноги повсихали, бодай би ти не встав, бодай тебе праці з'їли, бодай би він скис, бодай би тебе грім улунив, бодай би воно тобі попухло, а бодай вас усіх лиха година забрала, бодай ти скрутилася і кругом світу пішла ...* Такі вислови не передбачають безпосереднього здійснення «побажання», вони послуговують вираженню почуття невдоволення, обурення, досади, подиву, гніву і ґрунтуються на словесному перебільшенні, гіперболізації. Разом із тим, можуть передавати захоплення якоюсь несподіваною, але приємною дією чи звісткою [32, 56].

6. Немала частина українських фразеологізмів відображає соціальні відносини: *пасти задніх; натягати на копил; кланятися в ноги; як на сповіді; ні роду ні племені; гнути спину перед ким; собак дразнити; ламати шапку; на злодієві шапка горить; на всю губу; лишити з носом; жити на віру; загребти як собаку*. [31, 87].

7. Фразеологізми, що відображають суспільні та правові взаємини у минулому: *показати місце кому; знати (розуміти) своє місце; бути на своєму місці; поставити на місце кого, переорати межу чию; воротися в межу чию; наче діди́зні не поділили*.

8. Фраземи, у яких відображено зовнішній вигляд людини, її міміка, жести, психічний і фізіологічний стан: *звісити голову; опустити голову як здохла курка крила; притулити горбатого до стіни; довгоногий як журавель; зашнурувати губи; задер голову на три п'яді догори; і оком не моргнути; скалити зуби; волочити ноги; махнути рукою* [18, 38].

9. Фразеологічні одиниці фольклорно-пісенного характеру: *як чайка при дорозі; видно, хоч голки збирай; нудити світом; ні в казці сказати, ні пером описати; залишити ріжки та ніжки; летіти вище неба, нижче землі; судженого конем не об'їдеши; шукай вітра в полі; хоч з моста та в воду* [99, 77].

10. Фраземи, що виникли на основі популярних ігор й розваг: *класти на лопатки; хід конем; відкривати свої карти; гратися в піжмурки; мішати карти; остання карта; карти в руки; підкласти свиню кому.*

11. Фразеологічні одиниці соціального спрямування: *зв'язувати кінці з кінцями; в шори взяти; бути зайвим ротом; дві шкури дерти; пустити з торбами; з миру по нитці, бідному (голому) сорочка; тримати за морду; бити по кишенях; жити на широку ногу; покласти зуби на полицю (на клин); не по кишені.* [96, 78].

12. Фразеологічні одиниці, що відображають духовну культуру: *читати глаголи; ні на йоту; стояти фертотом; від дошки до дошки; пришивати квітку; понеділок важкий день; досвітні вогні; підкова на щастя; украдене щастя.* [96, 102].

«Особливість» місця фразеології у процесі виявлення в мові етнічної історично-культурної пам'яті визначається її чітко вираженим антропологічним характером, адже своєю специфічною номінацією фразеологічні одиниці здебільшого охоплюють ті фрагменти дійсності, «які безпосередньо пов'язані з психічними процесами, діяльністю людини, її індивідуально-психологічними особливостями» [73].

Народна фразеологія виступає важливим фрагментом етномовної картини світу [27, 47]. У ній захована вся багатогранність історичного буття народу, його життя, побут, звичаї, мораль, сила духу, біль і гнів, страждання і надія [37, 168].

Вивчення етносимволіки народних афоризмів можливе шляхом реконструкції глибинного значення, занурення в їхній культурний зміст [100, 15], тому цілком природним є той факт, що багато вчених різних напрямків (етнографи, фольклористи, історики, мовознавці) у своїх дослідженнях апелюють до історико-етимологічного плану фразеологічних одиниць, вбачаючи в ньому цінне фактографічне джерело [60, 5].

У фразеологічному складі мови лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість. Образна основа фразеологізмів відображає

характерологічні риси народного світобачення, що входить як складова частина до поняття «менталітет». На основі цього в мовознавстві сформувався і став загальновизнаним погляд на фразеологічний склад мови як на найбільш прозору її підсистему для втілення етнокультури. О. Селіванова вважає: «фразеологізми будь-якої мови становлять лінгво-семіотичним феноменом, формуючи особливу «підмову», одне з концентричних кіл мови, у якому в усталеній формі зберігаються і транслуються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу» [19, 40].

Мова зберігає лише ті фразеологізми, які прямо або опосередковано співвідносяться з еталонами, стереотипами й міфологемами національної культури – як матеріальної, так і духовної. Фразеологізми не лише зберігають пам'ять про образну мотивованість значення, а разом з нею й про мотиви вибору образу, а й відтворюють з покоління в покоління, тому без досліджень культурологічного компонента фразеологічного складу мови неможливо створити повне уявлення про культурно-національний менталітет. Культурний компонент мови на рівні фразеології певною мірою фіксує культуру народу – носія мови, оскільки фразеологічний фонд містить у своїй семантиці національно-культурний компонент. [19, 40-41].

У фразеології приховано усю багатогранність історичного буття народу. Тому цілком природно, що багато вчених різних напрямів (етнографи, фольклористи, мовознавці, історики) звертаються до історії та етимології фразеологізмів як до цінного фактографічного джерела. З'ясування глибинних національно сутнісних джерел, які лежать в основі формування народної фразеології української мови – нагальне завдання, розв'язавши яке, відкривається панорамна картина далекої доісторичної дійсності. [42, 129].

Таким чином, фразеологія характеризується значним ступенем національної маркованості: для дослідження мовних картин світу ефективним є аналіз національно-специфічних фразем [86, 276].

2.3. Зоонімічні фразеологізми в національно-культурному контексті української мови

Тваринні (зоонімічні) символи становлять великий прошарок символіки. М. Енштейн вважає, що «тварини – найнаочніша для людини форма інобуття духу, яку вона може оцінювати як надлюдську чи недолюдську, проте яка так чи інакше визначає її місце в ієрархії світобудови», що культура, розвиваючись, пройшла від стадії зооцентризму до стадії антропоцентризму [94, 217].

Основний масив фразеологічних систем формувався під впливом антропоцентричних уявлень. Усю фразеологічну тваринну символіку пов'язано з вербалізацією характеристик зовнішнього вигляду людини, її рис характеру, віку, освіченості, психологічного сприйняття тощо [94, 218].

Зооморфні фразеологізми мають комплексну семантику, у яку інтегрується й прагматичний аспект – оцінка ситуації (особи, предмета) мовцем, інформація про його емоційне ставлення до ситуації, стилістична значущість. Комплексність семантики фразеологізму полягає в тому, що вона містить у собі як предметно-логічні, так і конотативні компоненти [96, 40].

Зоонімізми несуть певну експресію, відображають певну яскраво виражену оцінність. Також за умов транспозиції вони набувають конотативного значення [32, 53]. Із зоонімізмами в різних народів пов'язані стійкі асоціації, які проєктуються на людину. Вибір уподібнення людини до тварини здійснюється задля визначення позитивного чи негативного емотивного ефекту. Образ, створений зоонімом, впливаючи на асоціативне мислення людини, стимулює відповідну реакцію. [41, 41].

Серед усіх зоонімів української мови найчастіше зустрічаються фразеологізми з назвами таких тварин, як собака (50), коза (11), кіт (13), кінь

(15), віл (10), свиня (9), вовк (20), заєць (11), миша (11), півень (12), курка (19), птах (27), горобець (10), сорока (10), муха (30), жаба (15), риба (14), рак (17), глист (12), крила (25), ріг (12), лапа (9).

Серед зоонімів, які характеризують певні якості людини, деякі наділяються лише позитивними або негативними властивостями. Незважаючи на те, що більша частина назв птахів і тварин відображає як негативні, так і позитивні риси людини, можна окреслити групу з назвами тварин, які маркують тільки негативні якості. Це такі назви диких тварин: *вовк, ведмідь, заєць, кріт, їжак*; назви домашніх тварин: *баран, вівця, корова, коза, кіт, кішка, кобила, козел, свиня, порося, віслук*; назви диких птахів: *ворон, ворона, сич, сорока, нава*; назви свійської птиці: *гуска, курка, індик, півень*. [47, 56-57].

Умовно зоонімні фразеологізми можна поділити на кілька груп, об'єднаних тою чи тою семантичною особливістю:

- 1) зоонімні фразеологізми, які називають позитивні риси людини;
- 2) зоонімні фразеологізми на позначення негативних рис;
- 3) зоонімні фразеологізми, що ілюструють нейтральне сприйняття певної події. [96, 99].

Отже, фразеологізми, до складу яких входить зоонімічна лексика можуть вивчатися як унікальний матеріал для визначення когнітивних, семантичних та прагматичних аспектів мовлення представників будь-якого етносу. Зоонімна лексика, що входить до складу зооморфного фразеологізму, характеризується національно-культурною специфікою відображення картини світу в мові і в той же час фіксує певні моменти загальної культури [32, 52].

Огдонова Ц. вважає, що мислення людини схильне відображати світ антропоморфно або зооморфно. Результати цього відображення фіксуються багатьма лексичними одиницями, серед яких виділяються зоосемізми. Зоосемізм ґрунтується на реальних (об'єктивних) або уявних (суб'єктивних) якостях тварин, які приписуються їм фантазією і творчим мисленням народу.

Будучи мотивованими, зоосемізма є яскравими і експресивними, що дозволяє включити їх в експресивний фонд мови. Зоосемізмам притаманні такі риси [44]:

- 1) зоосемізм – це стійке словосполучення, що містить пряме найменування тварини;
- 2) зоосемізм завжди має переносне значення «людина»;
- 3) зоосемізм є носієм оцінки дій або поведінки людини [44].

Фразеологізми, до складу яких входить зоонімічна лексика, можуть вивчатися як унікальний матеріал для визначення когнітивних, семантичних та прагматичних аспектів мовлення представників будь-якого етносу. Зоонімічна лексика, що входить до складу зооморфного фразеологізму, характеризується національно-культурною специфікою відображення картини світу в мові і в той же час фіксує певні моменти загальної культури. [26, 28].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У фразеології відбивається духовне і матеріальне життя нашого народу – суспільні взаємовідносини, побут, мораль, виробнича діяльність, особливості вірувань, уявлень, своєрідність рослинного і тваринного світу.

ФО української мови з національно-культурним компонентом умовно можна поділити на такі тематичні групи.

- 1) Фразеологічні одиниці з компонентом на позначення предметних назв;
- 2) Фразеологічні одиниці з рослинним компонентом;
- 3) Фразеологічні одиниці з орнітологічним компонентом;
- 4) Фразеологічні одиниці з анімалістичним компонентом.

Ми погоджуємося з думкою О. Селіванової, яка вважає, що фразеологізми будь-якої мови є лінгво-семіотичним феноменом, формуючи особливу «підмову», одне з концентричних кіл мови, у якому в усталеній формі зберігаються і транслуються уявлення етносу про світ, культурна й

історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу [18, 40].

Фразеологізми з зоонімічним компонентом становлять чималий прошарок фразеологічного фонду української мови [19, 38].

Умовно їх можна поділити на кілька груп, об'єднаних тою чи тою семантичною особливістю:

- 1) зоонімні фразеологізми, які називають позитивні риси людини;
- 2) зоонімні фразеологізми на позначення негативних рис;
- 3) зоонімні фразеологізми, що ілюструють нейтральне сприйняття певної події. [96, 99].

Ми виявили, що у національному баченні образи хижих і свійських тварин стають носіями певної людської риси (переважно негативної) і в цьому плані алегоріями [50, 28].

Зоонімна лексика є унікальним матеріалом, який на сьогоднішньому етапі ще мало досліджений і потребує більш ґрунтовного вивчення.

РОЗДІЛ 3.

ХАРАКТЕРИСТИКА ФО З ЗООНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

3.1. Фразеологізми з власне зооморфними номенами

3.1.1. Фразеологізми з назвами свійських тварин

Фразеологічні гнізда зі стрижневими компонентом «собака», «пес», «Сірко», «цуцик»

Для українців фразеологізми зі словом «собака» «пес», «Сірко», «цуцик» є типовими, адже це одомашнена тварина, яка практично живе у кожному дворі, вона є мисливцем, другом, охоронцем, а також домашнім улюбленцем. Номен на позначення собаки використовуються, щоб характеризувати людину на основі ознак, які притаманні собаці, й навпаки -- для характеристики собаки за ознаками, притаманними людині й ще в лайливій формі.

Собака. «Битою собакою» називають людину, яка має досвід у якій-небудь сфері, їй не страшні перешкоди, бо вона знає, як їх подолати й що на неї чекає. Це перенесення якостей тварини на людину, адже собака, яку б'ють, уже знає причини, з яких може бути покараною, вона ніби набирається досвіду й надалі намагається не потрапляти під гарячу руку. *«Управитель пана, бита собака, послухав хлопчавої мови, подивився на нього та й промовив на Шевченкове прохання: «Не оддамо ми тебе малярю, бо нам самим таких треба» (С. Васильченко).*

Часто, коли хтось «вішає всіх собак на когось», то намагається безпідставно звинуватити того, хто їй неприємний у чомусь ганебному, хоч ця особа може й не мати до цього ані найменшого відношення. *«Та ще отой підпал, що за нього він наче в одвіті, наче, справді, не може загорітися так собі. Що ж це, цих собак тепер на нього вішатимуть?» (М. Олійник).*

Хто марно тратить час, байдикує, нічого не робить, той «ганяє собак», так зневажливо можна сказати про «роботу» чи «зайнятість» лінивої людини.

«Як? — приглушено перепитала ледь побілілими губами.— Геть чисто нагнав з роботи? — Та кажу ж тобі, що від п'ятнадцятого можу вже собак ганяти» (Ірина Вільде).

«Дражнять собак» люди, які опускаються до жебракування, з видимих чи невидимих на те причин. Собаки не люблять невідомих людей, зустрічаючи їх не надто привітно, а жебракам доводиться постійно їх «дражнити», аби здобути їжу чи монетку. *«Не знають (брати) сердешні, що їм і чинить: нізащо купить і шматка хліба, а попід вікнами собак дратувать — сором» (О. Стороженко).* Або ж так іронічно кажуть про людей, які ходять по дворах з пустими справами. *«Свириде Яковлевичу; пособите мені (вчителєві) зібрати учнів до школи? Дражню собак по селі, записую школярів, а батьки їх утаюють від мене» (М. Стельмах).*

«З'їсти собаку» -- насправді їсти її не треба, це про людину, яка добре у чомусь розбирається, знає всі тонкощі й нюанси своєї справи, але шлях до цієї обізнаності був непростим й не особливо приємним – це ніби дійсно довелося **«з'їсти собаку»**, що для українських реалій є не прийнятним і диким. *«Хіба ж Ласієві позичати того досвіду? Та за стільки років головування він собаку на роботі з'їв» (Ю. Збанацький).*

«І собака не гавкне». Цей фразеологізм має 2 значення. У першому випадку йдеться про когось чи щось, що залишилося зовсім непоміченим, чи йому не надали ані найменшої уваги. *«Еге, поки гладкий схудне — худого на цвинтар понесуть, і собака не гавкне» (М. Стельмах).* У іншому ж випадку річ йде про тишу, яку не сміють порушити навіть собаки, це швидше відноситься до сільських реалій, адже лише в селі буває така, непорушена нічим, тиша. *«Ферми одна на одну схожі... Глухо, пусто, і собака не гавкне» (О. Гончар).*

Про щось велике й об'ємне за розмірами, що не можна оминати чи перелізти через нього мовлять **«й собака не перескочить»**. *«Павло з'їв паляницю хліба і такий горделей борицу, що собака не перескочить, поліз на піч відсипатися (Григорій Тютюнник).*

Про когось, хто дуже добре сховався, кажуть, що й **«собаками не піймати»**, а собаки, як відомо, є дуже хорошими мисливцями. *«Ну, по сій же мові та будьмо здорові! — каже Назар... — Тепер я вільний хоч на півроку: з собаками не піймають»* (Марко Вовчок).

Про щось у надзвичайно великій кількості мовлять, що й **«собаки вже не їдять»**, вже й вони ситі по горло. Або ж мова про не надто смачну зварену страву, вживається, щоб попустити чийсь кулінарні здібності. *«Оратор винувато посміхнувся: — Землі у нас хіба що під нігтями... А тут ось у пана її собаки не їдять»* (П. Панч).

Спонтанно, нестримно до чогось почати тягнутися **«як собака зірватися з цепу»**, хоч до цього моменту не виявляти ніякої цікавості до того. *«Я вигукував на мітингах загальні фрази і радів, мов собака, який зірвався з цепу, щиро вірячи, що вже всі люди брати»* (О. Довженко).

Зовсім низько, але даремно опуститись **«ні за собаку пропасти»**. *«Федора: «До ладу не з'їсте — все ті карбованці та червінці складаєте. А помрете, то якась (жінка) випорожнить кутки та й спасибі не скаже. Та ні за собаку і пропаде»* (С. Васильченко).

«Ніяка собака» - заперечення, зневажлива вказівка на те, що ніхто не сміє щось мовити, діяти в ситуації, що склалась. Лайка на позначення зневажливого ставлення. *«В обхід правим флангом! Зайняти з першим і третім батальйонами позицію біля мосту! Щоб ні одна жива собака не вислизнула на Київ!»* (О. Довженко).

Докопатись нарешті до суті чогось, дізнатись першопричину, мотиви зрозуміти **«де собака зарита»**. *«Ти мені не мудруй, Панасовичу! Тут якась собака зарита! Нюхом чую! Розкажуй, а я вже з ним (Мусієм) розправлюся»* (В. Речмедін).

Також в українському народі існують і лайки зі словом *собака*, такі як **«різницька собака»** й **«скажена собака»**, переносячи якості тварини на поведінку людини. *«Тарас склав султанові таку відповідь на його грізне послання: «Ти — шайтан турецький,.. свиняча морда, різницька собака»* (О.

Довженко). *«Самрось: «А бодай ти не діждала, щоб я об тебе паскудив руки на перший день Великодня». Зінька: «Харцизе, скажена собако!» (М. Кропивницький).*

«Собаки виють» зазвичай довго й неприємно, для жителя України це перш за все пов'язується із забобонами й вірою в те, що це пророкує біду. Саме тому фразеологізм має значення чогось неприємного, огидного, що викликає відразу. *«Письменник приїхав сюди працювати, йому тиша потрібна... а від твоїх пісень собаки виють (О. Корнійчук).*

Коли говорять про щось даремне, що має до того всього ще й негативні наслідки, кажуть, що то все пішло **«собаці під хвіст»**. *«І нам з вами з нього, живого, ніякої користі. За його голову ні шеляга. Сам з'явився. А клопоту? Готовий процес, стільки старань — і собаки під хвіст» (Б. Харчук).*

«Собачою радістю» є дешева ковбаса низької якості, адже як відомо собаки не сильно розбираються у якості і їм байдуже, що їдять, аби було смачно. *«Через нестатки часто доводилось обідати бутербродами з собачою радістю» (З газети).*

Про людину, яка має здатність підмічати, розуміти, щось знаходити, бачити першопричини, говорять, що вона має **«собачий нюх»**. Собаки завжди були хорошими мисливцями й слідопитами, від них практично неможливо сховатись чи заплутати сліди. *«Циганка (вибігла на ганок, озираючись): «І сьогодні Герцик увесь день зорить за мною.. О, у нього собачий нюх!..» (М. Кропивницький).*

«Усяка (кожна) собака» — так кажуть про першого ліпшого, будь-кого. Зневажливо, про розповсюдження пліток. Якщо у дворі починає гавкати собака, то згодом його гавкіт підхоплять й інші, так і в людей. *«Мене тут усяка собака знає, адже я місцевий» (М. Чабанівський).*

Для підсилення дії вживається вираз **«хоч собак в'яжи»**. *«Від хуртовини поховалися, та вже там (на печі) сидимо. А дітям і сподобалося. Бо хату так вистудило, що хоч собак в'яжи (В. Речмедін).*

«Хоч собак ганяй» – дуже холодно, коли єдиним способом зігрітись є така марна справа, як ганяти собак, звісно ж усе це лише слова, й ніхто насправді їх не ганяє. *«У людей чоловіки, як чоловіки, а цей... У хаті вже хоч собак ганяй, гості на підході, а він, бачте, розсівся»* (З газети).

Про сім'ю, яка живе не дружно, постійно сварячись, мовлять **«як кіт з собакою жити»**. Справа часто стосується саме взаємин подружжя й тих стосунків, що між ними складаються, або коли в хаті є кілька поколінь, тому вони не можуть знайти спільної мови. *«Ви тільки, бува, нічого не скажіть Давиду Онопрійовичу, бо ми й так живемо з ним, як кішка з собакою»* (С. Добровольський).

Особа, що усвідомлює свою провину є **«побитою собакою»**, бо як і собака після покарання, людина відчуває себе невпевнено, ніяково, не може знайти собі місця. *«Виговський, як побитий пес, знітився, наче став менший на зріст, упав знесилено у фотель, опустил голову на руки»* (Н. Рибак).

Про того, хто діє таємно, кажуть **«як потайний собака»**, тобто, не відкриваючи свої плани, намагаючись все приховати, зазвичай для здійснення підступних планів, щоб потім неочікувано «завдати удару», як собака, який взявся нізвідки і напав. *«Гетьман замислився: — Виходить, мене обсіли з усіх боків вороги... — мовив він з гіркотою. — Може, є й друзі.., а я твій друг і остерігаю тебе від усіх старшин: вони ще не вкусять, вони, як ті потайні пси, виглядатимуть слушної години»* (М. Лазорський).

Для позначення сильного страху українці використовували вираз **«як скаженого собаки боятися»**, адже скажені собаки неконтрольовані і можуть завдати шкоди навіть власним господарям, оскільки їх розум не функціонує як раніше. *«О, дурненька Солошка співає! — кричали вони й мерцій тікали до хати, щоб не зустріла вона де їх, бо боялися її, як скаженої собаки»* (Панас Мирний).

Відомо, що собаки часто через несовісних господарів потерпають від голоду, фразеологізм **«бути як собака голодний»** повною мірою передає це

неприємне відчуття. *«Ну, то поклади мене у віз із рибою.—Ай! Риба! По всій Польщі люди голодні, як собаки. Рибу розкрадуть»* (О. Довженко).

Для позначення швидкої, безповоротної, остаточної дії наші земляки вживають вираз **«як собака з ожереду пуститися»**. *«Після того (тюрми) пустилася я, як там кажуть: як собака з ожереду* (Панас Мирний).

«Як собака за обгризену кістку триматися» – дуже міцно триматися за якийсь непотріб, за те, що уже не має ніякої вартісності. І це дійсно так, адже для собаки ця обгризена кістка може бути важливішою за цілий шматок м'яса. *«А все ж таки трималася вона, як собака за обгризену кістку, за те життя!»* (Грицько Григоренко).

«Як собака на висівки витріщатися» спосіб зневажливо сказати про те, що хтось дуже, надто на щось витріщається. *«Накрила баба фартухом відро (з ковбасами): «Щезни, чого витріщився, наче собака на висівки»* (Ю. Мушкетик).

Коли хтось слухняно підкоряється волі іншого, не відчуваючи при цьому ніякого дискомфорту, виконує будь-які вказівки, то **«як собака на посвист біжить»**, бо наші улюбленці дійсно готові виконувати всі забаганки, не зважаючи на наше ставлення до них. *«Довго й не збирався Святополк, бо вже через два літа стояв під Києвом з печенігами, які йшли до нього, мов собака на посвист»* (П. Загребельний).

Бути **«як собака на прив'язі»**, означає повне заперечення змісту зазначеного слова, зовсім не мати волі, ніде не гуляти, як і в'язаний собака, який має дуже обмежену територію. *«Парубки на вечорницях наробили пожежі. Згорів трохи не весь куток. От тепер гуляй, як собака на прив'язі!»* (І. Нечуй-Левицький).

Існують люди, які не користуються деякими речами чи об'єктами, але при цьому не бажають ними ділитись **«як собака на сіні»**, без жодної користі як для себе, так і для інших. *«Ось візьме (Ткачук) та й виїде світ за очі. Хай тоді Боровик пошукає собі дурнішого завідувача, хай дістане*

собі собаку на сіні, щоб коло меду ходив і пальців не облизав» (Ю. Збанацький).

Про когось чи щось, що безслідно зникло, мовлять **«як собака на ярмарку пропасти»**, раніше ярмарки були місцями, де збиралось, напевне, чи не найбільше людей, тому якщо було щось втрачено, то уже назавжди, а якщо собака загубився серед людей, то навряд вже міг знайти свого господаря. *«Вони (шведи) пропали б тут, як на ярмарку собака. А це ж товариші наші і союзники, годі їх лишати на поталу судьби (долі)»* (Б. Лепкий).

Для повного заперечення чогось, українці кажуть **«як собака палицю (редьку, цибулю) любити»**, тобто зовсім не любити, бо зрозуміло, що собаки не їдять ні редьки, ні цибулі, ні, тим паче, не викликає захвату у них палиця. *«Дід польську паницину любив, як собака цибулю»* (І. Нечуй-Левицький).

Про дуже швидкий рух, кажуть **«як собака спущений з (припону) прив'язі бігти»**, бо коли тварина отримує волю, то намагається відбігти якнайдалі, аби знову не опинитися на цепу. *«Немов собака, спущена з припону, наскочила на землю п'ятьма чорна* (І. Франко); *Поліцаї бігли, як панські пси, спущені з прив'язі* (І. Цюпа).

«Як собака у човні сидіти» -- бути у незручному, непевному становищі, відчуваючи певну безвихідь, бути не на своєму місці. *«Знаю я тебе, пане, добре знаю! Се ти тепер величаєшся, а коли я до тебе приїздив ото недавно з козаками, то ти так збентежився, що був ні в сих ні в тих, як собака в човні»* (Д. Мордовець).

Про щось дуже коротке говорять **«як собаками обгризене»**. *«Мундир на ньому з отакенними гудзиками, тільки куций, мов собаки обгризли, і наплічники з сукна»* (О. Донченко).

Зневажливо про бідних людей у нас говорили, що **«багата як собака кудлата»**, а собака багата лише своєю шерстю й ще блохами. *«Оля уже*

третій день тішилась новими подарунками, коли Петро ж насміхався з неї: *«Багата як кудлата собака своїми чобітками».*

Взагалі про бідність в українців чимало фразеологізмів, адже це було невід'ємною частиною життя для дуже багатьох, от ще один: **«Нема чим собаку (тютюку) виманити з-під столу»** (тютюка – діал. собака), тобто навіть нічим собаку нагодувати.

Про того хто став раптом злим, несправедливим, кажуть, що **«пошився в собачу шкуру»**, й набув тих рис, що й не особливо «дружелюбна» собака. *«Пошився (чоловік) в собачу шкуру» (Укр. присл.).*

Фразеологічна одиниця **«присохне як на собаці»** має 2 значення, у першому випадку йдеться про рану чи хворобу, яка скоро загоїться й мине, не залишиться й сліду, адже на собаках рани зникають швидко. *«А що, Варко, полегшало тобі? — Та присохне, як на собаці» (Панас Мирний).* У другому випадку мова йде про щось неприємне, що на щастя забудеться, й не набуде розголосу. *«Сумна повернула додому Маланка й нікому не похвалилась, що бачила й чула. Нехай вже воно присохне на ній, як на собаці (М. Коцюбинський).* Синонімом до цього фразеологізму є **«як на собаці гоїться»**, тобто також дуже швидко, безслідно. *«Оце просте і грубувате зажило, як на собаці ніби рукою зняло тіль журби, що легеньким крилом війнуло було в хаті» (М. Чабанівський).*

Про людину, яка нічого не важить у суспільстві і є ніким, говорять **«хвіст собачий»**, тобто той хто зовсім не потрібен й можна обійтися без нього. *«Влада — гетьман. А гетьман, що ви собі думаєте — хвіст собачий? Гетьман — монарх».* (Остап Вишня).

Про несмачні рідкі страви, говорять **«хоч на хвіст собаці лий»**. *«Це,— каже, — не борщ, а кисла юшка, хоч на хвіст лий собаці!» (П. Козланюк).*

«Як з собачого хвоста сито» -- зневажливо про щось зовсім погане, ніяке. Сито з собачого хвоста вийде й дійсно не дуже хорошим, борошно через нього не просієш. Таким чином наш народ ще раз намагався вказати на здібності деяких людей. *«Так, — грубо перебив його Філіпчук. — Ви,*

Перожсек, прекрасний робітник, але оратор і організатор з вас, прошу я вас, як з собачого хвоста сито» (Ірина Вільде).

Про дуже погане становище кажуть, що так добре **«як собаці (Сірку) на перелазі»**. *«Життя, як собаці на перелазі» (М. Номис).*

«Як собаці другий хвіст» чи **«як собаці п'ята нога»** -- вживається для заперечення вищезазначеного, що зовсім не потрібне, бо собаці й дійсно другий хвіст як і п'ята нога будуть зайві. *«Жартуй собі, молодий чоловіче, з дівчатами, а нам вони — як собаці другий хвіст,— вже трохи м'якше зауважив Перегуда» (А. Іщук).* *«На свій пост Сидір вже ніколи не повернеться, те чинування Сидорові було потрібне, як собаці п'ята нога» (М. Рудь).*

«Як собаці муха», коли чогось дуже мало, недостатньо, бо навряд можна наїстися однією мухою. *«Це йому як собаці муха» (З усн. мови).*

Пес. Про того, хто не має ніяких здібностей, про когось нерозумного мовлять **«ні пес ні баран»**, тобто толку з нього ніякого немає. *«А як я не вмію зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді ні врзатъ, ні доточить, ні пес, ні баран, ні взад, ні вперед — лишаюся посеред» (Є. Гуцало).*

Бути **«як пес після макогона»**, означає відчувати свою провину, почуватися не в своїй тарілці, ніяково. *«Спідлоба глянула жінка на чоловіка й метнулася до кабінету. А той мов пес після макогона плівся позаду» (З газети).*

«Як пес санджарівський злий» – надзвичайно сердитий. *«Лютий, як пес санджарівський, і не підступи» (М. Лазорський).*

Про людину, яка дуже змерзла, кажуть **«як пес у Пилипівку трястися»**. Пилипівка є початком різдвяного посту, а отже сповісником приходу холоду й зими. *«Обернув дід свій гнів на онука: «Ану марш у хату, розхристався, наче посеред літа... Тут он у кожусі трясешся, мов пес у пилипівку» (Ю. Збанацький).*

Показуючи бідну сторону життя, відсутність достатку українці вживають такі фразеологізми, як **«босий як пес»** та **«жиє як пес»**. *«Жиє як пес на казенних харчах»*. *«Пам'ятаю, що сусід мій був босий як пес, але через роки зміг вибитися в люди»*.

Втратити свою силу, свій авторитет у суспільстві -- **«зійти (перевестися) на пси»**, адже ніякої ролі у суспільстві пси не грають. *«По моїй смерті (смерті) пустить (Броніслав) усе моє добро за один рік та й піде в світ блукаючи або пуститься на пси (І. Франко)»*. Ця ФО має ще одне значення – це втратити саме свої риси, якості, що характеризували особистість з позитивної сторони. *«Тепер наш Борислав зовсім на пси зійшов!» (І. Франко)»*.

Про те що марно й безрезультатно зникло, кажуть, що воно **«пішло на пси»**, як і собаки, що пропадають на вулиці. *«Тринадцять років женихання — і все, здається, пішло на пси» (О. Полторацький)»*.

Про щось чи когось у великій мірі зневажливо говорять **«як псів»**. *«Панів як псів» (М. Номис)»*.

Сірко. «Як Сірко на базарі щезнути» -- синонім до фразеологізму **«як собака на ярмарку зникнути»**. *«Пропали! Як Сірко в базарі!» (І. Котляревський)»*.

«Як Сірко на прив'язі набігатися/намотатися» -- собаки на прив'язі мають дуже мало волі, але в бажанні захистити власний дім, коли приходять гості, вони змушені прикладати чимало зусиль, аби показати, що їм тут не раді. *«Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, як Сірко на прив'язі, кості старечі щось ломить» (Ю. Збанацький)»*.

Але інколи є фразеологізми, що, здається, є абсолютно синонімічними, але при тому мають антонімічні значення. Наприклад **«як Сірко на прив'язі нагулятися»** -- уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова, тобто зовсім не (нагулятися), хоча попередній фразеологізм практично нічим не відрізняється. *«Та де там! Нагулявся, як Сірко на прив'язі» (З усн. мови)»*.

Паска є основним християнським святом, у цей день все радіє життю й прославляє Ісуса, але й тоді собакам не завжди щастить – **«як Сірко паскою поживитися»**, тобто не поживитися зовсім, бо паскою його ніхто не годує. *«Пожививсь, як Сірко паскою» (Укр. присл.).*

Про те, що неможливо відібрати кажуть **«як у Сірка із зубів вирвати»** тобто зовсім ніяк, просто неможливо, бо в голодного собаки всі сили йдуть на утримання своєї здобичі. *«Ой, сину. У добрих людей, у таких, щоб поділились, в самих нічого немає, а в тих, у кого є,— не вирвеш, як у Сірка із зубів (Ю. Збанацький).*

Про безсоромних людей, що втратили почуття власної гідності мовлять, що **«очей у Сірка позичив»**, тобто зовсім безсоромний. *«Такії очей у Сірка позичать не стануть: Вони сорому ізроду Не мали й не мають» (Укр. поети-романтики).*

«Сірка смикати», означає хильнути горілки. *«Одні примостилися під вокзалом чай пити; другі розтеклися по халабудках пивком прохолодитися; треті потягли у вокзал сірка смикнути» (Панас Мирний).*

Довго зволікати, не поспішати з чим-небудь, то **«тягти Сірка (кота) за хвіст»**. *«Проценко потягував старе смаковите винце, Рубець смакував крутий та солодкий чай, як звав Колісник пунш, а сам хазяїн тяг сірка за хвіст» (Панас Мирний).*

Цуцик. Зневажливо про повних людей говорили **«хоч цуценят бий»**, переважно справа стосувалася саме одутлого обличчя. *«Пика, хоч пацюки бий (Укр. присл.).*

«Як цуцик бігати» – невідступно за кимось слідувати, підкорятися волі іншого. *«Ледачий спокою не дає, бігає за мною слідком як цуцик» (І. Карпенко-Карий).*

«Як цуцика ганяти» -- змушувати когось до справ собі на користь. *«Від рання й до ночі на ріллі так ухоркаєшся, що не тільки за книжку, а й за ложку не візьмешся. А є трохи вільного часу — мати ганяє як цуцика. Дров нарубай, води принеси, в корови повичищай» (Григорій Тютюнник).*

Як бачимо, в українській фразеології є дуже багато ФО із номеном «собака», «пес», «Сірко», «цуцик». Загалом виявлено 50 фразеологізмів зі словом «собака», 9 – зі словом «пес», 9 – зі словом «Сірко», 3 – зі словом «цуцик».

Фразеологічні гнізда зі стрижневими компонентами «коза», «цап»

Кіз в українській культурі і фразеології завжди зображали не надто розумними істотами, але при цьому їх місце у житті деяких людей було чималим: вони були годувальниками сім'ї для тих, хто не тримав корову через соціальний стан чи через відсутність здоров'я, були розвагою для дітей, та й їжі їм не потрібно багато.

Коза. Коли українці хочуть сказати, що поспішати потреби немає як і причини, то мовлять **«встигнути з козами на торг»**, бо туди й дійсно не запізнишся. *«Старі вже більші і не згадували про сватання, бо і в Череваня, і в Шрама була така думка, що ще поспіють з козами на торг (П. Куліш).»*

Грати в доміно – це **«забити козла»**. *«Треба було заготовляти, коли городи й баштани були в нас, коли фронт далеко стояв. Тоді ви (інтендант) морського козла ганяли? (В. Кучер).»*

Найбільшим ворогом господаря, що тримав кіз, безсумнівно, був вовк. Тому фразеологізм **«і вовк ситий і кози цілі»**, означає не зазнати шкоди, збитків, неприємностей. *«У Крима гладко все в артілі — Й вовки, бач, ситі, й кози цілі» (С. Караванський).* Синонімом до цього фразеологізму є **«щоб і кози були ситі, і сіно ціле»**. *«Його натура була слаба: він хотів, як кажуть, щоб упасти і не забитися; щоб і кози були ситі, і сіно ціле» (Панас Мирний).*

Велика цигарка-самокрутка, загнута грубим кінцем догори – **«козина (козяча) ніжка»**, напевне тому, що виглядом й дійсно нагадує козячу ногу. *«Коли генерал під'їхав ближче, він побачив шофера в засмальцованому кожушку, що розкурював козячу ніжку» (Григорій Тютюнник).*

«Не на тій козі під'їжджати», означає не знаходити правильного підходу до когось, чи до чогось, наприклад, до вирішення якоїсь проблеми.

«Хан винувато пошкріб за вухом.— Виховував (водія). А от, виходить, не на тій козі під'їжджав до нього (В. Дарда).

Провчити кого-небудь, при цьому завдавши неприємностей – **«показати, де козам роги правлять»**, бо правлення ріг це болісний й не особливо приємний процес. *«Комашко заведе твою Саню туди, де козам роги правлять» (І. Нечуй-Левицький).*

Інша ж ФО **«там де козам роги правлять»**, вказує на місце перебування, де важкі умови життя й потрапляють туди зазвичай не з власного бажання. Можливо, мова йде про заслання, ув'язнення, примусове переселення. *«Збирається на весілля, а жених там, де козам роги правлять!» (Г. Квітка-Основ'яненко).*

Про тих, хто пхне носа не в свої справи, встрягає туди, де йому не раді, той **«сунеться зі своїми козами на торг»**. *« У кожній хаті свої звичаї,— продовжував Захар Максимович.— Поважай їх, сину, не топчи. І не сунься з своїми козами на торг (В. Кучер).*

«Усі кози в золоті» – про особу, якій все здається, сприймається кращим, ніж є насправді. *«П'яному — всі кози в золоті» (В. Речмедін).*

«Як Сидорову козу бити» – дуже сильно, нещадно. Етимологія цього фразеологізму є дуже цікавою. Тут вживається саме це чоловіче ім'я, тому що з давніми утвердженнями носій імені Сидір був злим, сварливим і жорстоким, а коза доволі нечесною твариною; за іншою ж версією, ні про яку козу річ не йде, а це лише перефразування з арабської мови «садар каза», що означає «покарання, побиття палками». *«Так мене мій покійний чоловіченько лупцював як сидорову козу» (П. Рєзніков).*

Цап. Вказуючи на те, що не можна здобути чи отримати, бо це суперечить можливостям чи здібностям, фізіологічним особливостям, мовлять **«як з цапа молока»**, тобто немає зовсім. *«Давно треба було вигнати цього чепуруна і задаваку полковника Клотца із нашого штабу. Від нього користі як з цапа молока» (П. Гуріненко).*

«Як цап на зорях розбиратися» – уживається як категоричне заперечення змісту чогось, тобто зовсім не розбиратися. *«Розуміється як вовк на зорях» (Укр. присл.).*

Той, на кого постійно звалюють чужі провини, і він мусить нести відповідальність за вчинки інших є **«цапом відбувайлом»**. Це зазвичай слабохарактерні, покірні люди, які не вміють й не сміють відстоювати свою думку й місце у суспільстві.

«Ні за цапову душу пропасти» означає абсолютно даремно. *«Дурний Кирило, наклав головою ні за цапову душу» (М. Рудь).*

Рішуче чомусь протидіяти, проявляючи при цьому ініціативу, щось заперечувати, то **«скакати цапа»**, тобто неспокійно, невгамовно. *«Та хоч би батько цапа скакав, а я таки оженюсь на Мотрі» (І. Карпенко-Карий).*

З компонентом **«коза»** виявлено 11 фразеологічних одиниць і 5 зі словом **«цап»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим компонентом «кіт»

Кіт є домашньою твариною й улюбленцем багатьох українців. Здавна котів або любили, або боялися, бо з ними пов'язували багато таємного та містичного. Наприклад, наші люди були впевнені, що кішки бачать привидів і приносять нещастя. Зараз усе це відійшло в минуле, а коти так і залишилися жити при людях.

Звісно ж звертаючись до забобонів, то найбільше страху на людей наводили чорні коти, адже саме вони, за повір'ями, перебігши дорогу, приносили нещастя. Тому фразеологізм **«чорна кішка між кимось пробігла»** означає незгоду, суперечки, напружені стосунки з кимось. *«Побачивши Колу, він повернув у хвіртку,— давно між ними чорна кішка пробігла» (О. Кундзич).*

Про бідне становище мовлять : **«і кішки нема чим годувати»**. *«— Попросив би могорича, та знаю, що в вас і кішки нема чим годувати,— сказав Зануда й вийшов з хати» (І. Нечуй-Левицький).*

«Чия кішка сало з'їла» – дізнатися хто винен у чомусь. *«Поспіхом переписував (управитель) конторські книги набіло, та, знаючи добре, чия кішка сало з'їла, заздалегідь збирався тікати»* (Дніпрова Чайка).

Всі знають, що коти, особливо при хорошій погоді відзначаються своїм неробством, тільки те й роблять, що сплять, тому про роботу тих, хто байдики б'є, кажуть **«ще й кіт не валявся»**. *«Он люди вже городи копають та орють, а в нас ще й кіт не валявся...»* — бубоніла стара Кухтиха» (А. Іщук).

Кидатись до чогось жадібно, пристрасно **«як кіт до миші»**, тобто ця річ вже остаточно належатиме людині, й вона не потерпить зазіхань, як і кіт, коли хтось спробує відібрати його здобич. *«Кинувся він до Солохи, як кіт до миші, обняв, пригорнув до себе»* (Панас Мирний).

Взагалі котів зображають як великих ласунів, істот, які люблять поїсти, так воно є й насправді, і на їжу вони, зазвичай, позирають чи кидаються дуже жадібно і заздрісливо: **«як кіт до сала допастися»**, **«як кіт на сало позирати»**. *«Допавсь, як кіт до сала»* (Укр. присл.). *«Коли хто в простенькій одежі, то він на тих і не дивиться, а все поглядає, як кіт на сало, тільки на жупанних»* (Г. Квітка-Основ'яненко).

«Як кіт наплакав», «і котові на сльози нема (не буде)» – дуже мало. Насправді, як і будь-які інші тварини, коти плакати не вміють, але це не означає, що вони не мають емоцій й почуттів, просто за своєю природою вони висловлюють їх по-іншому, тому ця ФО й має значення «дуже мало чи й взагалі нічого». *«В самих, правда, їжі тієї — мов кіт наплакав»* (Є. Гуцало). *«В них там орної землі і котові на сльози нема, єдиний заробіток біля колії»* (І. Муратов).

Для заперечення змісту використовується фразеологізм **«як кіт табаку любити»** – тобто не любити зовсім, бо коти не палять й запах диму їм не подобається. *«Дід знав, що смерть його за плечима, і думав своєю смертю спасти від смерті міщан. Вишневецького він ненавидів, а польську панцину любив, як кіт табаку»* (І. Нечуй-Левицький).

«Як очманіла кішка» – тобто в несамовитості, безглуздо бігати без мети, не розуміти що відбувається, що шукати. *«Як очманіла кішка, Людмила кидалася по ринку й сама не розуміла, що намагається там знайти».*

Бути не щирим з кимось, підступно діяти, хитрувати, влаштувати засідку – це **«грати в kota і мишку»**, бо ігри між цими тваринами навряд можна назвати рівноправними, зважаючи на те, що зазвичай вони закінчуються смертю однієї зі сторін. *«Не придурюйся, Остапе, ми з тобою люди дорослі, і не годиться нам гратися в kota і мишку» (М. Ю. Тарновський).*

Стан тривоги і неспокою українці описували словами: **«коти шкребуть на серці»**. *«Ніби все правда і все правильно, а десь на серці коти шкребуть» (В. Собко).*

«Купити kota в мішку» – отримувати у власність невідомо що, не бачачи й не знаючи його суті, властивостей. Звісно ж kota у мішку ніхто купувати не стане, але не можна бути впевненим, що він буде ловити мишей, а не спати на сонечку, це відомо стає лише згодом. *«Майже в усіх анотаціях можна прочитати приблизно такі слова: «Книжка яскраво оформлена, з гарними ілюстраціями» -- а коли магазини її одержують, то виявляється, що вона оформлена без смаку. От і виходить: купили, як то кажуть, kota в мішку (З газети).*

Якщо комусь перестає щастити, і закінчується безтурботне життя українці казали, **«не все котові масниця»**, натякаючи, на те, що настали важкі часи. *«Це тобі не за Перегуди, злодюго. Минула коту масниця» (В. Кучер).*

Схоже українці й дійсно люблять цих тварин, адже фразеологізмів зі словом **«кіт»** виявлено 13.

Фразеологічні гнізда зі стрижевими словами «корова», «бик», «теля»

В індуїзмі і буддизмі корова вважається священною твариною, для нас ж українців це годувальниця, основа сімейного добробуту. Корова рятувала

наших людей від смерті у голодні роки, її молоком годували дітей. Також у сучасному світі вона є й джерелом прибутку, тому зараз того, кого використовують з метою наживи, називають **«дійною короною»**. *«Часто батьки дітям стають дійною короною» (З усної мови).*

Те, що безслідно зникло, пропало, його, **«як корова язиком злизала»**. *«Коли вибухла радісна буря зустрічі з давнім другом, Ярошенко обернувся, щоб далі наступати на ворога, але отця Софронія мов корова язиком злизала» (Речмедін).*

«Як корові сідло» – уживається для вираження повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (личить, пристало). Бо корові сідло й справді не потрібне, ніхто сідлати її не буде. *«Для літньої жінки ці маки, пробачте, як корові сідло» (І. Муратов).*

Бик. Виконувати якусь непрестижну, часто брудну, складну фізичну роботу – **«бикам (волам) хвости крутити»**. *«Думав хоч тебе вивести в люди. Ну, раз не хочеш (вчитися) — іди волам хвости крутити (П. Панч).*

«Брати/взяти бика за рога» – починати діяти з головного, енергійно, рішуче. *«Він думав про те, що дальші успіхи залежать від його уміння орієнтуватися. Якщо він зразу ж не візьме бика за роги — не бачити йому ніякого підвищення, як власного вуха» (М. Ю. Тарновський).*

Теля. **«Божим телям», «покірненьким телям»** називають дуже спокійну, лагідну, але безвольну, інертну людину, яка не має власної думки. *«Куди ж ти тікаєш? Ну? Постривай. Ех, ти, Боже теля! Павко, скажи, і чого ти таке Боже теля?» (Л. Письменна).* *«Краще, мабуть, буде повестись перед комісією на вже випробуваний манір — покірненьким телятком, ангелочком: комісії люблять, щоб перед ними стелився, щоб аж погладити себе дав» (О. Гончар).*

Дуже далеко, там, де важкі умови життя, де перебувають не з власної волі, можливо, внаслідок заслання, служби, там **«де Макар телят пасе»**. *«Скільки-то люду пішло на казенні хліба, а дехто попхався аж туди, де Макар телят пасе» (Панас Мирний).*

Надто, особливо пишатися тим, що немає високої цінності: **«як теля в наритнику пишатися»**. *«Сиджу я під образами, пишаюсь мов теля в наритнику, та очима на Тетяну спідлоба гедзики пускаю» (М. Стельмах).*

Спантеличено, виявляючи повне нерозуміння, здивування дивитися на щось **«як теля на нові ворота»**. *«Сказано, знімай оте лахміття! Чого дивишся, як теля на нові ворота» (І. Чендей).*

«Золоте теля (телець)» – засіб збагачення, коли гроші єдина мета життя, коли матеріальне становище стоїть вище над моральними й духовними цінностями. **«Золотий телець»** був ідолом, створений народом Ізраїлю, після підняття Мойсея на гору Синай, де він від Господа отримав скрижалі із «10 заповідями Божими». *«Можже, пошукувач докторського ступеня пропонує якісь нові, оригінальні розробки? Можже, знайде він у цій брошурці бодай натяки на те, що Кучмієнко спокушається не золотим тельцем докторства, не дияволом, а все ж таки істиною? Бо треба ж уміти розпізнавати справжнє покликання» (П. Загребельний).*

Фразеологізмів з зоонімом **«корова»** виявлено 2, з зоонімом **«бик»** також 2, і 5 фразеологізмів з зоонімом **«теля»**.

Фразеологічні гнізда зі стрижневими словами «кінь», «кобила»

Кінь завжди був символом швидкості, витривалості, волі. Він був вірним супутником козаків у боях, та поміччю у господарстві. За давніх часів родина, де був кінь, вважалась заможною та шанованою.

Кінь. «Викидати коника» – робити що-небудь незвичайне, несподіване або легковажне, або ж навіть безглузде, нерозумне, чи діяти підступно. *«Адже поки не був радистом в радгоспі, то радіо хуліганив, міг через ефір розшукати її в степу, покликати, а тепер, коли йому доручили весь радіовузол, тепер він сам не дозволяв собі такі коники викидати» (О. Гончар).*

Якщо дуже швидко бігти, тікати, то **«й конем не доженеш»**. *«Сина держать коло неї (вдови), щоб не влизнув, бо знало все село, що його й конем не доженеш» (П. Куліш).*

«Конем не об'їдеш», коли не обминеш, не уникнеш кого-, чого-небудь, або ж так іронічно казали про когось дуже товстого, огрядного. *«Доля химерна, мої панове! Її і конем не об'їдеш» (Б. Лепкий).*

«Коняча доза» – велика порція, ці тварини славляться хорошим апетитом. *«В ті часи (у XVI ст.) аж до XVIII ст. ліки прописувались справді в конячих дозах — у 20-60 раз більших, ніж тепер (З журналу).*

«На коні бути» – почувати себе у виграшному становищі. *«Сьогодні Жог не без підстав почував себе на коні» (Я. Баш).*

Про когось дуже гордовитого, пихатого; до кого неможливо знайти підхід, й **«на коні не під'їдеш»**. *«Прочита вона, що її похвалили, уже до неї і на коні не під'їдеш (М. Старицький).*

Фразеологічні одиниці **«сідати на свого коника»** і **«осідлати свого коня»** означають початок розмови на улюблену тему, або діяти за власними випробуваними діями, методами, прийомами. *«Я, безумовно, не нав'язую своїх думок. Я в порядку обговорення, — сів він на свого випробуваного коника» (Ю. Збанацький). «Рубан осідлав свого коника. Якщо він не полає начальників і начальничків, то погано спатиме» (Ю. Мушкетик).*

Антонімом до цієї фразеологічної одиниці є **«злазити зі свого коника»**, тобто кидати розмову на улюблену тему, чи переставати на чомусь наполягати. *«— Е-е, ні! — не хотів злазити зі свого коника Донат Озерний.— Коли вже почали, то давайте й далі говорити відверто» (Є. Гуцало).*

«Мов хто на сто коней висадив» - хто-небудь перебуває у піднесеному настрої. *«Учителька радісними очима дивилася Оксані вслід. Верталася потім у клас, мовби її хто на сто коней висадив!» (О. Пчілка).*

Для повного заперечення змісту речення, щоб показати, що зовсім не схожий, мовлять, **«як свиня на коня схожий»**. Спільного між цими

тваринами дуже мало. *«Він так схожий на Гарібальді, як свиня на коня» (М. Стельмах).*

Якщо погано спечений, глевкий хліб, то з нього **«хоч коники ліпи»**, бо сире тісто гарно піддається ліпленню різних фігур. *«Часто нас ганяли, муштрували, били та голодом морили, а з хліба хоч коники ліпи (Нар. оповідання).*

Дії або прийом, спрямовані на досягнення якоїсь мети без конфронтації, конфліктних ситуацій – **«хід конем»**. Тут мається на увазі гра в шахи, де хід конем має вирішальне значення. *«Продавець Мокій зробив такий хід конем: спакувавши залежані товари в ящики, він виїхав з ними вранці до лісу, а під вечір, буцімто з бази, приїхав з ними до крамниці» (З газети).*

Де багато місця, є чималий простір, там **«хоч конем грай»**. *«Дивитесь зовні — хата незатишна, зате всередині велика, хоч конем грай (С. Чорнобривець).*

«Троянський кінь» – фразеологізм грецького походження, що означає подарунок ворогові на його згубу, хитрі, підступні наміри. Троянський кінь – це міфічна споруда, за допомогою неї греки отримали перемогу у війні. *«Але усі його плани було згублено так, як троянський кінь згубив Іліаду».*

Кобила. «Приший кобилі хвіст» - зайвий, непотрібний, ні до чого. *«Була й новинка Карпенкова — Суєта. Перші три акти добрі, а четвертий — приший кобилі хвіст» (Панас Мирний).*

Про того хто каже якусь нісенітницю, дурницю, що є безглуздом, то мовить про **«сон рябої кобили»**. *«Чи ти, чоловіче, сон рябої кобили розкажуєш, чи дороги питаєш?» (М. Коцюбинський).*

Зневажливо про дуже товстих людей, переважно жінок, кажуть, **«гладка як кобила»**, **«зад як у виїзної кобили»**. *«І дочка у неї гладка, як кобила, хоч зараз у віз запрягай!» (Панас Мирний).*

Із словом **«кобила»** виявлено всього 4 фразеологізми, а зі словом **«кінь»** аж 15.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «віл»

Коли говорять про волів, то, зазвичай, мають на увазі кастрованих биків. З найдавніших часів воли були робочою силою, що обробляли городи, перевозили сіно. Зараз цей вид уже зник, але залишився у фольклорі та літературі.

Допастися до чогось без почуття міри, жадібно: **«як віл до браги допасти»**. *«Гребу горіхи, допався до добра як віл до браги» (Є. Гуцало).*

«Як віл здоровий», або **«волові шию (роги) скрутить»** – уживається для підсилення ознаки; дуже сильний, міцний. *«Ви брешете, негіднику. Припадку у вас не було. Ви здорові як віл» (О. Довженко).* *«Рахнівський сотник Діденко — козарлюга, волові шию скрутить, нежонатий» (Я. Качура).*

Настирливо, вперто, нехтуючи небезпекою – **«як віл на рогатину»**. *«Преться як віл на рогатину» (Укр. присл.).*

«Як віл обуха» – покірно, приречено, безнадійно. *«Що робити? Тікати? Не втечеш. Проситися? Упасти на коліна? Хто на це зважить? Ждати неминучого, як віл обуха? Але ж це каторга або й смерть?» (В. Малик).*

Дуже важко, надмірно працювати **«як віл працювати»**, **«як віл у ярмі працювати»**, бо ці тварини завжди були лише робочою силою. *«Сливе дві неділі робила Олександра як віл у ярмі. Потому охота до праці щезла, а дедалі почала вона ходити й до корчми» (М. Коцюбинський).*

Бути дуже сумним, невеселим: **«як чорний віл на ногу наступив»**, бо навряд хтось зрадіє, коли йому дійсно на ногу наступить віл. *«Чого ти, Дмитре, такий, наче тобі чорний віл на ногу наступив?» (Є. Гуцало).*

«Вола б з'їв» – якщо дуже голодний. *«Здається, вола б з'їв... і черствий хліб здавався смачним!» (Панас Мирний).*

Дуже повільно, неквапливо **«як волами їхати»**, оскільки ці тварини відзначалися робочою силою, витривалістю, але не відзначались спритністю.

«Їхав батько далі як волами, та все оглядався на село, щоб закарбувалось воно надовго в його старечій пам'яті» (З журналу).

Із словом **«віл»** виявлено 10 фразеологічних одиниць.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «свиня»

Свиня є джерелом м'яса і сала. У цьому полягає її цінність як свійської тварини. З давніх часів її порівнювали з не надто розумними, глупуватими людьми.

«Метати перли (бісер) перед свинями» – марно говорити, доводити щось тому, хто не може збагнути, не здатний або не хоче зрозуміти того, що йому кажуть, виявляє тупість. *«Я не раз попід хмари літав І сідав, як ламалися крила. Я не раз свиням бісер метав, Та нічого життя не навчило» (С. Пушик).*

Бути з ким-небудь у товариських, приятельських, фамільярних стосунках, через давнє знайомство – **«пасти свині з кимось»**. *«Чого ти кричиш на мене! Ну, я з тобою свиней не пас! Ну, коли хочеш в мене служити, то не тикай на мене, бо я тут пан, — промовив вже сердито Бродовський» (І. Нечуй-Левицький).*

«У свинячий голос» – дуже пізно, несвоєчасно. *«Це ж родичі походилися (на толоку), а я в свинячий голос приплентався (Є. Гуцало).*

«У свинячий писк» – дуже, надмірно п'яний. *«— Марино, як твій чоловік? – Та прийшов учора весь у свинячий писк» (Сл. В. Утченка).*

Безглуздо, дуже **«як свині в барлозі величатися»**, тобто зовсім дурно, бо гордитись нічим. *«Пан бундючиться, величається, як свиня в барлозі» (З усного мовлення).*

Для повного заперечення змісту зазначеного уживаються такі фразеологізми: **«як свині наритники»** – тобто, зовсім не підходить; **«як свиня в дощ чепурний»** – нечепурний, неакуратний, негарний, брудний; **«як свиня на коня схожий»** – не схожий зовсім. *«Їй ця сукня пристала, як свині наритники» (З усного мовлення). «Чепурний, як свиня в дощ!» (М.*

Кропивницький). *«Він так схожий на Гарібальді, як свиня на коня» (М. Стельмах).*

Негарно, недоладно **«як свиня в хомуті виглядати»**, тобто одягнути щось, що зовсім не личить. *«Весь секрет метаморфози в тому, що він (Лубенець) перший пошив собі форму, і, одягшись у неї, прибіг похвалитися. Виглядає, як свиня в хомуті» (М. Коцюбинський).*

Фразеологічних одиниць із словом **«свиня»** виявлено 9.

Фразеологічні гнізда зі стрижневими словами «вівця» «баран»

Вівці – це вид ссавців з родини баранів. Їх легко впізнати за кучерявою шерстю та закрученими рогами. Здавна вівці були поширені у гірських місцевостях, оскільки були добре пристосовані до довгих переходів. Ці тварини давали вовну і м'ясо, й були приручені більше ніж 8000 тисяч років тому.

Вівця. «Заблукана/блудна вівця» – людина, яка порвала стосунки з тим середовищем, до якого раніше належала, або яка збилася з правильного життєвого шляху. *«Піп вовчими очима проводжав свою заблукану вівцю» (П. Колесник).*

«Як циган у вівцях розбиратися» – уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова, зовсім не (розбиратися). *«Хоч Михайло Іванович і бачив на своєму віку чимало людей, та вмів у них розбиратися як циган у вівцях» (З журналу).*

Жадібно, заздрісно, хтиво **«дивитися, як вовк на вівцю»**. *«А він все позирав на неї, як вовк на вівцю» (З усн. мови).*

«Віділлються вовкові овечі сльози» про відплату, кару за заподіяне комусь зло, про неминучість розплати. *«Й ще не раз віділлються вовкові овечі сльози».*

Баран. «Як баран в аптеці» – уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова. *«Розбирається, як баран в аптеці» (Укр. присл.).*

Спантеличено, виявляючи повне нерозуміння, здивування на щось витріщатись, **«як баран на нові ворота»**. *«Петро мовчав, тільки стелючись в Хлипала, мов баран на нові ворота» (Ю. Збанацький).*

Із лексемою **«вівця»** виявлено 4 фразеологічні одиниці і 2 з лексемою **«баран»**.

Позагніздові фразеологізми з назвами свійських тварин

«Валаамова ослиця» – покірлива, мовчазна людина, що несподівано висловлює протест, чинить опір. *«Вона ж все терпіла, а потім, як Вааламова ослиця, почала чинити опір».*

«Казка про білого (солом'яного, рябого) бичка» – що-небудь вигадане, надумане, нереальне. *«Скільки можна отак зустріти ерудитів, краснословів, дотепників, тонких натур, вільнодумців! Але з переважної більшості добра того стає лиш на один раз. Це мовби вивіска, за якою нічого нема. Казка про солом'яного бичка» (П. Загребельний).*

«Запишалась як порося на орчику» – дуже, надто. *«Коли робітники й справді розходилися, вони махали рукою, воркотячи: «Тьфу, що за народ! Дується, мов порося на орчику!» (І. Франко).*

«Як бугай у болоті шуміти» – дуже голосно, сильно. *«Гуде, як бугай у болоті» (Укр. присл.).*

3.1.2. Фразеологізми з назвами диких тварин

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «вовк»

Вовк є лісовим хижаком, що живе на теренах України. З давніх-давен його вважали охоронцем лісу й найбільшим ворогом селян та фермерів, що тримали господарство. Ним лякали маленьких дітей, але при тому й поважали його розум, спритність, мудрість.

Завжди вважали, що вовки мали незбагнений зв'язок з місяцем (луною), говорили, що він закоханий у неї, але їм не судилося бути разом, саме тому фразеологізм **«завити вовком»** та **«вити вовком»**, **«вити на**

луну», **«ХОЧ ВОВКОМ ВИЙ»** — означає стан великого розпачу, безвиході через неможливість що-небудь змінити, якимось вплинути на ситуацію. *«Відомо, що чиновники-бюрократи часто вовком виють через те, що їм, нехай і формально, треба відповідати на листи трудящих» (З журналу). «Місяць у казенці та на цегляних ребрах спати, — тут, діду, чоловік вовком завис» (І. Франко). «На узбіччі дороги, спиною обпершись об стовбур, роззираєсь я на осінню Яблунівку, вродливу, мов молодиця уповні літа, і така мене брала досада, хоч вовком вий, хоч скачи гопки, хоч на небо дерися!» (Є. Гуцало).*

Часто образ вовка порівнюється зі злими, хитрими людьми, що мають корисливі наміри. От, наприклад, ФО **«вовк в овечій шкурі»** означає лицемірність, що приховується добрими намірами. *«Ти (Кузьма) мусиш бути богобоязним, тихим і смирним, як ягня, щоб не довідався хто, що ми вовки в овечій шкурі» (І. Карпенко-Карий).*

Про сильне почуття голоду кажуть: **«вовк кишки догризає»**. *«Розбудимо Ніну, зготуємо якесь вариво, бо в мене вовк уже кишки догризає» (М. Стельмах).*

«Вовчий білет» — документ із записом про неблагонадійність його власника, після отримання якого у царській Росії позбавляв його власника права обіймати посаду в державних установах й навчатися у будь-якому навчальному закладі. *«Опинився Шовкун серед великого города, без шага грошей, без знайомих людей, без веселих товаришів, котрі тепер його цуралися, з одною бідой — вовчим білетом в кишені» (Панас Мирний).*

Жадібно й хтиво на щось дивитися, задрити — **«вовчим оком зирити»**, **«дивитися (кинутися) як вовк на вівцю»**, так як вовк позирає на їжу. *«Тимко слідкував за нею вовчим оком і снував по двору, щоб застукати її де-небудь один на один та хоч обняти по-парубоцькому» (Григорій Тютюнник). «Паничі й панни кинулись на маринад, як голодні вовки на вівцю, хоч їх Навроцька й не припрошувала» (І. Нечуй-Левицький).*

А дивитися на когось вороже і зле **«дивитися вовком на когось»**. *«Тільки одна Докія бачить та знає Катрине горе, вона єдина може її*

втішати і заспокоювати. Але вони (чумаки) і на неї вже вовком дивляться» (В. Кучер).

За будь-яке заподіяне зло доведеться відплатити, рано чи пізно **«віділлються вовкові овечі сльози»**. *«Відлилися вовкові овечі сльози, поплатився чоловік за свої гріхи сповна»*. (З усн. мови).

«Впіймати вовка за вухо» можна виявивши неабияку сміливість, кмітливість, спритність, бо, по-правді, потрібно мати неабияку удачу, аби дійсно спіймати цього хижака за вуха. *«Як ви там казали? Цей вовка за вухо вхопить? Одне слово, з живчиком та з перчиком хлопець»* — посміхнувся Валерій Іванович» (О. Гончар).

Добути великого досвіду у якійсь справі, тонко розбиратися у певній галузі **«з'їсти вовка на чомусь»**, якщо цю людину ще й важко перехитрити, то вона є **«стріляним вовком»**. Тобто шлях до цих знань був непростим і тернистим, але він вартував використаних зусиль. *«Даг виявився стріляним вовком, вмілим політиком, освіченим»* (Л. Дмитерко). Антонімом до цієї фразеологічної одиниці є **«не бачити смаленого вовка»**, тобто взагалі не мати ніякого досвіду, нічого не знати, чогось не розуміти. *«Хлопець не зразу впізнав у ньому прилизованого чепуруна обер-лейтенанта Брандта. І окуляри на ньому вже не золоті. І одяг пом'яттий. Видно, бачив смаленого вовка* (В. Більшак).

Про дуже густий ліс кажуть: **«і вовк не пролізе»**, а ця тварина не є великою й добре знає всі лісові доріжки. *«Яри кругом, до самого Інгулу, терники такі, що й вовк не пролізе»* (О. Сизоненко).

Фразеологізм **«і вовк ситий, і кози цілі»**, означає не зазнати шкоди, збитків, неприємностей. *«Гладко все в артілі — Й вовки, бач, ситі, й кози цілі»* (С. Караванський).

Досвідчений моряк є **«морським вовком»**. Тому що моряк з досвідом настільки ж добре розбирається в усіх тонкощах мореплавства, як звичайний вовк знає свій ліс. *«Нам головне — до моря добратися. А там на корабель*

юнгамі влаштуємось, куди хоч попливемо, справжніми морськими вовками станемо» (Ю. Збанацький).

Про абсолютно байдуже ставлення до чогось, мовлять: **«ХОЧ ВОВК ТРАВУ ЇЖ»** – вовки ж ні за яких обставин не стануть їсти трави. *«Кожен потихеньку якось перебереться на той бік — і добре! А після мене, мовляв, хоч вовк траву їж!»* (В. Малик).

«Як вовк на зорях розбиратися» – уживається як категоричне заперечення змісту чогось, тобто зовсім не розбиратися. *«Е-е, Йванку, ти кумекаєш у тютюнах як цап у зорях»* (З газети).

З лексемою **«вовк»** виявлено 20 фразеологізмів. Мабуть, наші предки дійсно з повагою і страхом ставилися до цього хижака.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «ведмідь»

Ведмідь є ссавцем, одним з найбільших на всій земній кулі. Водиться він і в Україні. Подорожні завжди боялися зустрічі з цим звіром, а мисливці бажали його вполювати. У нас його можна зустріти на Поліссі, та в Карпатах, та, на жаль, через зміну екології, та вирубку лісів їх популяція зменшується.

«Ведмежою послугою» називають безглузду послугу, яка, незважаючи на добрі наміри, замість допомоги завдає великої шкоди, неприємності. *«А правда – річ відносна. Правда – це хвиловий настрій, що на кожнім кроці робить нам ведмежі послуги»* (Качура).

Про того, хто не має музичного слуху, кажуть: **«ведмідь на вухо наступив»**. *«Терезці стало соромно: адже вона іноді глумилася з Бучка, з його арій, нагадуючи майстрові, що йому на вухо ведмідь наступив»* (М. Томчаний).

«Ділити шкуру невбитого ведмедя» – розподіляти прибуток за ще здійсненої справи, підприємства. *«От уже невгамовна людська натура,— навкруги колючий дрот, кулемети, а вони споряться між собою й ділять шкуру невбитого ведмедя»* (Ю. Яновський).

Зі словом «ведмідь» виявлено 3 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «заєць»

Зайці – це тваринки, що мають довгі вуха, і короткі хвостики, вони рухаються стрибками і живуть у всіх частинах світу, крім Австралії. З давніх-давен ця тваринка порівнювалася з боязкими, легковажними людьми.

«Ганятися за двома зайцями» – намагатися одночасно здобути успіх у двох і більше справах; братися за кілька справ одночасно, а здобути успіх у здійсненні цих справ **«убити двох зайців»**. *«Приїхав він саме тоді, коли Друзь ні про що, крім Василя Максимовича, не мав права думати. І взагалі він ніколи не вмів полювати за двома зайцями»* (Ю. Шовкопляс). *«Освітливши тепер Василівку, це глухе і відстале село, ми одним пострілом вбиваємо двох зайців: піднімаємо Василівку і створюємо ґрунт в інших селах для майбутньої електрифікації»* (Г. Коцюба).

Про велику різницю між ким-небудь, кажуть – **«далеко куцому до зайця»**, **«як куцому до зайця»**, тобто кардинальна, дуже велика різниця. *«Ясь: «Шляхтич-то велика річ! У своїх добрах він — король!.. Правами рівний Вишневецьким та Сопігам»*. *Наталя: «Ну, далеко куцому до зайця!»* (Б. Грінченко). *«Здатні (економи) й дітей вчити в гімназії. А нам далеко тепер до гімназії, як куцому до зайця»* (І. Нечуй-Левицький).

«Зайчики в голові стрибають» у того, хто легковажний, безтурботний або дурний, недоумкуватий. *«Дівчина вона гарненька, гудить не буду. Тільки у неї, здається, трохи зайчики в голові стрибають»* (С. Васильченко).

Боязка, полохлива людина має **«заячу душу»**, бо ці тварини, якщо відчувають найменшу небезпеку, тікають, шукають схованку. *«Нічого, крім презирства, в неї (Ольги) до цих паненят нема, всі вони заячі душі»* (Я. Качура). Антонімом до цієї фразеологічної одиниці є **«не з заячого пуху»** – сміливий, хоробрий, небоязкий. *«Ну, от що. Ти мене не лякай. Я не з заячого пуху»* (Григорій Тютюнник).

«Із заячий скік», або **«із заячий хвіст»** – дуже мало, як і хвостик цієї тваринки, який є куцим. *«На новий рік прибавилось дня на заячий скік»* (Укр.

присл.). *«Охота є. Хоч одбавляй, та часу не те що обмаль, а з зайчий хвіст» (М. Рудь).*

Марно погрожувати, обіцяти заподіяти кому- небудь щось неприємне чи ж віддаватись мріям про щось нереальне – **«сипати зайцям солі на хвіст»**. *«Весь вільний час ви мрієте над водою про такенну щуку або сиплете зайцям солі на хвіст» (П. Козланюк).*

«Як зайцеві бубон» – уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова, зовсім не потрібний. *«— Потрібна мені ваша Окунівка, мов зайцеві бубон! — презирливо фиркнув Левко» (М. Стельмах).*

Фразеологізмів з лексемою **«засць»** зафіксовано 11.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «миша»

Миша це ссавець з роду гризунів. Ці тваринки завжди були ворогом людини, бо псували запаси зерна й створювали дискомфорт, поселяючись в будинках. Із мишами боролися коти.

Коли зовсім нікого ніде немає, безлюдно, порожньо, мовлять: **«Ані рудої миші»**. *«Ані рудої миші там немає» — привітно відповіла стара» (В. Собко).*

Бути не щирим з кимось, підступно діяти, хитрувати, влаштувати засідку – це **«грати в кота і мишку»**, бо ігри між цими тваринами навряд можна назвати рівноправними, зважаючи на те, що зазвичай вони закінчуються смертю однієї зі сторін. *«Не придурюйся, Остапе, ми з тобою люди дорослі, і не годиться нам гратися в кота і мишку» (М. Ю. Тарновський).*

Про щось, що дуже надійно оберігається, куди немає взагалі ніякого доступу, туди **«і миша не пролізе (не проскочить)»**. *«Замкнули браму, подвоїли вартових і ще кінних послали в роз'їзди. Ну, одно слово, — миші не пролізти» (М. Старицький).*

Про боязких, полохливих людей з дріб'язковою, підлою вдачею, кажуть що в них **«мишача душа»**, тому що ці тваринки є дуже лякливими й

варто їм лише поруч відчути небезпеку, як їх наче вітром здуває. *«Великий Докучаєв! Мишачі душі з департаментів, скупі й лякливі»* (М. Рудь).

«Мишей топтати» – без потреби тинятися, ходити туди й сюди, марно витратити свій час. *«Годі тобі мишей топтати»* (Сл. Б. Грінченка).

Про поганий, гнітючий настрій, коли комусь тривожно, неспокійно на душі, кажуть, що в нього **«на серці миші шкребуть»**. *«Воно якось не пристало вірити в сни, як вірить у них темна, неосвічена баба на селі. А проте на серці наче миші шкрябають»* (М. Коцюбинський).

Той, хто в безвихідному становищі опинився, як **«миша в пастці»**. *«Тож, коли вже раз попався, наче в пастку бідна миш, то сиди, немов нанявся, не рушай, мовчи та диш!»* (Леся Українка).

Тихо сидіти, нічим себе не видаючи – **«як миша в норі»**. *«Сиділа тихенько, як миша в норі, боялася, що хтось її помітить»*.

Про те, що обов'язково станеться, чого ніяк не вдасться уникнути – **«як руда миша зимою загинути»**, а залишитися в скрутному становищі – **«як руда миша зимою зостатися»**. Ці гризуни зазвичай живуть у полях, до людських домівок не тягнуться, тому якщо миші не зможуть знайти місце для зимівлі й не зроблять запасів їжі, то приречені на смерть. *«Кажи,— наймаєш Гафійку? Ні? Волієш з голоду згинуть, як руда миша зимою?»* (М. Коцюбинський). *«Добре, що хоч кожушка та чоботи напоумило вдягти! — у вузлик ще дещо захопила. А то лишилась би на зиму, як руда миша»* (Ю. Збанацький).

Про дуже бідних людей мовлять: **«як церковна миша»**, тобто зовсім нічого не маючи, бо в церкві немає ні їжі, ні тепла. *«І нащо він тобі здався? Він же бідний, мов церковна миша»* (М. Стельмах).

Ми зафіксували 11 фразеологічних одиниць із лексемою «миша».

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «лис»

Лисиці – це ссавці з роду псових, що мають короткі вуха, довгий пухнастий хвіст та руде забарвлення. Лиси завжди були ворогами домашньої

птиці, адже любили поласувати куркою чи качкою, крадучи їх в людських обійстях. Хутро лисиці й досі дуже цінується.

«Старий лис/стара лисиця» – цей фразеологізм має 2 значення: у першому випадку так жартівливо кажуть про бувалу, досвідчену людину, а у другому – зневажливо відгукуються про когось лукавого, нещирого, хитрого. *«Генрі бере дочитувати мої мемуари, а я, хитрий старий лис, виходжу на балкон»* (Ю. Яновський). *«В сусідах живе його суперник, старий лис. Що тільки може — гарбає до себе»* (О. Маркуш).

«Хитрий лис» – хтось дуже хитрий, лукавий, підступний. *«Вовк зі своїм одвертим хижацтвом не такий страшний, як хитрий лис з м'якими рухами та в'юнкою натурою»* (С. Єфремов).

Фразеологічне гніздо зі словом «слон»

Слон є екзотичною твариною, яка ніколи не жила на теренах України. Вони мешкають у Азії та Африці, мають величезне значення у культурі багатьох народів та спільнот. Слон має велику вагу – до 5 тонн, та хобот, а також сіре забарвлення і великі вуха, які слугують для контролю температури.

«Робити з мухи слона» – дуже перебільшувати що-небудь, надавати великого значення чомусь незначному. *« — І раджу тобі, візьми на всяк випадок зброю. — Ой, Єгоре, ти з мухи слона робиш! Я ж знаю: Матюша боягуз, яких мало»* (А. Шиян).

«Слон на вухо наступив» тому, хто зовсім не має музичного слуху. *«Ніякого, брат, у тебе слуху не було, нема, і ніколи не буде. Слон тобі на вухо наступив»* (Ю. Смолич).

Позагніздові фразеологізми з назвами диких тварин

Сприймати все недовірливо, підозріло вороже, отже, **«їжаком усе»**. За будь-яких невідомих обставин цей ссавець скручується в клубочок і випускає голки. *« — Давно не бачив тебе, Миколо. Ти все такий же? З догматиками*

воюєш? Я теж їм спуску не даю... Ну а твої димовловлювачі? Де вони? — Під сукном. — У кого? — У вашого брата. — Бач, ти який. Їжаком усе. А я ж тебе ще на шиї катав» (О. Гончар).

Дуже багато чи велика частина чогось, то **«левова пайка»**. Леви є великими хижаками і щоб жити їм потрібно споживати багато їжі. *«За великих швидкостей на подолання хвильового опору витрачається до третини або й більше суднових потужностей. Отож левова пайка пального згоряє сьогодні у машинах лише задля того, щоб розхитати океан»* (З журналу).

«Обчистити/обідрати як білочку» — забрати в кого-небудь якесь майно, багатство, гроші, або й абсолютно все, залишити когось без нічого. *«Обчистить вона пана, як білочку, хай тільки очі закриє, всі гроші перейдуть до її рук»* (Панас Мирний).

Сприяти вияву первісних, грубих, жорстоких, хижацьких інстинктів — **«розбудити звіра»** в комусь. *«Запах свіжої крові подіяв на худобу зовсім разюче, розбудив у сумирних волах диких, роз'ячених звірів»* (О. Гончар).

Одиноко, самотньо, **«як байбак у норі жити»**. *«Істинно так, живи та їж, поки роток свіж. От, приміром, я: живу сам, як байбак у норі, тільки й того, що до церкви та додому муштрувати співають. Всі ви, здорові, знаєте, як мої хлопці співають»* (М. Лазорський).

Дуже добре, заможнo, безтурботно жити: **«як бобер у салі»**. *«Живе як бобер у салі»* (Укр. присл.).

3.2. Орнітофразеологізми

3.2.1. Фразеологізми з назвами свійських птахів

Фразеологічне гніздо зі стрижевим компонентом «півень»

Аналізуючи фразеологічні одиниці з лексемами на позначення домашніх птахів, виявлено, що найбільше фразеологізмів складено про півня. Були взяті до уваги і його риси — поважний й задержуватий — вигляді, і його дзвінкий голос, і яскраве забарвлення.

З давніх-давен він був провісником світанку, сонця, відходу ночі. Тривалий час був єдиним годинником, що давав змогу орієнтуватися в часі. Наші предки вірили – півень прикликає сонячне світло й проганяє усю ту нечисть, що діє вночі. Тому, напевно, так багато ФО, де є півень, пов'язані з приходом світанку й відходом ночі.

«До перших півнів» – ще до півночі, а **«з першими півнями»** – це дуже рано, відразу після півночі. *«Він міг завести старого, що так зганьбив його, чорта, у твань і протримати до перших півнів, Щоб скрутило його в клубок, міг би наслати на нього безум» (В. Дрозд).* *«Тільки в чорні ночі злі Я встаю так само; як і в нашому селі — з першими півнями» (Г. Гайворонська).*

«До других півнів» – це ближче до середини ночі, **«після других півнів»** – перед світанком. *«Просиділи до других півнів. Діти давно вже спали покотом» (В. Шевчук).* *«Кухти не спали, будучи стурбованими раптовим зникненням напівродича. Христя вже кілька разів до хвіртки виходила. Після других півнів — знову до хвіртки прийшла» (А. Іщук).*

«До третіх півнів» – до ранку, ближче до світанку. **«З третіми півнями/у треті півні»** чи **«після третіх півнів»** – рано, на світанку. *«За вечерею ми (члени делегації) засиділися, як то кажуть, до третіх півнів, потім усім товариством поїхали в аеропорт і в літак сіли, не спавши» (П. Козланюк).* *«Схоплювався (Тимко) разом з третіми півнями, приходив до матері, що топила піч, скаржився, що йому марилося вночі» (Григорій Тютюнник).* *«Не міг заснути Гнат. Після третіх півнів, скрадаючись, він бережно відчинив хатні й сінешні двері, вийшов з хати» (М. Стельмах).*

«Пускати/ловити півня» – видавати фальшиві звуки під час співу чи декламації. Ці птахи хоч і є дуже голосистими, але їх співи не надто припадають до душі, особливо, коли доводиться їх слухати постійно. *«Один соліст у хорі торговців зірвався і пустив півня» (М. Ю. Тарновський).*

Про щось дуже мілке іронічно кажуть: **«півень убрід переходить»**. *«Там, куди раніше, можна було загнати цілий табун коней, тепер у липневу спеку півень переходив убрід» (М. Руденко).*

Той хто не вміє одягатися зі смаком, ще й любить яскраві кольори, той **«як півень розмальований»**. *«Ішов по вулиці хлопець. Як півень розмальований»* (Сл. В. Утченка).

Про тих, хто тримається зверхньо, гордовито з іншими -- **«півнем ходить»**, бо ж й дійсно цей птах відчуває себе господарем двору. *«Зовні Микола Васильович весь помолодів, ходив півнем у піджачку наопашки»* (М. Рудь).

«Червоний півень» – пожежа. Можливо, колір вогню порівнюють з таким ж яскравим забарвленням птаха. *«Червоні півні тоді здіймалися не тільки над панськими маєтками, але й до хуторів залітали»* (А. Шиян).

Загалом ми зафіксували 12 фразеологічних одиниць із лексемою **«півень»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «курка»

Кури є домашніми птахами, що не вміють літати й не виділяються особливими розумовими здібностями, можливо, саме тому усі фразеологізми, де трапляється лексема кури, про не особливо здібних людей.

Наприклад, **«куряча голова»**, **«курячий розум»**, **«курячий мозок»**, вказують на некмітливих нерозторопних, неуважних, нетямущих, неспроможних тверезо мислити людей. *«Хотів би (Йосько) ремесла вчитися.— Іди, іди, куряча голово, гадаєш, що тебе хто прийме»* (І. Франко). *«Правду казавши, я мала його (Лордена) за розумнішого чоловіка, а тепер переконуюсь, що в нього курячий розум»* (О. Кобилянська). *«Курячий же в тебе, пане Петре, мозок: не зовсім ти пішов по батькові»* (П. Куліш).

Про когось надзвичайно хитрого, спритного кажуть: **«з вареної крашанки курча висидить»**, хоча, звісно, це неможливо, курчата з'являються лише з сирих яєць, а не варених крашанок. *«І хоча новітній граф, без сумніву, такий спритник, що з вареної крашанки курча висидить,— шани йому все-таки не діждатися за свої численні таланти й подвиги»* (З газети).

«І кури загребуть (заклюють)», якщо хтось або щось безслідно кудись зникло, пропало. *«Мене тут і кури заклюють,— подумав Балабуха» (І. Нечуй-Левицький).*

Про велику кількість, коли чогось надмірно багато, то його **«і кури не клюють»**. Існує також фразеологічна одиниця **«й курці ніде клюнути»**, що означає обмежений простір. **«Ніде курці ступити»**, **«курки ніде пустити»** — дуже мало місця. *«У нього оце тепер — несподівано й тимчасово — так багато грошей, що їх і кури не клюють» (Т. Масенко).* *«Приходимо в Зіньків, а там війська — курці ніде клюнути!» (Григорій Тютюнник).* *«Хати ліпились одна побіля одної, а на городі — курці ступити ніде було» (А. Головка).* *«Наша голота дожиласть біля болота, що й курки ніде випустити» (П. Панч).*

Якщо хтось своїми вчинками, діями викликає обурення, засудження, то його **«кури засміють»**, а якщо хтось зробив щось недолуге чи безглузде, то **«курям на сміх»**. *«Треба відступати геть. — Та краще втопитися в Дністрі, ніж відступати з такою перемогою. Нас же кури засміють» (С. Добровольський).* *«Як клином, ця звістка роздвоїла страйкарів. Кінчаймо, доводьмо до ладу, а не курям на сміх» (А. Головка).*

Оцінювати свої результати, підводити підсумки — **«курчат лічити»**. *«Що й казати, не скупилися новояричівські керівники на обіцянки. А от коли пробив час, як кажуть, курчат лічити, виявилось — куди не кинь, всюди клин» (З газети).*

«Мов курка лапою писати» — недбало, неохайно, неакуратно. *«Оце я так пишу — дивіться? гарно? Як курка лапою» (Ю. Яновський).*

Якщо хтось приділяє занадто багато уваги, виявляє турботу про щось, що насправді не має такої високої вартісності, той **«носиться як курка з яйцем»**, бо кури зазвичай дуже голосно сповіщають, коли знесли яйце. *«Прости мені, Григорію. Це ж не злість, а мій біль вихлюпнувся наверх. Кому він тільки потрібний? Носишся з ним наче курка з яйцем» (М. Стельмах).*

«Розводити Химині кури» — говорити про що-небудь пусте, не варте уваги. Ім'я Хима з найдавніших часів порівнювалося в українців з жінкою,

яка лише й займалася тим, що розпускала плітки. *«Йому правду кажуть, а він химині кури розводить»* (С. Добровольський).

Зневажливо про сліпу людину говорять: **«сліпа курка»**. *«Сліпою куркою не прикидайся, а читай уважно»* (З газети).

Бідна, маленька, стара **«хатка на курячій ніжці»** називається так, бо нагадує будиночок казкового персонажа Баби Яги, що також мала хату на курячих ніжках, яка була старою та занедбаною. *«Він вернеться, як уже його хата буде в воді. Аби вода була добра, то її зовсім розвалює, бо то хатка на курячій ніжці»* (Б. Грінченко).

«Як курячим зубом обчеркнутий» – такий, до якого не можна підступитися, спіймати на чому-небудь, звинуватити в чомусь. *«Де який ярмарок, базар, яка okazія — там вже й єсть її, тільки стережи краму. От і всі знають, а немов курячим зубом обчеркнута: не досяпляйся до неї, не впіймаєш»* (Дніпрова Чайка).

«Як мокра курка» – у першому випадку безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина, в іншому й дійсно хтось, хто змок й має не найкращий вигляд. *Товариші, ви пробачте мені, але сьогодні всі ви, як змоклі кури. Що наступила тяжка хвиля, це так, але що саме тепер треба доказати витривалість, це тричі так»* (Мирослав Ірчан).

Загалом виявлено 19 фразеологізмів з лексемою **«курка»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «гуси»

Гуска – це свійська птаха з родини качиних. Вона має біле чи сіре забарвлення й дуже норовливий характер. Існують також дикі гуси.

Сердити, гнівити кого-небудь навмисне – **«гусей підпускати»**. *«Досить гусей підпускати, заспокойся нарешті!»*.

«Як з гуски вода» – хто-небудь зовсім не реагує на щось, ніщо не впливає, не діє на когось. *«Траплялось, що одна (жінка) вдряпне, друга забере трохи глибше, третя ніби за живе зашморгне, то все те як з гуски вода»* (Марко Вовчок).

«Гуси Рим врятували» щасливий випадок, який врятував від біди. Історія цього фразеологізму бере початок ще у Стародавньому Римі. Коли галли оголосили війну римлянам, то вони знайшли таємну стежку, що вела до фортеці. Вартові ж, стомлені за день, вирішили піти відпочити, тим часом гали саме проходили біля храму богині Юнони, де було багато гусей, оскільки це були священні птахи, яких приносили в жертву. Гуси зчинили галас й таким чином урятували своє місто від знищення і смерті. *«Багато раз вчитель розповідав, як гуси Рим врятували, це була його улюблена історія».*

Ми виявили 3 фразеологізми з лексемою **«гуси»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «індик»

Індик домашній бере свій початок від дикого індика. Один із найпоширеніших свійських птахів. Серед українських домашніх птахів має найбільший розмір.

«Як індик надутися» – сильно, дуже. *«А Карпо й собі надувся мов індик» (М. Коцюбинський).*

«Як індик переяславський», тобто дуже гонористо, поважно, зверхньо на все поглядаючи. *«Ходить, як індик переяславський (М. Номис).*

З лексемою **«індик»** зафіксовано всього 2 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом квочка

Квочка – це курка, яка водить та висиджує курчат.

«Мов квочка в обичайці» – самотньо, ізольовано від інших. Тому що, коли квочка висиджує курчат інших курей до неї не підкускають. *«— Йди до світлиці та побалакай з нами,— почала говорити Соломія,— зачиниться, замкнеться отут в хатині та й сидить мов квочка в обичайці» (І. Нечуй-Левицький).*

«Як квочка на яйцях сидіти» – невідступно, старанно, дбайливо, бо щоб висидіти курчат потрібно не залишати яйця, аби вони не заохололи. *«— Ну, годі скиглити, стара, — сказав Бульба. — Козак не на те, щоб возитися з*

бабами, Ти б сховала їх (синів) собі під спідницю та й сиділа на них як квочка на яйцях!» (О. Довженко).

Дуже дбайливо, турботливо про когось піклуватися, **ходити «як квочка коло курчат»**. *«А жінка біля своїх дітей, як квочка коло курчат» (З усн. мови).*

Нами виявлено 3 фразеологізми з лексемою **«квочка»**.

Позагніздові фразеологізми з назвами свійських птахів

Ми виявили лише один позагніздовий фразеологізм з назвою свійського птаха: **«щоб тебе качка копнула»**, який уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось і т. ін. *«Віриш на вухо всю ніч, щоб її качка ніжкою копнула!» (В. Бабляк).*

3.2.3. Фразеологізми з назвами диких птахів

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «птах»

Для наших предків птахи мали велике значення. Їх поведінка могла розповісти про погоду, передбачити нещастя та прихід гостей. Вони були провісниками тепла та весни.

Жити у скрутних матеріальних умовах, боротися зі злиднями та нестатками **«битися як птах у клітці»**, птах у клітці ніколи не зможе стати щасливим, так і людина, поки не здобуде душевного спокою й не вирветься з клітки злиднів та проблем. *«Жайсак б'ється наче птах у клітці, а цей нахаба на ньому багатітиме!» (З. Тулуб).*

Антонімом до вище зазначеного фразеологізму є **«як вільна пташка жити»** – незалежно, самотійно, безтурботно, ні про що не думаючи. *«Не маючи дітей, вона згодом продала землю, поклала гроші в банк і жила собі як вільна пташка (І. Нечуй-Левицький).*

«Божою пташкою» є людина, яка не відчуває труднощів життя, є вільною від них, безтурботною. *«Такою зросла ця, так би мовити, божя пташка під батьківськими крилами» (Іван Ле).*

Людину незалежну у своїх вчинках, діях, називають: **«вільний птах»**, бо вільні птахи нестримні, це тварини, яких важко спіймати, чи вислідити. *«В чарах кохання моє дівування, вільною пташкою хотіла б прожити»* (З романсу).

Того, хто не займає високого становища у суспільстві, кличуть **«дрібною пташкою»**, **«невеликою птицею»**, тобто зовсім непомітною, неважливою, що нічим не відзначилася. *«Пивовар окидає гостя досвідченим оком, яке його ніколи не зраджувало. – Дрібна пташка»* (З журналу). *«– Сиділа у печі хороша Паляниця; На господиню стала гомонить: – А щоб їй так і саяк! І докіль тут сидить? У очі вилаю, бо невелика птиця!»* (Л. Глібов).

«Жовтороте пташеня» – це молода, недосвідчена людина. Той, хто ще мало бачив у житті, нічого не знає. *«Марічка відчувала себе жовторотим пташеням, що вже й з гнізда вибралось на гілочку, уже й крильми змахнуло, щоб злетіти»* (В. Вакуленко).

Споглядати на щось згори, звисока **«з висоти пташиного польоту»**. *«Якщо подивитись у вечірні години на наше місто з висоти пташиного польоту, то перед очима постане казкова панорама»* (З газети).

«Важливим птахом», **«птахом високого польоту»** **«знатною птицею»** є людина, яка займає високе становище в суспільстві й має владу, вагу, великий вплив, так як й великі птахи порівняно з дрібними. *«Люди знають, який то важний птах був землемір»* (С. Чорнобривець). *«– Там серед послів сьогодні якийсь птах високого польоту завітав до нас у коло,— згадав Шаула, виходячи на майдан»* (Іван Ле). *«З усіх боків дівчата так і пострілювали поглядами на цю знатну, в картатому костюмі, птицю, що не вміла навіть сидіти до ладу на траві»* (О. Гончар).

«На пташиних правах» – не маючи законних підстав, надійного становища, підтримки. *«Ця людина без батьківщини знайшла притулок у Римі без дозволу італійських властей і живе на пташиних правах»* (З газети).

Про когось, хто належить до іншого соціального кола, має іншу суспільну вагу, кажуть: **«не нашого пера птах»** і **«птах не нашого польоту»**, тобто літає або вище, або нижче, має інше пір'я. *«У дверях будинку показалаь господиня. Ще була молода і хороша, тільки (тільки) бліднолика пані. Зараз було видно, що се не нашого пера пташка. Не та в неї хода, не та й постать, да й українська одежа якось їй не припадала (П. Куліш). «І тут же раду давав Павлові щодо Людмили — плюнути їй ногою розітерти. Раз те, що не нашого польоту птиця, та й нарешті — не в цьому щастя» (А. Головка).*

Фразеологічна одиниця **«пташине молоко»** має 2 значення. У першому випадку йдеться про щось надзвичайно смачне, приємне, найбільш бажане. *«На його весіллі, розповідали гостроязикі, навіть **пташине молоко** було» (М. Стельмах).* У другому випадку – це бажання того, чого не існує, що не є можливим. *«Андрійко (до Анички): «А я тобі подам усе, аби ти й пташачого молока забажала» (Л. Мартович).*

«Рання пташка» – людина, яка рано прибуває куди-небудь або рано розпочинає працювати, або ж невитримана, нетерпляча людина, дії якої не завжди продумані. *«Ну, та й рання ж птиця оця молода матушка... будить нас до півночі,— не дала вволю виспатись» (І. Нечуй-Левицький).*

«Синій птах» – є символом щастя, ідеалу; того, що втілює для когось-небудь найзаповітніші мрії, прагнення, бо синього птаха насправді не існує, принаймні для українських реалій це було чимось неймовірним. *«Ти надто близько, щоб мені наснитися, Ти надто поруч, щоб в мій сон прийти. І нашого кохання синя птиця Збентежено співає з висоти» (В. Малишко).*

Досвідчена, бувала людина, яка багато дечого бачила, зазнала, що має неабиякий досвід, є **«стріляним птахом»**. *«Герус був стріляною птицею, його вже раз судив революційний трибунал, але все якось при допомозі друзів обійшлося» (М. Стельмах).*

Людина, яка не затримується довго на одному місці, постійно мандрує, кудись переїжджає, є **«перелітним птахом»**. Бо веде схожий спосіб життя з

цими тваринами. *«Така перелітна птаха, якою я була і мусила бути по умовах нашої сцени, могла заробляти тільки перельотами»* (Леся Українка).

«Пізнім птахом» є особистість, яка пізно прибуває куди-небудь або пізно розпочинає якусь роботу, постійно запізнюється, не вміє приходити вчасно. *«До оселі заходить невідомий чоловіча, високий, кривоносий, і одразу розтягує в посмішці повні уста: «До вас можна пізньому птаху?»* (М. Стельмах).

«Пасти ластів'ят (пташок)» – бездумно вдивлятися у кого-, що-небудь, думаючи про щось інше. Бо пасти пташок не дуже хороша ідея, оскільки варто їм лише піднятися у повітря й їх слід простигає. *«Не можу терпіти людей, що з ідіотською усмішкою пасуть ластів'ят, в той час коли йдеться про такі речі»* (О. Гончар).

Стати раптом везучим, досягти чогось значного **«Спіймати жар-птицю»**. У слов'янській народній творчості – це казковий птах сонячного царства із сліпучо-золотавим, мов жар, пір'ям, за повір'ями, перо Жар-Птиці завжди приносить удачу, кохання, щасливу долю. *«Вистойи проти біди, не даси себе придавити, от уже й твоє зверху, а наберешся сили, випростаєшся,- дивись, і спіймаєш свою жар-птицю»* (Л. Юхвід).

«Рідкою птицею» є той, хто зустрічається, трапляється дуже рідко. Наприклад, як лісові птахи, кожен знає, що вони там живуть, але зустріти їх можна не часто. *«Ворожили Ядзі старе дівоцтво, бо в теперішніх часах шляхтич з яким-таким маєтком,— то рідка птиця і, певне, не схотів би брати панничку з невеличким і непевним маєтком»* (Н. Кобринська).

При бажанні дізнатися щось про людину запитують, **«що за птиця?»**, або ж уживається для вираження зневаги, приниження кого-небудь (риторичне питання). *«Цить, капосне! Либонь не знає. Ще й огризається, щеня! Що ти за птиця!? – Ти – Ягня!»* (Л. Глібов).

Про когось нетутешнього кажуть **«залітна птиця»**, той, хто не затримається тут надовго, скоро кудись піде чи поїде. *«— Кого ж*

свататимемо? — Варку Линівну.— Еге, це заїжджа, пташка залітна!»
(Марко Вовчок).

Коли ж фразеологізм **«зальотна птиця»** вживається на позначення людини, яка любить зальоти, залицяння, кокетування. *«Дочка була зальотна птиця. І ззаду, спереду - кругом»* (І. Котляревський).

Схожі, однакові у чомусь, вихідці з одного соціального кола **«одного гніздечка птиці»**. *«Поміщик та піп були одного гніздечка птиці»* (Укр. присл.).

Із словом **«птаха»** виявлено 27 фразеологізмів, що свідчить про любов та повагу наших предків до цих тварин.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «ворона»

Ворон є осілим птахом, що не водиться у густонаселених місцях. З давніх-давен українці боялися цих птахів, їх крик, за повір'ями, приносив нещастя, біду, смерть.

Упустити слушну нагоду, не зорієнтуватись вчасно, щось пропустити – **«піймати ворону»**. *«Старишина: «Як же це ти, дурню, таку ворону впіймав?»*. *Староста: «Дурневі дурнем і помирають»* (М. Кропивницький).

«Чорний ворон» – машина, в якій перевозять заарештованого. *«Перед нами по селах ходили якісь люди, підмовляли в партизани, а після них з'явився чорний ворон. Діти залишились сиротами, а жінки та матері ламають рученьки, рвуть на собі коси. І через тих нам теж нема віри* (В. Земляк).

«Біла ворона» – той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших, має риси, яких немає в інших, як й ворона-альбінос трапляється дуже рідко і є справжнім дивом природи. *«До дідька самоту! Доволі вже вдавати з себе білу ворону! Буду такий, як всі!»* (М. Понеділок).

Той, хто ледарює, нічого не робить, байдикує, той **«ворон (галок) лічить»**. *«Матері можна й галки лічити, бо вона стара та підтоптана, а дочка повинна працювати. Роби, бо ти ще молода» (І. Нечуй-Левицький).*

Дуже віддалене, невідоме місце там, **«куди і ворон кісток не заносить»**. *«Навколо дрімуча тайга. Це найвіддаленіші нетрі, не схожі ні на що на світі, звірині заповідники, ті місця, куди, як говорили в старі часи, і ворон кісток не заносить» (О. Довженко).*

З лексемою **«ворона»** зафіксовано 5 фразеологізмів.

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «горобець»

Горобці є постійними сусідами людини, й живуть поруч із ними. Ці маленькі пташечки є дуже витривалими й переносять, як пекуче сонце, так і сильні морози. Вони ведуть денний спосіб життя, а на ніч збираються купки. Гніздяться також поближче до людей, створюючи їм інколи дискомфорт.

«Датися як горобець на полову» – дозволяти себе ошукувати, піддаватися обману, коли щось справжнє насправді виявляється обманом, як і горобець думає, що там зерно, а то насправді лише полови. *«Нічого було робити: тра (треба) було із дідом знов ладити, поки вибереться час, щоб його знов піддурити. Тільки білий дідок вже не давався, як горобець на полову» (Грицько Григоренко).*

«Горобина ніч» – грозова ніч, що відбувається наприкінці весни й напочатку осені, біля свята Іллі. В ці ночі птахи кричать і метушаться. Взагалі горобцям завжди відводилася демонічна роль, за християнськими переказами саме ці птахи виказали місцезнаходження Ісуса, поки ластівки намагалися повести ворогів в іншу сторону. Кажуть, що після цієї грози горобців стає менше, бо частину з них страчує чорт. За іншим ж значенням це будь-яка грозова або дуже темна, непроглядна ніч. *«Дивлюсь я на безладно розкидані хатки села, що розгляглося купою гною в долині, і уявляю собі грізну горобину ніч повстання (П. Колесник).*

Дуже мало, то **«із гороб'ячий скік»** чи **«з горобину душу»**. Ця пташка є маленькою, до того ще й шкідливою, тому й душа за уявленнями наших предків була такою ж. *«Зсунулася скеля на гороб'ячий скік — посунеться, на скільки схочемо»* (Л. Смілянський). *«Там у нього (у турка) війська було з горобину душу»* (С. Добровольський).

Бути голодним, нічого давно не їсти – **«і горобець у роті не наслідив»**. *«Василь щохвилини (повторював): «Люди добрі! дайте мені чистий спокій. Бо ви (їли), а у мене ще й горобець у роті не наслідив»* (Г. Хоткевич).

«Старому горобцеві по коліна» – так кажуть про щось зовсім мілке, що можна перейти вбрід. *«Коли приїхав (Вовченко) до мене, то кепкував над тобою, казав, що в тому ставку горобцеві по коліно буде»* (М. Чабанівський).

Досвідчена, бувала людина, яку важко перехитрити, обдурити, бо вона має вже чималий досвід **«старий (стріляний) горобець»**. *«Сам біс десь не злякає мене,— стріляний я вже горобець»* (М. Стельмах).

«Стріляти з гармат по горобцях» – затратити непомірні, великі зусилля там, де вони зайві, недоцільні. *«Вам, може, чудно, що я взяла такий поверховий тон, але ж говорити ґрунтовно на такі теми, се значило б стріляти з гармат по горобцях»* (Леся Українка).

Жартівливе побажання **«щоб тебе горобці подзьобали»**. Горобці кусаються зовсім не боляче, тому це хороша, добра іронія. *«А куди пішов, попелястий (віл)! — гукнув старий, беручи герлигу.— Вертай назад, щоб тебе горобці подзьобали!»* (М. Лазорський).

Про когось легковажного, несерйозного або розумово обмеженого, мовлять, що у нього **«горобці цвірінькають у голові»**. *«Тобі, чоловіче, на старість горобці в голові цвірінькають. Де то видно, де то чувано, аби зернина вміла говорити!»* (Казки Буковини).

З лексемою **«горобець»** виявлено 10 фразеологізмів.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «сорока»

Сорока є осілим птахом, що водиться практично на всій території України, окрім гірських місцевостей. З найдавніших часів ставлення українців до сорок було негативним, їх порівнювали з жінками, що багато говорили й розносили плітки. А от в Китаї навпаки, вважалося, що ця пташка приносить радість і щастя. Саме звідти походить фразеологізм **«зустріч на сорочому містку»**, що означає зустріч закоханих після довгої розлуки.

Про дуже швидке поширення пліток кажуть: **«як сорока на хвості принесла»**. *«Чи рознесла сорока на хвості, що я уже директорша?» (О. Підсуха).* А якщо мовець не бажає повідомляти, звідки йому відома певна інформація, то цей фразеологізм вживається без частки як: **«сорока на хвості принесла»** *«— Ви се як знаєте? — здивувалася Настя. — Сорока на хвості принесла? — Ні, не сорока, а Мошко; Мошко все знає» (О. Кониський).*

Не природно, незручно, неспокійно сидіти **«як сорока на тину вертітися»**, або **«як сорока на тину сидіти»**. *«Вертиться, як сорока на тину» (Укр. присл.).*

Дуже уважно приглядатись до чого-небудь – **«як сорока на голу кістку заглядати»**. Зазвичай птахів приваблюють усі незвичайні, а ще сяючі речі. *«Цілий вечір він просидів навпочіпки біля коритечка, раз по раз, перехнябивши голову, зазирає у нього, як сорока в кістку, чманів від курива» (Григорій Тютюнник).*

«Як сорока на тину жити» – не постійно, не влаштовано, постійно змінюючи місце проживання. *«Він живе, як сорока на тернині: вітер повернувся — полетіла» (Укр. присл.).*

«Як сорока по тину писати» – незграбно, неакуратно, бо зрозуміло, що писати ці птахи не вміють. *«Він пише, як сорока по тину» (З газети).*

Про язикатих жінок, що люблять попліткувати, добавляючи до цього нові деталі говорять: **«сорочин хвіст»** або **«сорочин хвіст причеплено»**. *«Ганнусю на селі вважали сорочиним хвостом: у неї нічого не вдержиться» (З газети).* *«Попереджаю, щоб нічого не розказував Петрові, бо йому сорочин хвіст причеплено, буде знати весь хутір» (З газети).*

10 фразеологізмів зафіксовано з лексемою **«сорока»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «сова»

З давніх-давен сова – була народним символами смерті, пітьми. Образ сови був символом мудрості і розуму, мабуть, саме тому наші предки так їх поважали. Ці птахи живуть у лісі й ведуть нічний спосіб життя, а вдень зазвичай сплять.

«Як сова дивитися» – широко, відкритими очима. *«Москвини, вже сп'янілі, дивились на дяка, як сови. Один з них вже мацав лаву і мостився лягти. Гостям постелили в комірчині й відвели спочивати з далекої дороги»* (М. Лазорський).

Відчувати сильний головний біль після безсоння, від втоми, ніби **«сови ночували в голові»**. Тому що ці хижі птахи ведуть нічний спосіб життя. *«Немов сови ночували в моїй голові,.. болють вона (голова) уся»* (Панас Мирний).

Лише 2 фразеологізми виявлено з компонентом **«сова»**

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «сич»

Сич належить до родини совиних, але є меншим за розміром і його частіше можна побачити у населених пунктах. Крик сича, за уявленнями наших предків, віщує пожежу, смерть, біду.

Про старого, з багатим життєвим досвідом, часто відлюдкуватого чоловіка кажуть **«старий сич»**, бо й ця пташка не відзначається товариськістю. *«— Бач, який батько? — пошепки сказав Остап Андрієві. — Все старий сич знає, а прикидається»* (О. Довженко).

Дуже **«надутися як сич»**. *«Весь обід він (папа) був таким, мало що їв і, як сич, надувшись, сидів»* (Панас Мирний).

Мати поганий, похмурий, невеселий настрій **«як сич ходити»**. *«Подобалась і вона Федорові, і узяла думка безжурну парубочу голову, ходить, як сич, повісивши носа»* (Панас Мирний).

Із компонентом **«сич»** нами зафіксовано 3 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «лебідь»

Лебеді є найбільшими водоплавними птахами, вони своїм зовнішнім виглядом нагадують гусей, але мають довшу шию і світліше пір'я. Лебеді мають одну пару на все життя, якщо самець чи самиця помирає, то вдруге пари вони собі не шукають. У культурі ці птахи символізують вічну й неземну любов. На позначення їх вірності й кохання існує фразеологізм **«лебедина вірність»**. *«Мав чоловік лебедину вірність, тому після смерті дружини доживав віку в самоті» (З газети).*

«Лебедина пісня» – останній чи найвизначніший твір; вияв таланту або здібностей кого-небудь. *«Я всю душу вклав у цей проект! Він мені навіть уві сні ввижається: чи тому, що старість, чи, може, це вже моя лебедина пісня?» (Я. Баш).*

«Лебедя рубати» – верзти дурниці, робити щось дурне. *«Та що ти лебедя рубаєш?» -- злилася мати».*

Фразеологізмів з компонентом **«лебідь»** виявлено 3.

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «пава»

Павич є найгарнішим птахом серед усіх куроподібних, оскільки славиться своїм яскравим забарвленням й пишним хвостом. Зараз популярно тримати їх, як декоративних птахів, але ареал поширення пав припадає на Азію.

«Як пав», «ходити павичем» – у першому випадку: ходити у яскравому, барвистому або багатому вбранні, в іншому – з надмірним почуттям власної гідності; гордовито, поважно. *«Багато живе Станіслав Кропивницький. Людмила вичепурена, вся в шовках як пав» (С. Чорнобривець).* *«Дочка була зальотна птиця; червона, свіжа, як кислиця, і все ходила павичом (павичем) (І. Котляревський).*

«Ні гава ні пава» – людина, яка нічим не виділяється, посередня, ніяка. *«Вона ні пава й ні гава, ні до села й ні до міста, ні до ліса й ні до біса, то хай сам спробує покалантирити на цьому світі»* (Є. Гуцало).

Із компонентом **«пава»** ми зафіксували також 3 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «соловей»

Соловейко – це дрібна пташечка із родини горобцеподібних. Солов'ї гніздяться подалі від людських очей, вони є одним з символів української культури й тішать нас навесні й влітку своїм мелодійним голосом.

«Співати (заливатися) соловейком» – з надмірним запалом, довго і пишномовно висловлюватися, говорити про що-небудь. *«Кошовий розливався соловейком. Не помітив навіть того, так був захоплений своїми думками»* (Н. Рибак).

«Як у Спасівку соловейко заспіває» – Уживається для повного заперечення змісту зазначеного речення, соловей у цей час уже не співає. *«За вас я тоді вийду заміж, як у спасівку соловейко заспіває»* (І. Карпенко-Карий).

Із компонентом **«соловей»** ми зафіксували всього лише 2 фразеологічні одиниці.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «гава»

Сіру ворону часто називають гавою, вони відрізняються лише своїм забарвленням. Також ворони можуть копіювати голоси інших тварин.

«Ні гава ні пава» – який нічим не виділяється; посередній, ніякий (про людину). *«Вона ні пава й ні гава, ні до села й ні до міста, ні до ліса й ні до біса, то хай тепер сама спробує покалантирити на цьому світі»* (Є. Гуцало).

«Як гаву ковтнув» – хто-небудь дуже мовчазний, сумний. *«— Нам весело, а тобі сумно? — тихо спитала Наталія Миколаївна, підскачавши до нього (Проценка). — Бач, який він гарний! — додала уголос, кинувши очима*

на Довбню. — Веселий, балакучий. Уже не тебе — мов таву ковтнув!» (Панас Мирний).

«**Ловити таву**» — цей фразеологізм має аж 4 значення: у першому випадку марно витратити час, нічим не займатися; нічого не робити, байдикувати, у другому — розглядати все навколо з зайвою цікавістю; у третьому — виявляти неуважність, бути неуважним; у четвертому — не використовувати якоїсь можливості, упускати слушну нагоду. *«Сама працювала не розгинаючись і других підганяла, щоб тав не ловили, не байдикували» (В. Кучер).*

Із цим компонентом виявлено 3 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «синиця»

Синички — це рухливі птахи, які харчуються комахами. Восени збираються у зграйки й мають закриті гнізда, які частіше всього розміщуються у дуплах дерев. Більшість з видів є осілими, та існують й перелітні.

«**Піймати синицю у руку**» — досягти чогось важливого, омріяного, бажаного. *«Я ставлю річ твою в дурницю, Ти в руку не піймав синицю, Не тебе, далебі, боюсь. Олімпські нами управляють» (І. Котляревський).*

«**Мати синицю у жмені**» — задовольнятися тим, що є, не претендувати на щось більше. *«За синіми птахами ніхто не гнався — гадаєте, лише я волів синицю в жмені мати?» (В. Дрозд).*

Із компонентом «синиця» зафіксували 2 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «голуб»

Голуби поширені практично на всій земній поверхні, вони живуть переважно у містах, колись великою популярністю користувалася голубина пошта.

«**Як голуб/голубка сивий/сива**» — повністю, зовсім. *«Перед очима ненька. некваплива, сумовита, вся сива, як голубка» (Ю. Збанацький).*

«Мудрі, як змії, і кроткі, як голуби» – уживається з негативним забарвленням на позначення фальшивої доброчесності. *«Та молодь мудра, як змії, і кротка, як голуби».*

Із компонентом **«голуб»** зафіксовано 2 фразеологічні одиниці.

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «ластівка»

Ластівка – це перелітна пташка, яка має тонкі крила та роздвоєний хвостик, найпоширенішим видом є сільська ластівка. Вони гніздяться біля людських осель, а восени відлітають на Південь. Ластівка дуже шанована пташка на теренах України. Вона є Божою пташкою, за повір'ями, ластівка крапа цвяшки, коли розпинали Ісуса Христа. Вважалося, що в дім, де гніздиться ця пташка, обов'язково прийде щастя, а хто зруйнує гніздо, той прирікає себе на біди.

«Перша ластівка» – початок у появі, становленні чого-небудь. *«Так от вже створено з південних і далекосхідного тайгового північний виноград. От, погляньте: перша ластівка» (О. Довженко).*

«Пасти ластів'ят (пташок)», отже, бездумно вдивлятися у кого-, що-небудь, думаючи про щось інше. Бо пасти пташок не дуже хороша ідея, оскільки варто їм лише піднятися у повітря, й їх слід простигає. *«Не можу терпіти людей, що з ідіотською усмішкою пасуть ластів'ят, в той час коли йдеться про такі речі» (О. Гончар).*

Хоч предки завжди й дуже шанували ластівок, але з цим компонентом виявлено лише 2 фразеологізми, можливо, тому, що про них складали більше приказок.

Позагніздові фразеологізми з назвами диких птахів

Дуже когось лаяти, сварити – **«давати дрозда»**. *«Отаке то, товаришу кошовий отамане. Колись ти тут давав дрозда султанам, а ми, як бачиш, фонграфам» (М. Рудь).*

«Битися як горлиця» – тужити, побиватись через що-небудь. *«Ой н'є Овраменко, ой н'є молоденький.. Його мати та старенька Як горлиця б'ється» (Укр. думи).*

«Як сім галок чорний» – дуже, надзвичайно. *«На моє щастя полковник їхав не сам. З ним була дочка — чорна, як сім галок. Їй було років шістнадцять» (Л. Яновська).*

«Як підстрелений сокіл впасти» – не володіючи собою, безсило, важко, опуститися на що-небудь. *«Не ридай моя мати... з несамовитою силою вдарив кулаком у стовбур осики. Ноги підігнулись, і він не сів, а впав на траву, мов підстрелений сокіл» (М. Лазорський).*

«Ні грач, ні помагач» – той, хто не здатний до якоїсь роботи або не бажає її виконувати. *«Так-то так, та я вам ні грач ні помагач; шукайте собі деінде поради» (О. Кониський).*

3.3. Ентомофразеологізми (фразеологізми з назвами комах)

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «бджола»

Бджоли – це маленькі комашки, які з давніх-давен були у пошані в нашого народу. Ці трудівничі тварини збирають нектар, виробляють мед.

Дуже старанно, напружено, посилено працювати **«як (божа) бджола»**. *«Працювала, як божя бджола у полі».*

Про велику кількість, кажуть: **«як бджіл у вулику»**. *«Приходжу до клубу колгоспного, а там людей, ніби бджіл у вулику» (І. Сочивець).*

«Як бджоли у вулику гудіти» – одночасно, дуже голосно розмовляти, створюючи загальний гомін. *«Пані Розумиха ставила пляшки та печеню. Гості гули, як бджоли у вулику» (М. Лазорський).*

Виявляти свою приязнь до когось або великий інтерес до кого-, чого-небудь; намагатися бути біля об'єкта своєї уваги – **«липнути як бджоли до меду»**. *«Цікаві панночки посаг розглядають. Так вони і липнуть до того, як мухи до меду!» (Марко Вовчок).*

Фразеологізмів з компонентом **«бджола»** виявлено 4.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «оса»

Оси – це комахи, які зовні схожі на бджіл, але живуть у лісах, подалі від людей. Відзначаються своєю лихою і злою вдачею.

«**Як оса**» – сердитий, роздратований. *«Чогось вона сьогодні, як оса Не підступитися» (З газети).*

В'їдливо, невідступно (переслідувати, дошкуляти, набридати і т. ін. кому-небудь – **«як оса чіплятися (роїтися)»**). *««В голові мов осі, заройлись тривожні думки» (І. Цюпа).*

«**Осине гніздо**» – місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів. *« — Одне гніздо осине розворушили, а друге ще... ось незаймане,— сказав Єгор.— Нічого ,— позирнула Ольга на вивіску.— Доберемося згодом і до цього гнізда» (А. Шиян).*

Нами виявлено 3 фразеологічні одиниці з компонентом «оса».

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «джміль»

Джмелі у багато чому схожі з бджолами й зовнішнім виглядом, й медоносністю. Вони відзначаються миролюбним характером й запилюють квіти, які не запилюють інші комахи.

Бути «**під джмелем**» – у нетверезому стані, напідпитку. *«Ще мати Єльці розповідала про один гучний випадок, коли Ягор, продавши якось у місті багатющий урожай полуниці і добре будучи під джмелем, на весь виторг найняв духовий оркестр,— до самої Зачіплянки грали» (О. Гончар); а «убити джмеля» – випити горілки. «Панько убив джмеля і проспав до ранку» (З усн. мови).*

Перебувати в стані сп'яніння, коли відчувається запаморочення, тоді «**джмелі гудуть у голові**». *«Ідіть собі, тітко Ярино, додому та лягайте спати, бо у вашій голові джмелі гудуть, а проспите, очуняєте, тоді й порозумнішаєте» (Є. Гуцало).*

«**Слухати джмелів**» – відчувати гул, шум в голові, переважно від удару. *«Дав йому лупня добре — довго буде джмелів слухати» (М. Номис).*

З компонентом «**джміль**» виявлено 4 фразеологізми.

Фразеологічні гнізда зі стрижневими словами «муха», «мушка»

Муха – це комаха, що належить до ряду двокрилих. Мухи є шкідниками харчових продуктів, в українській культурі їх найчастіше порівнюють із надокучливими, небажаними людьми.

Муха. «Білі мухи» – це сніг, сніжинки, тому що їх так ж багато й летять вони так само безладно, як і ці комахи. *«З лісу вийшов дід Данило — Білих мух літає рій!» (А. Малишко).*

Бути дуже зайнятим, заклопотаним, метушитися, не мати ні хвилинки вільного часу» – **«вертітися як муха в окропі», «бути як муха в окропі».** *«Массаковський тільки дивився, як вона вертілася мов муха в окропі» (І. Нечуй-Левицький).*

«Влипнути як муха в мед» – потрапити в надзвичайно скрутне становище. Мухи, які потрапили в мед, зазвичай, там й знаходять свою смерть, бо за своєю консистенцією він густий і липкий, тому навіть, якщо вони звідти вибираються, то не в силі позбутися залишків меду. *«Ну що ж, стріляй! — сам собі сказав Дерміцель і повів стволом автомата, спрямовуючи його в напрямку вартового. Отак влипнути як муха в мед, потрапити як жаба в пащу вужа!» (П. Гуріненко).*

«І муха крилом уб'є» того, кого дуже легко здолати, хто фізично слабкий, взагалі безсилий. *«Його й муха крилом вб'є» (Укр. присл.).*

Для вираження удаваного незадоволення ким- чим-небудь, роздратування, мовлять **«їдять його мухи»**, або **«щоб муха тебе вбрикнула».** *«А та грамота, їдять її мухи, не подається колишньому панському пастухові, хоч голову об стінку!» (В. Бабляк). А щоб же тебе муха вбрикнула, що ти вигадала! — повеселішав Остап» (М. Коцюбинський).*

Бути неуважним, роззявкуватим, марно витратити час, байдикувати, гуляти: **«ловити мух», «ротом мух ловити».** *«— Ти не п'єш чаю, значить? — чернець до його.— Ні...— Ну, то вбирайсь.. Убирайсь, тобі сказано! У нас*

даром не ловлять мух! — гукнув пузатий» (А. Тесленко). «Він ротом мух ловить» (Укр. присл.).

«Мати мухи в носі» — бути неврівноваженим, вередливим, докучати всім. «Мама її трохи джэнджурилася: емігрант, мовляв, бабій. Її мама взагалі мала мухи в носі» (В. Бабляк). А про гордовитих, пихатих, задеркуватих людей кажуть, що в них **«мухи в носі грають»**. «Сит Бассім — то хлоп не швайка! Гордий трохи, та се байка — Грають мухи в носі, бач» (І. Франко).

Всім відомо, що мухи дуже люблять цукор, тому так багато фразеологічних одиниць присвячено саме їх бажанню бути поближче до солодошів.

«Як мусі в меду» — дуже добре. «От їй, голубочці, як мусі в меду!» (Г. Квітка-Основ'яненко).

«Липнути як мухи до меду» — виявляти свою приязнь до когось або великий інтерес до кого-, чого-небудь; намагатися бути біля об'єкта своєї уваги. «На вечорниці почала ходити [Оленка]. Парубки липли до неї, як мухи до меду» (Р. Іваничук).

«Налетіти як мухи на мед» — охоче поспішати кудись з намірами одержати задоволення, насолоду. «Курити хочеться. Кращої принади не вигадаси. Налетять, як мухи на мед» (З газети).

Без почуття міри, дуже жадібно до чогось **«припасти як муха до меду»**. «Припав до води, як муха до меду» (Укр., присл.).

Хтось дуже добрий, сумирний, лагідний, хто не завдасть ніякої шкоди, неприємностей, образи, той **«мухи не скривдить»** або **«навіть мухи не зачепить пальцем»**. «Чудова людина. Роботу веде, як по нотах. Акуратист. А тихий — мухи не зачепить» (А. Крижанівський). Антонімами до цих фразеологічних одиниць є **«як муха в Спасівку»** (вважалось, що в цей час мухи дуже злі, бо відчують наближення холоду, осені), та **«яка муха тебе вкусила»** (про бажання дізнатись причину поганого настрою, знервованості, роздратованості). «На тому місці, де щойно стояла ота мордяка, зла, як

муха у спасівку, вже нічогосінько не стояло, а тільки валявся велетенський ремінь» (Є. Гуцало). «Яка це вас муха вкусила? — посварився Товкач. — Прошу уваги. Ша!» (О. Гончар).

«Мухою лігати» — швидко ходити, бути проворним як і ці маленькі комахи. «Вона (Христя) мухою літала, щоб усюди поспіти» (Панас Мирний).

Затратити великих зусиль на що-небудь незначне, не варте уваги — **«на муху з обухом»**. «Витрачати значні кошти на сумнівної користі справи — це ж на муху з обухом» (З газети).

Про невимовну тишу мовлять — **«ні муха не забринить»**. «В хаті тишина, мушка не забринить» (О. Кобилянська).

Бути у нетверезому стані, напідпитку — **«під мухою»**, а випити **«убити муху»**. «Йому сподобалося, що голова під мухою: значить, свій чоловік — негордий» (Григій Тютюнник). «Панько убив муху і проспав до ранку» (З усн. мови).

«Робити з мухи слона» — дуже перебільшувати що-небудь, надавати великого значення чомусь незначному. «Я не дивуюся нічому, бо вспів (встиг) переконатись, що люди часто з мухи слона роблять» (І. Карпенко-Карий).

«Скрутитися як муха в окропі» — заметушитися, дуже розхвилювавшись від чого-небудь. «Як зобачила (побачила) дівчина, то як муха на окропі скрутилася. І сіль розсипала, і страву мало не виляла» (М. Коцюбинський).

Мляві, байдужі люди — **«сонні мухи»**, повільно незграбно щось робити чи плентатись **«як муха в сметані йти»**. «На дворі лазять, мов сонні мухи, ченці» (М. Коцюбинський). «Дибя, як муха в сметані» — сердито буркнув Глек» (О. Ільченко).

«Як муха крилом зачепила» — ледве відчутно, злегенька, майже непомітно. «Ударив, як муха крилом зачепила» (Укр. присл.).

«Як мухи гинути (мерти)» — у великій кількості. «Мре малеча, як мухи» (Леся Українка).

Настирливо, набридливо, безперервно **«як мухи лізти»**. *«А про сватів уже — що й казати? Лізли, як мухи, до нашої хати!» (Я. Щоголів).*

«Як муху задавити» — нещадно, не докладаючи зусиль, знищити, уживається також як погроза фізичної розправи. *«Шпак ти, а не командир! Вершників своїх, жменьку нещасну, в тил нам поставив. Щастя твоє, що ми догадалися: як мух би роздавили!» (О. Левада).*

Мушка. **«Брати/взяти на мушку»** — у першому випадку зосереджувати увагу на кому-, чому-небудь, спостерігати, стежити за кимсь, чимсь, а в другому — різко критикувати, викривати, висміювати кого-, що-небудь. *«Там візьмуть тебе на мушку За курчат, за поросят. Одмолотять, знімуть стружку, і — газуй собі назад» (С. Олійник).*

Стати об'єктом особливої уваги, контролю, нагляду, можливо, через підозру у чомусь — **«попастися (попадати) на мушку»**. *«Я думаю, що такі, як ти, ніколи не попадаються на мушку. Що ж там у тебе, Федоре?» (В. Кучер).*

Нами виявлено 30 фразеологізмів з компонентом **«муха»**, і 2 з компонентом **«мушка»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижевим словом «мурашки»

Мурашки — це комахи, які живуть великими групами й харчуються цукрами. З давніх-давен наш народ дуже любив і поважав їх, ставлячи їх працьовитість за приклад іншим.

«Як мурашки» — дуже багато кого-небудь. *«Там покупців — як мурашви. Туди-сюди кидаються, а брати не поспішають, бо за все треба дати справну копійчину» (Є. Гуцало).*

«Аж мурашки забігали по спині» — коли хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття, або навпаки — комусь стає моторошно, страшно, неспокійно. *«Слька і слів його не чула, їй аж мурашки бігали по тілу від його фальшивих нот, все боялась, що він таки на півня зірветься» (О. Гончар).*

Із компонентом «**мурашки**» ми виявили лише 2 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «комар»

Комар належить до родини двокрилих, деякі з них є переносниками важких недуг. Ці комахи водяться на всій поверхні землі, окрім Антарктиди, вони ведуть нічний спосіб життя і харчуються кров'ю.

«Комар носа не підточить» – не буде до чого причепитися, прискіпатися, все зроблено досконало, ідеально. *«Я з своїм активом зроблю все так, що комар носа не підточить» (В. Речмедін).*

Дуже мало – **«на комариний ніс»**. *«Минало красне літо, а до мети наблизилися, вважай, лише на комариний ніс» (Василь Шевчук).*

Про щось немашене, пісне, мовлять, що воно **«на комариному салі»**, а у цієї комахи немає жирових відкладень. *«Яка тепер соломаха? Ти її в пельку, а вона назад. На комариному салі» (С. Добровольський).*

«Придавити комара» – відпочити лежачи, задрімати, заснути. *«Дід Козак з поміччю своїх онуків-парубчаків стежив, щоб ми часом не чкурнули десь у комору на примістку чи придавили комара і на возі з сіном, посеред двору» (М. Рудь).*

Нами виявлено 4 фразеологічні одиниці з компонентом «комар».

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «сарана»

Сарана це рід шкідливих комах, яка, збираючись у зграї, може знищити посіви сільськогосподарських культур. В Україні їх популяція дуже незначна, тому збитків вони не завдають.

«Як тієї сарани» – дуже багато, велика кількість. *«Дітей ми не будемо мати, тепер і так тісно, поля обмаль, а людей — як сарани» (М. Коцюбинський).*

«Як сарана їсти» – доценту, повністю. *«— І де ти бачив доброго москаля! — вже гнівалася мати. — Гетьманицина ледь спекалася тих постойв, як сарана, все поїли і в додаток наробили стільки шкоди, що не*

затамуєш того і за сотню літ, і все те робили прості жовніри» (М. Лазорський).

«Як сарана лізти» – великою масою, навально. «— Лізете, мов сарана,— сказав пан сотник.— А ви (козаки) не стійте на дорозі. Сунуть монголи чи татари на Європу, а на їхній дорозі — ви!» (О. Ільченко)

Із компонентом **«сарана»** ми зафіксували 3 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «жук»

Жуків ще називають твердокрилими, це одна з найбільших груп комах у світі. Навіть прийнято вважати, що кожна п'ята тварина на землі є жуком.

«Пустити жука комусь» – зробити або сказати щось неприємне. *«Коли Краснояружський пустив жука про биття, Георгіаніт ладен був учинити над доцентом власноручну розправу за наклепи й поругання органів ревзаконності»* (І. Багрянний).

«Битий жук» – бувала, з великим життєвим досвідом людина, яку важко перехитрити, обманути. *«Роман Васильович, хоч і битий жук, а очевидно, пішов теж на поводу в різних Леусів та Яцухненків»* (Ю. Збанацький).

Виявлено 2 фразеологічні одиниці з компонентом **«жук»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «воша»

Воші – це паразитичні комахи, що харчуються кров'ю. Воші завжди були переносниками страшних хвороб. Вони живуть на волосяних покриттях тіла людини. Розмножуються за допомогою відкладання яєць, що називаються гнидами.

«Годувати бліх/вошей» – перебувати в поганих побутових умовах; жити дуже бідно, злидарювати. *«Годуючи бліх по татарських хуторах, самотуж тягаючи плуга на будівництві залізниці, він мав змогу спостерігати за всіма готуваннями, що велися на перешийку»* (О. Гончар).

«Як воша за кожух» – дуже міцно вчепитися за щось. *«Федю, рости правдивим, чуйним до людей. Паразитів різних по голові бий, а за добрих людей держися, як воша за кожух» (В. Москалець).*

«Як чумацька воша пишатися» – дуже, надзвичайно. Іронічний натяк на те, що ця воша має більше поваги, привілеїв, бо є панською. *«Він (пан Куна) бундючиться, величається мов чумацька воша супроти простих людей» (О. Ільченко).*

Виявлено 3 фразеологізми з компонентом **«воша»**

Позагніздові ентомофразеологізми

«Обплітати як павук» – позбавляти кого-небудь свободи дій; поступово підкоряти когось, ставлячи у скрутне або безвихідне становище, як це роблять павуки, ув'язнюючи жертву павутиною. *«Вже вона не даремно так довгі літа до мене прилещувалась, обсновувала мене, мов павук» (І. Франко).*

«У очах замигтіли метелики» – хтось тимчасово втратив здатність звичайного зорового сприйняття через слабкість, сп'яніння, втому тощо. *«Вихилив повний корячок сирівцю. Огняне питво збудоражило хлопця, дивно заграє світ, пішла обертом земля, в очах замигтіли веселі метелики» (К. Гордієнко).*

«Цвіркуни тріщать у голові» – хто-небудь легковажно себе поводить. *«Забалакається Хівря з парубком — забудеться за діло. Тож якраз був час, коли почали Хіврі в голові цвіркуни тріщати, а на думці: пісні, поцілунки, квіти, зорі» (Грицько Григоренко).*

«Як комашки полізли по спині» – хто-небудь відчув страх, сильне збентеження. *«Крик Соломії пронизав його. В Романа ніби полізли по спині комашки» (І. Нечуй-Левицький).*

3.4. Рептиліофразеологізми (фразеологізми з назвами плазунів)

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «гадюка»

Гадюка – це вид отруйних змій, які мають невеликий розмір й смугасте забарвлення. Хоч у нашій місцевості навряд зустрінеш цих холонокровних рептилій, але вони завжди наганяли страх на наших людей, тому їх образ завжди порівнювався з неприємними емоціями та почуттями, лихими людьми.

«Відіграти гадюку біля серця» – виявляти турботу, піклуватися про когось лихого, нещирого, підступного, хто згодом віддасть злом. *«Пізнав, бідага, що вигодував гадюку коло свого серця, пізнав — та пізно вже»* (Панас Мирний).

Якщо хто-небудь постійно переживає, непокоїться у зв'язку з чимсь, у того **«гадюка ссе коло серця»**. *«Гадюка ссе коло серця у матері — не спить, переживає вона за сина»* (З газети).

«Потайна гадюка» – підступна, зловмисна людина, яка діє приховуючи наміри, а потім не очікувано завдає удару, як й ця рептилія. *«Сам де ошивався? По тилах, по базах? Чи в похоронній команді? А тепер до їхніх вдів учашаєш? Гад ти підколотний, ще знайдеться на тебе управа!»* (Є. Гуцало).

«Гадюка сидить під серцем» –кого-небудь охоплює передчуття чогось поганого, неприємного, злого. *«Сиділа гадюка під серцем, вона не вірила у щирість його намірів та почуттів»* (з усн. мови).

Нами зафіксовано 4 фразеологізми з компонентом **«гадюка»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «змія»

Змії – це рептилії, вони є холонокровними й мають тіло вкрите лускою. Живуть на суші та у воді. Поділяються на отруйних та неотруйних, але зустріч з будь-якою з них не можна назвати приємною. Наші предки боялися цих тварин, номени на позначення цих рептилій означали злих, підступних людей. У Біблії змія завжди асоціюється з дияволом.

«Зеленим змієм» називають спиртні напої, а надмірно напиться, отже «до зеленого змія». *«Півсотні мужиків записані до чорної книги ганьби. Потонули в горілці. Жертви зеленого змія» (В. Захарченко).*

«Відгодовувати змій» – пригріти злу, підступну людину, наміри якої є нечистими, підлими. *«Довго відгодовували змій, ні про що не здогадуючись».*

Про злу, підступну, небезпечну людину, з лихими намірами, кажуть: «змія підколодна». *«Хіба ж ти людина! Кидався до неї з кулаками. А вона тільки плечем поведе, сміється, змія підколодна» (Н. Рибак).*

«Мудрі, як змії, і кроткі (прості), як голуби» – уживається з негативним забарвленням на позначення фальшивої доброчесності. *«На випускному директор закликав учнів не буди мудрими, як змії, й простими як голуби».*

Фразеологічних одиниць із компонентом змія зафіксовано 4.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «крокодил»

Крокодил – це рід великих плазунів, які мешкають біля водойм.

«Крокодилячі сльози» – удаване, нещире співчуття хитрої, підступної людини. *«Досі його й не чути було, і стріляв мовчки, і рубав мовчки, а тут раптом заговорив, заплакав над Ганною крокодилячими сльозми» (О. Гончар).*

«Лити крокодилячі сльози» – нещиро уболівати за кого-, що-небудь; лицемірити. *«Клаус Менерт очолив усю підступну систему ідеологічних диверсій. Тепер Менерт ллє крокодилячі сльози» (З газети).*

Наш фактичний матеріал засвідчив 2 фразеологізми з компонентом «крокодил».

Позагніздові рептиліофразеологізми

«Вуж не пролізе» – дуже густий (про рослинність). *«Подивись на руна польові: жита такі, що й вуж не пролізе» (Марко Вовчок).*

Дуже повільно, незграбно, «як черепаха ходити». *«Хоч би швидкості були, я б зманеврував, а то йдеш як черепаха» (Ю. Яновський).*

3.5. Амфібіофразеологізми (фразеологізми з назвами земноводних)

Фразеологічне гніздо зі стрижевим компонентом «жаба»

Жаби належать до класу земноводних тварин. У слов'янських уявленнях ця тварина перш за все пов'язана з плодючістю. Такі фразеологізми передають такі значення: хвалькуватість, скупість, завищена самооцінка, жадібність. Наші предки не особливо любили жаб, тому практично всі ФО мають негативне відображення рис характеру чи зовнішності, та тим не менш, її вважали охоронницею боліт та водоймищ.

Про невгамовну людину, яка знаходиться постійно в безладному русі, щось шукає, мечиться, мовлять **«скочити як жаба в жар»**, тому що цим земноводним чуже тепле середовище й тим паче жар. *«Скочила як жаба в жар, металася від хати до хати» (з газети).*

Про особу із завищеною самооцінкою, яка завжди намагається наголосити на своїй значущості, кажуть **«розійдись море – жаба лізе»**, напевно, тут ще й натяк, на не особливо приємну зовнішність». *«Розійдись море – жаба лізе» -- бурмотіла під ніс Галина, завбачивши ще здалеку сестру чоловіка».*

Про настирливих людей, що лізуть не у свої справи, кажуть **«дметься, як жаба»** – надають собі значущості, якої насправді немає. *«Дметься, як жаба проти вола» (Укр. присл.).*

«Набратися як жаба мулу» – надмірно себе чи щось ставити. *«Переїхавши до міста, Олена набралася як жаба мулу» (з усн. мови).*

Про заздрість кажуть – **«жаба душить»**. *«Дівчину душила жаба, тільки при погляді на нову сукню подруги» (з газети).*

Недоброзичливо зирити, то **«дивитися, як жаба в болоті»**, бо жаби ні на кого не дивляться доброзичливо. *«Дивилась на все що відбувається, як жаба в болоті, та ніхто не помічав невдоволення жінки».*

Жаби хоч й земноводні й проводять чимало часу в воді, але якщо по дурості вскочать у мул, то там і прийде їх кінець, тому про дівчат, що поспішають із заміжжям мовлять: **«скачуть заміж, як жаба в мул»**. *«Матір слізно просила доньку подумати ще раз, та вона не бажала слухати й скочила заміж, як жаба в мул, лише потім почала шкодувати, що не слухала материних порад»*.

Неслухняних дітей називали **«жабами головатими»**. *«Ах, ти ж, жаба головата» -- кричала матір на сина»*.

Неглибокі водойми – **«жабі по коліно»**. *«Далі не заходь, ось тут і хлюпочись на мілкому, де горобцю по коліна» (О. Гончар)*.

Про того, хто образився, той **«надувся як жаба»**, порівнюються вирази облич. *«Надувся, як жаба на купині» (Укр. присл.)*.

«Змерз як жаба» – дуже змерзнути; у цьому випадку мається на увазі температура тіла цієї земноводної тварини, що є практично завжди холодною й залежить не від кровообігу, а від температури навколишнього середовища. *«Змерз як жаба, поки чекав автобус»*.

«Синя як жаба» – дуже п'яна жінка, яка регулярно вживає алкоголь, тому шкіра й набуває синього відтінку. *«Поки повернувся додому, жінка була синьою як жаба»*.

Фразеологічна одиниця **«жаба цицьки дасть»** має два значення. У першому випадку хто-небудь загине, потрапивши в складні, незвичайні умови, а в другому – кому-небудь буде дуже важко, хто-небудь не зможе домогтися чогось. *«Думав, що жаба цицьки дасть у клятих яругах» (В. Речмедін)*. *«Якби держава не допомогла, жаба цицьки дала б людям» (В. Москалець)*.

Дуже п'яний, отже, **«ні рак ні жаба»**. *«Той Жураковський, якого (Петро) Апостол згадував з сумом, що приліз з Московії— ні рак ні жаба» (М. Лазорський)*.

«Як жаба на купині розсістися» – дуже зручно, вільно, при цьому займаючи багато місця, ні в чому себе не стримуючи й не обмежуючи. *«—*

Ото ще розпросторився наш полковник — як жаба на купині! — сам до себе каже з серцем подорожній» (М. Пригара).

Загалом виявлено 15 фразеологізмів із компонентом **«жаба»**.

3.6. Іхтіофразеологізми (фразеологізми з назвами риб)

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом **«риба»**

Риби – це груба хребетних тварин, які є холонокровними й живуть у воді, їх тіло вкрите лускою, а дихають вони через зябра. Рухаються за допомогою плавців. Риба водиться і в прісній і в солоній воді, тому практично скрізь вона є джерелом їжі і джерелом прибутку.

Намагатися з усіх сил перебороти що-небудь складне, непосильне **«битися як риба в саку (в сітці)»**, переборюючи при цьому, ще й нестатки і злидні – **«битися як риба об лід»**, тобто безрезультатно, даремно, бо якщо риба вже й попадає в сітку, то дуже рідко може врятуватись. *«Вони, щоб прогостувати десять ротів, билися наче риба в сітках» (С. Чорнобривець).*

Поважну, впливову особу, що займає високе місце у суспільстві називають **«великою рибою»**, так як і в воді велика риба має перевагу над дрібною. *«Отець її — дуже велика риба, один з перших багатців в Бориславі і Дрогобичі» (І. Франко).*

«Знову за рибу гроші» – наполягати на чому-небудь, домагатися чогось, повторювати те саме. Раніше за рибу гроші ніхто не брав, бо простіше було піти і зловити її. *«Він ревниво заступав князя від своїх антропосів, найперше ж — од Сивоока, боявся, видно, що Сивоок знов почне за рибу гроші» (П. Загребельний).*

«Ловіння рибки» порівнюють з бажанням мати користь, вигоду з чого-небудь, наживатися. А якщо **«ловити її в каламутній воді»** то використовувати будь-які обставини, всіляко хитрувати задля власної вигоди, намагаючись приховати свої дії. *«У військовому складі на Погоржельці за вироком військового суду було повішено шість кицьок. Уявляю собі, як лукаво посміхалися тоді собі у вус усі ті, хто ловив рибку у тому військовому*

складі» (Я. Гашек, перекл. С. Масляка). «Може статись, що деякі елементи спробують зводити наклеп на чесних колгоспників, ловити рибу в каламутній воді» (О. Гуреїв).

Про верхній одяг не найвищої якості, що погано гріє, мовлять, що він **«на риб'ячій хутрі»**. У риб немає хутра, а лише луска, тому й гріти вона не може. «Степан Васильович кидає припорошену шубу прямо в кишеню блаженного, на риб'ячій хутрі пальтечка» (М. Стельмах).

Безвольна, безхарактерна людина, що сліпо підкоряється вказівкам інших, не має своєї думки – **«ні риба ні м'ясо»**. Також так кажуть про щось неясне, незрозуміле, невизначене. «Цей Безкоровайний ні риба ні м'ясо, а нам він пригодиться» (А. Хижняк).

«Як рибі парасолька необхідний» – уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не потрібен, бо рибі парасолька у воді й дійсно не потрібна. «Нічого тій жабі не станеться. Їй так потрібен чоловік, як рибі парасолька. Проживе і без тебе» (А. Дімаров).

Про щось чисте, вимите мовлять **«як риб'яче око»**. «Чиста, як риб'яче око» (Укр. присл.).

Бути нерозлучним з чимось або кимось **«як риба з водою»**. «Відтепер ми з тобою, як риба з водою» (Є. Гуцало). А як **«риба у воді»** – це бути впевненим, обізнаним у чомусь. «Давно минув той час, коли вона, щойно ставши дружиною дипломата, перед кожним прийомом хвилювалась. Ні, тепер вона тут як риба у воді» (О. Гончар).

Дружно, у злагоді, мирно **«як риба з водою жити»**. «Одружившись, Кармель був зовсім поправився: суму того не було й віди, жінка в його пишилась, як пишна рожса, й жили вони з нею, як риба з водою» (Марко Вовчок).

Нічого не говорити – **«як риба мовчати»**, бо риба не видає ніяких звуків. «Та що ж тепер казати? Я мовчу, як риба» (І. Микитенко).

«Як риба у воді жити» – вільно, невимушено, добре, ні про що не хвилюючись, мати впевненість у завтрашньому дні. «А от економгеографія

та фінансові всякі справи мені ніяк не давалися, і я заздрив дівчатам і студентам, що в цих питаннях почували себе як риба у воді» (В. Сосюра).

Фразеологізмів з компонентом «риба» ми зафіксували 14.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «в'юн»

В'юн широко поширений в усіх прісноводних водах Європи та Азії. Живуть у стоячих водоймах, їх можна зустріти там, де інша риба не мешкає, оскільки вони добре переносять дефіцит кисню. Ведуть нічний спосіб життя й тримаються дна, занурюючись у мул. Харчуються личинками та безхребетними тваринками, яких знаходять на дні.

Дуже сильно «**як в'юн посолений/на сковороді/ в ополонці**», «як щупак на сковорідці» битися, борсатися, кидатися. «Вінцусиха, як в'юн, так і крутиться біля Марії, щоб вивідати, де ми лісу на хату взяли» (І. Муратов).

«**Битися в'юном**», «**ходити в'юном біля когось**» -- підлещуючись, догоджати кому-небудь, упадати біля когось. «Усі вони в'юном ходили коло господаря, вихваляючи родину Розумів і ловлячи жадібно кожне його слово» (М. Лазорський).

Про неспокійних, непосидючих людей, мовлять: «**як в'юн верткий**». «Був хлопець, як в'юн верткий, ніщо від нього не приховаєш».

Із компонентом «в'юн» виявлено 3 фразеологізми.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «лин»

Лин поширений у прісних водах Європи, Азії, Євразії. Свою назву отримав внаслідок особливої властивості «линяти» – покриватися чорними плямами та відшаровувати шкіру на поверхні. Лин малорухлива риба, що живе близько до дна у прісних водоймах з багатою рослинністю. Уникає холодних вод та течій. Зимою впадає у сплячку, занурюючись у мул у найглибшій частині водойми.

Досхочу, багато **«як лин мулу набратися»**, бо лини – риби, які живуть у прісній воді й поближче до дна. *«Набрався, як лин мулу!» (Укр. присл.)*.

Вільно, безпечно жити, відчувати себе спокійно та врівноважено – **«як лин по дну ходити»**. *«Ходить, як лин по дну» (М. Номис)*.

Фразеологізмів із компонентом **«лин»** зафіксовано 2.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «щука»

Щука – прісноводна риба, яка поширена в Європі, Північній Америці, Сибіру. Ця риба росте досить швидко і цінується у кулінарії. Вона не перебірлива в їжі й живиться практично всім, що є у воді: мальками, жуками, жабами, окунями, карасями. Щуки живуть до 70-80 років, але 1794 року під Москвою було виявлено щуку, яка мала 200 років.

Коли щось стається без докладання зусиль, легко й швидко, то **«по щучому велінню»**, йде порівняння з казкою, де в обмін на життя щука виконувала бажання. *«Щоб через півгодини коні були перед порогом! Чуєш? Щоб мені по щучому велінню!» (М. Кропивницький)*.

Дуже сильно **«як щупак посолений/на сковороді/ в ополонці»** битися, борсатися, кидатися. *«Мав неспокійний сон. Хропив, харчав, аж мала дитина збудилася, а над ранок став через сон кричати, кидав собою як щупак на сковорідці» (Б. Лепкий)*.

Виявлено 2 ФО з копонентом **«щука»**.

Позагніздові іхтіофразеологізми

«Як оселедців в бочці» – дуже багато когось, тісно десь (про велику кількість людей у якомусь приміщенні). *«Погано у нас, Тамаро. Як оселедців в бочку напхали. Тут для шістьох місця мало, а нас тут шістнадцять» (А. Хижняк)*.

«Ловити носом окунів» – дрімати, куняти, схиливши голову вниз. *«Пилип-з-конопель уже носом ловив окунів, хоч досі й умів начебто випити чарку горілки» (О. Ільченко).*

«Як у карася вовни» – зовсім немає. Окуні – це риби, й вони мають луску, а не волосяний покрив. *«В цех прибуло поповнення із заводського училища, а досвіду у новеньких, як у карася вовни» (З газети).*

3.7. Фразеологізми з назвами членистоногих

Фразеологічне гніздо зі стрижневим компонентом «рак»

Рак є прісноводною безхребетною твариною, що має панцир і клешні. Здавна він привертав увагу наших предків, його вживали у їжу і боялися укусів, а їх мовчазність стала джерелом для багатьох фразеологізмів.

При побажанні чогось неприємного мовлять **«бодай рак урачив»**, бо кусаються раки боляче, образно людина бажає, щоб сталося щось настільки ж неприємне. *«А бодай мене рак урачив, ніж я діждався такої таємниці довідатися» (Є. Гуцало).*

Раки не довго живуть у неволі як і будь-які істоти, тому про того, чий час прийшов, кажуть **«вишептатися як рак у торбі»** – почати помирати, віджити свій вік. *«Вишептався як рак в торбі» (М. Номис).*

Відправитись **«раків годувати»** – утопитись або бути утопленим. Мертва людина відправляється на дно, там, де живуть раки. *«— Десь тепер наш котигорошком з турком бесідує,— обізвалась Соломія.— Як не годує раків дунайських,— кинув Остап» (М. Коцюбинський).*

Якщо ж справа йде саме саме про утопельника, що розпрощався з життям по власній волі, то він **«пішов на дно раків ловити»**. *«Чом би з такого дива не поприходили й інші, ті, що вчора чи позавчора дуба дачи, кого вода змича, хто пішов на дно раків ловити» (Є. Гуцало).*

«Знати, де раки зимують» – мати великий досвід, вміти добре розбиратися в ситуації, мати хитрість і спритність. Бо ж вони перебувають цю складну пору року на самому дні у землі чи мулі, тобто складно і далеко.

«Журналіста Хому Бідного весь світ знає. Але й хитрий, куди примостився! Знає, де раки зимують!» (Є. Кротевич).

«Показати, де раки зимують» – трактацією цього фразеологізму є помста, бажання провчити, поставити когось на місце, образно ж «втопити». *«Немає на тебе, товаришу Чубарю, Бабака в обласному центрі! Він би тобі показав, де раки зимують!» (М. Рудь).*

Дуже п'яний, отже **«ні рак ні жаба»**. *«Прийшов уночі — ні рак ні жаба» (Сл. В. Ужченка).*

Коли хтось провинився і починає ніяковіти, червоніти, той **«пече раків»**, або **«як печений рак»**, бо рум'янець на обличчі нагадує колір печених раків, такий ж червоний. *«Червоній, Колодо, печи раків, коли не послухав старших, як картоплю кагатував» (В. Кучер).* *«Коли б видніше було, Власов побачив би, як Василь наче рак став від тих слів його» (Панас Мирний).*

«Сів як рак на мілині» – про того хто потрапив у складне, безвихідне становище, «прогорів» у якійсь справі, переважно пов'язується цей фразеологізм із матеріальним становищем. *«Лишившись наче рак на мілині, він відправився в те село, де його батько був кілька років управителем» (Минуле укр. театру).*

Синонімічним до вище зазначеного фразеологізму є **«як рак на мілині лишитися/зостатися»** – також без засобів існування, без будь-якої підтримки, без грошей. *«І zostались ми, 22 чоловіка, як рак на мілі» (М. Кропивницький).*

Невідомо коли, дуже не скоро, **«як рак свисне»**, заперечення змісту зазначеного вище виразу, якщо ж **«коли рак на горі свисне»** – то взагалі ніколи, бо раки не живуть ні на горах і тим паче не свистять. *«Це тоді буде, як рак свисне» (Укр. присл.). «Безбородько тоді ожениється з найстаршою з Річинських, коли рак свисне» (Ірина Вільде).*

Говорити дуже тихо, невиразно, коли нічого незрозуміло **«як рак у торбі шептати»**. *«Хто ж не знає, що Мар'ян не тямив ні бе, ні кукуріку, а це заглядає в книгу, ще й шепоче щось, мов рак у торбі» (М. Стельмах).*

«Як раки з мішка» – розходитися у різні сторони. *«І горілка, й пиріжки, й усякі витребеньки,— гульня йде, і спинити їх (Тодоську і Охріма) нікому. А хазяйствечко, як раки з мішка» (Днірова Чайка).*

Нікому не приємно, коли його ошуковують чи дурять, але все ж вистачає тих, хто ведеться на оманливі похвали **«упускає рака з рота»**. *«Як кого одурять похвальбою або лестивою річчю, то люди кажуть: упустив рака з рота» (О. Стороженко).*

Нами виявлено 17 фразеологізмів з компонентом **«рак»**.

3.8. Фразеологізми з назвами червів

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «глист»

Гельмінти, або по простому глисти – це паразитичні черви, які живуть у тілі людини і тварини. Глисти спричиняють гельмінтози – інфекційні захворювання, що здатні нанести велику шкоду організму людей та тварин.

Про дуже худих неприємних на зовнішній вигляд людей, кажуть, **«як глист»**. *«Як глист» -- казала про нього теща».*

Якщо на неприємній людині ще й все висить, то, **«як глист на підтяжках»**, **«як» глист обморочний»**, **«як глист в обмороці»**, **«як глист у скафандрі»**, **«як глист у фракці»**, **«як глиста на підтяжках»**, **«як глист в обмотках»**, **«як глист у корсеті»**, **«як глист у панамці»**, **«як глист у шапці»**, **«як глист ходячий»**. *«Ходив, як глист на підтяжках, у нових штанах».* *«Був схожий на глиста в обмотках, у своєму фракку».*

Із компонентом **«глист»** виявлено 12 фразеологізмів.

Позагніздові фразеологізми з назвами червів

Вгамувати голод, перекусити **«заморити черв'яка»**. *«Заморивши черв'яка, козацтво запалило люльки і повело розмову» (О. Стороженко).*

Дуже худий, **«як черв'як»**. *«Хлопець був високим і худим, як черв'як».*

«П'явка ссе під серцем\на серці» – хтось тривожиться, страждає. *«— І знов знайомий холодок поплазував спиною гордовитого пана. І знов зассала п'явка під серцем» (З. Тулуб).*

«Як той слимак лізти» – дуже повільно. *«Ах, мій Боже! лізе, як той слимак! — думала Софія, ведучи свою пані. Їй було сором» (Леся Українка).*

3.9. Фразеологізми з тваринними соматизмами

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «крила»

Людина завжди заздрила птахам, у їх здатності літати, тому більшість фразеологізмів, де є слово «крила», пов'язані з підкоренням вершин, мріями, коли на рівні своїх можливостей людина підіймається вище, ніж є зараз. Крила – це парні органи, призначені для польотів. Форма крил залежить від особливостей літання.

Бути під чиймись командуванням, або коли хтось бере когось під свою опіку **«під своє крило брати»**, **«під чиймось крилом»**. *«Тоді він зібрав під своє крило розпорошену піхоту, зайняв кругову оборону біля гармат і вів цілу ніч і цілий день нерівний бій з німцями» (В. Кучер).* *«Молодий тоді Когут навчався під крилом батька бути хижаком» (І. Цюпа).*

«Приборкувати крила», **«обламати/обрізати крила»** – у першому випадку плинути на кого-небудь своєю силою, авторитетом тощо; угамувати когось. У другому позбавити когось віри в себе, у свої сили, можливості, високих прагнень, поривань, мрій, змусивши скоритися. А **«опускати крила»** - втратити впевненість у собі, засумніватися, примиритися з чимсь або стати пасивним, бездіяльним, зневірівшись у своїх силах без втручання інших. *«Вони мріяли обламати крила кріпацькому поету, приручити його, зробити своїм» (П. Колесник).* *«Гей, куди ж подівались так швидко вони, Палкі пориви, мрії юнацькі..? Що приборкало крила козацькі?» (П. Грабовський).* *«А ти був крила опустив: не журися, козаче, отаманом будеш» (Ю. Збанацький).*

«Пускатися на свої крила» – почати самостійно жити, турбуватися про себе. *«Сів на могилу (син) й думає, що тепер робити? Чи йти до школи й далі чи пуститися уже на свої крила?» (Три золоті сл.).*

«Розправляти крила» – цей фразеологізм має 2 синонімічні значення: 1) повною мірою виявляти свої сили, здібності, можливості; 2) набирати сили, могутності, всебічно розвиватися. *«І якщо розгорнути крила Вам допоможе цей кволий такт, Знать не дурно ти, серце, билось. І згоріло не просто так!» (С. Караванський)». Антонімічною за значенням ФО є «обпалити крила» -- зазнати невдачі, не досягти чогось бажаного. «В житті вона бачила трагедії багатьох сердець, які кидалися на перший обманливий спалах і обпалювали собі крила на довгі роки» (М. Тарновський).*

«Скласти крильця» – відмовлятися від будь-яких дій, не суперечити, не опиратися, з усім погоджуватися, скорятися. *«Зачувши голос ненависного професора, Микоша найменше був подібний до жертви, що готова скласти крильця й потрапити в пащеку до собаки» (Полторацький).*

«Як на крилах летіти», «як на крилах понесло» – швидко, легко йти, бігти (перебувати у стані збудження), поспішати кудись. *«Не йшла Оленка — на крилах летіла» (П. Куліш). «Як на крилах понесло. Сказано, любов» (М. Зарудний).*

Усього виявлено 11 фразеологізмів з компонентом **«крила»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «хвіст»

Наявність хвоста характеризує лише хордових тварин. Хвіст виконує багато функцій: локомоції, додатковий орган пересування, хапальну функцію, допомогу при лазінні, є органом опори, та навіть може слугувати парашутом. У людини хвіст наявний лише на ранніх стадіях розвитку, а потім він відмирає.

Дуже сильно, наполегливо **«бити в хвіст і в гриву»**, чи просто **«в хвіст і гриву»**. *«Цього нещасного Чумака мало не на всіх зборах і нарадах гріють у хвіст і в гриву. Він і відсталий елемент, він і Ковалівку назад*

тягне» (В. Кучер). *«Та як же це можна таке паскудство їм прощати? — Та уявіть собі, — бити їх треба за це у хвіст і в гриву»* (Ф. Маківчук).

«Накрутити хвоста» — картати, лаяти когось за щось. *«Бухгалтерії накручував хвоста в широкому масштабі, щоб не грали в робочий час у шахи»* (Є. Кравченко).

Не мати змоги заподіяти кому-небудь щось неприємне у відповідь на його дії, або ж навпаки, надто досадити комусь, завдати неприємностей: **«сипати солі на хвіст, «сипати зайцям солі на хвіст»**. *«Що ти сиплеш зайцям солі на хвіст? Я тебе не боюся»* (З газети).

«Наступити/наступати на хвоста» — наздоганяти когось, чи досягати таких же успіхів, як хто-небудь інший. *«Ой, що коїлось у Закриниччі, як німцеві вже почали на хвоста наступати, як його почали викурювати, мов лиса з нори!»* (Є. Гуцало).

«Наче віжка під хвіст попала» — хто-небудь, перебуваючи в яскраво вираженому неврівноваженому стані, бурхливо виявив впертість, шаленість або самодурство. *«Ти ба, розгаласувалася! Віжка під хвіст попала, чи що? Батька критикувати здумала? Дорости ще треба!»* (В. Попов).

Пишатися, красуватися перед ким-небудь, намагаючись сподобатись комусь, привернути до себе увагу — **«розпустити хвіст»**. *«Довго розпускала хвіст перед хлопцем, та дарма»* (З газети).

Про того, хто дуже спокійний, інертний, не звертає уваги на образи, заподіяну шкоду, тому **«хоч на хвіст наступи»**. *«Це на перший погляд Максим здається таким, якому хоч на хвіст наступи, а насправді за його нібито флегматичною зовнішністю криється людина залізної волі, рішучого характеру»* (З журналу).

«Хвіст набік» тоді, коли хтось відвертатися від кого-, чого-небудь, намагається бути осторонь когось, чогось. *«— Щоб ви не втручалися не в свої справи, — буркнув Пугало. — Як то не в свої? — заверещала ще дужче господиня. — Звів дівчину з розуму, а тепер хвіст набік!»* (П. Панч).

Залишити залицяння **«вибити хвіст об тин»**. *«Довго хлопець домагався уваги дівчини, та врешті вибив хвіст об тин»*.

«У хвості опинятися», «у хвості ставати», десь серед відсталих, серед останніх, у кінці, позаду всіх. *«Голова колони опинилась на подвір'ї військового містечка, а незабаром і вся колона із сконфужено замовклим оркестром у хвості поволі витягнулась туди, звідкіля щойно вийшла» (Ю. Збанацький). «Хочеш бути серед перших — учись, інакше опинишся у хвості, відстанеш від бурхливого, щодень цікавішого життя» (В ім'я Вітч.)*.

Невідступно слідувати за ким-небудь, набридливо залицятися — **«тягнутися хвостом за кимось»**, тобто бути завжди поруч, як хвіст зі своїм власником. *«Мабуть, диявол сидить у цій дівці. Некрасива, без ніякої фігури, а хлопці хвостом за нею тягнуться» (Ю. Збанацький)*.

«Тримати хвіст трубою (бубликом)» — не журитися, зберігати почуття оптимізму; бути впевненим у собі, або ж бути занадто самовпевненим; бундючитися; не зважати на інших. Коли тварини задоволені, вони завжди підіймають хвіст. *«Головне, Романе, держи хвоста бубликом!» — міцно потиснув руку і подався з подвір'я Шмалія» (М. Стельмах)*.

«Виляти хвостом», «крутити хвостом» — хитруючи, зволікати що-небудь, ухилятися від чого-небудь; лукавити, лицемірити або підлещуватися до кого-небудь, поводити себе легковажно, говорити неправду. *«Тому нехай віриш мій оцей і звучить Як ще одна скарга на тих, хто замість служити виляє хвостом» (С. Олійник). «Ото приходимо ми в один чималий дім та й дзвонимо. Вибігає якась вертка горнична, крутить хвостом, показала нам квартири в домі» (І. Нечуй-Левицький)*.

Дуже швидко піти, втекти, зникнути, уникнути небезпеки: **«тільки хвостом мелькнути», «хвостом війнути», «показувати хвоста», «крутнути хвостом»**. *«Весною, як натиснуть наші невичерпні резерви, — німець тільки хвостом мелькне» (А. Хорунжий). «Хвостом війнула (Зіна) і — з двору! Мовляв, у цеху їх (дівчат) знайду (Я. Баш). «Гурт хлопчаків грізно обступив нашого Климка, але, побачивши його батька, якій ніс воду, хлопці*

швидко показали хвіст» (З журналу). «Дуже хитра (лисиця), любить красти курей, вміє вчасно крутнути хвостом» (З журналу).

«Піджати хвоста» – втрачати упевненість, пиху, злякавшись чи засоромившись наслідків своїх дій, вчинків, або відчуваючи свою провину, угамовувати свій запал, затятість, утихомирюватись, заспокоюватися. *«Скоро ми, Василю, такого перцю фашистам всиплемо, що вони хвости підіжмуть і аж до самого Берліна тікатимуть без оглядки» (І. Цюпа).* Антонімічною цій фразеологічній одиниці є: **«задирати хвоста»**, тобто поводитись гонористо, самовпевнено, ставлячись до всіх зверхньо, з презирством. *«Мальований уважно слухав і весь час кивав головою: «Був я на вашому складі. Ти вже занадто хвіст підняв. На роботі не сидиш, за тебе завідуючий облік продукції веде» (А. Хижняк).*

Обмежити чийсь дії, поставити когось у не вигідне, скрутне становище: **«прищемити хвоста»**. *«Він давно мені хоче прищемити хвіст» (М. Стельмах).*

«Вкрутити/скрутити хвоста» – присмирити, приборкати когось; обмежити кому-небудь свободу дій. *«Вкрутив гетьман хвоста цьому Терновому. А то вже такий став, що куди тобі! І на Москву їздив, і коло Капусти крутився, і на Дон посилали» (Н. Рибак).*

Фразеологізмів із компонентом **«хвіст»** виявлено 25.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «ріг»

Рогом називають скостеніле, твердої форми утворення на черепі деяких ссавців. Роги є парними й непарними. Наприклад, носороги мають лише один ріг. Багато тварин використовують їх саме з метою захисту, але деякі самці користуються ними у боях за самицю.

«Амальтеї ріг» (ріг достатку) – за грецькими міфами коза Альматея вигодовувала своїм молоком Зевса, цей ріг наповнений квітами, фруктами, найкращими ласощами. Фразеологізм **«як з рогу достатку»** також означає багатство, щось у великій кількості, дуже рясно. *«Розгорнувши блокнот, Зоня*

шпурнула цифрами, як з рога достатку» (Ірина Вільде). «Осінній холодок над спраглою землею Шатро гаптоване широке розіп'яв. І з рук його падуть, як з рога Амальтеї, Плоди, налиті вщерт, і довгі пасма трав» (М. Рильський).

Коли у когось дуже незадоволений, насуплений, роздратований, сердитий вигляд, у того **«аж очі рогом»**. «А трохи перегода наливає знов. І очі рогом: пий!» (Ю. Мушкетик).

Коли ж, **«аж очі рогом полізли»**, то хтось виявляє велике здивування, дуже вражений чим-небудь, або ж надмірно натужується, через силу робить що-небудь (через складність), дуже важко комусь. «В мене аж очі рогом полізли від несподіванки, аж дух перехопило, коли я вдихнув незрівнянний запах лісових полуниць» (Ю. Збанацький).

«Як табака в розі темний/сліпий» – зовсім, абсолютно неосвічений, некультурний. «Та що ви її, дурної баби, слухаєте? Сліпа, як табака в розі, а плете щось про податки і кавції (грошові застави)» (І. Франко).

«Брати за роги» – діяти рішуче, настирливо вимагаючи чого-небудь від когось. «— Я, князю, ледь-ледь пишу, недавно лише навчився...— почав було викручуватися, та князь схопив його за роги: — Знаю, що ти великий книжник, що ти сидів два роки в хаті у Бориславича й читав літописи,— всміхнувся» (В. Шевчук).

Зустріти кого-небудь з відвертою неприязню, вороже – **«виставити роги»**, бо тварини, які мають роги, використовують їх переважно з метою захисту. «А квартира то вже й зовсім не та — одразу роги виставила. Тут чийсь чужі речі» (І. Кочерга).

Хто зрадив свого чоловіка, той йому **«наставив роги»**, або ж чоловік став коханцем чужої дружини. «Хто вона? Примхлива донька якогось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за стареньких академіків, а потім наставляють їм роги?» (М. Зарудний).

Той, хто дуже, просто надзвичайно міцний, сильний – **«волові роги скрутить»**. «Рахнівський сотник Діденко — козарлюга, волові шию скрутить, нежонатий» (Я. Качура).

А про того, хто в змозі приборкати, примусово присмирити когось, обмежити свободу дій, той **«вкрутить роги»**, **«обламає роги»**, чи **«скрутить роги самому чортові»**. *«А цьому Пилипу ми таки вкрутимо роги, зробимо з нього чоловіка» (В. Кучер). «Оксюта дивився, як околицею села віддаляється Кирик. Але краще з ним не стикатись, тут не вгадаєш, хто кому роги обламає» (Є. Гуцало). «Нехай вона скаже лиш одне слово, і він буде щасливий, і завтра скрутить роги самому чортові» (П. Автомонов).*

Ми зафіксували 12 фразеологічних одиниць із компонентом **«ріг»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «пір'я»

Пір'я – це рогове утворення, яке характерне для птахів. Пір'я вкриває більшу частину їх тіла й створює оперення. Це утворення потрібно птахам для теплоізоляції та польотів. Людиною також воно використовувалося з найдавніших часів, для набивання подушок та перин, пера були засобом для письма, їх використовували у релігійних ритуалах; у оздобленні одягу та інтер'єру вони також відігравали чималу роль, особливо широко пера використовувалися у виробленні жіночих капелюшків.

«Оббити/оббивати пір'я» – покарати когось, примушуючи дотримуватися порядку, бути покірним, або ж приборкати, побити когось. *«Не тинялись з транзисторами по парках до півночі! Бо одне й друге знало: не прийде вчасно додому, то дістане по м'якишу, — все пір'я з нього обіб'ю! А цього, бач, пальцем не торкни!» (О. Гончар).*

Набувати сили, впевненості в собі, мужніти, міцніти – **«обрости пір'ям»**. А фразеологізм **«вбратися в пір'я»** означає виростати, ставати повнолітнім, чи поліпшувати своє матеріальне становище, багатіти. *«Юрко швидко відчув під собою деякий ґрунт, набирав громадської ваги і починав обростати пір'ям» (С. Чорнобривець). «— Буде той, ким зараз опікується граф Теплов.— Тобто Кирило Розум? — роздумував Галатан.— Помиляєшся, брате, і дуже збочуєш: Кирил ще молодий, у пір'я не вбрався» (М. Лазорський).*

Судити когось **«по своєму пір'ю»**, отже, відповідно до власних уподобань, можливостей або потреб. *«Коли тобі так захотілося женитись — візьми дружину по своєму пір'ю»* (Ю. Збанацький).

Пишатися, красуватися перед ким-небудь, намагаючись сподобатись комусь, привернути до себе увагу **«розпустити пір'я»**. *«Та де ж пак — пір'я розпустив, розкокошився»* (Ю. Шовкопляс).

«Аж пір'я летить (розлітається)» – дуже сильно, завзято щось робити, чимось займатися. *«От в Росії та на східній Україні, так там багатіїв скубнули, що й пір'я полетіло»* (С. Чорнобривець).

Зафіксовано 6 ФО із компонентом **«пір'я»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижевним словом «перо»

«Виходити/вийти з-під пера» - кимось написані твори мистецтва. Тому що раніше для письма використовували перо, яке вмочали у чорнило. *«Усе, що вийшло з-під пера Яворницького, позначене винятковим захопленням»* (З-журналу).

Готуватися до роботи, пов'язаної з писанням, а також писати взагалі **«нагострити перо»**. *«Хтось пише тепер чимало всякого, хтось жалує, що не має стільки сили, як нормальні люди, а то б хтось так нагострив перо, що аж!»* (Леся Українка).

«Одним розчерком пера» – бездумним розпорядженням або ж рішуче, не вагаючись щось зробити чи вирішити. *«Як легко й просто це, мій дорогий Андрію, Враз — розчерком пера— з історії змести Петрарки, Пушкіна, Міцкевича листи, У вічність — ковану в залізні ритми мрію!»* (М. Рильський).

«Пробувати своє перо» – починати писати художні твори, замітки, а перші ранні твори, праці письменника, науковця – це **«спроба пера»**. *«Не поодинокі в літературі випадки, коли поет звертається до прози чи пробує своє перо в якомусь іншому, новому для нього жанрі»* (З газети). *«У Ваші руки попалися перші мої роботи, спроба пера»* (М. Коцюбинський).

«Братися за перо» – починати писати; займатися літературною діяльністю. Антонімом до цього фразеологізму є **«закинути перо»**, тобто перестати писати. *«Учора хто його знає що й робив, що й за перо не брався» (Панас Мирний). «Нових творів поки що не маю, та й не сподіваюся до зими мати, бо, поставлений в неможливі для літературної праці умови, мушу закинути перо на ціле літо» (М. Коцюбинський).*

«Ні пуху ні пера» – усталена форма побажання удачі, успіху в якійсь справі. *«Ольга Карпівна побажала їй традиційного ні пуху ні пера, ласкавими очима провела дівчину, вказала дорогу до контори» (Ю. Збанацький).*

Ми зафіксували 8 ФО з компонентом **«перо»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «пух»

Пух є одним з виду пер. Він м'який і ніжний, ці пера слугують, як захист від охолодження тіла.

«В пух і прах розбивати» – нещадно, вщент, остаточно, зовсім. *«Ми ворога-ворога на кожній території знищимо — розіб'ємо в пух і прах» (К. Герасименко).*

«Не з заячого пуху» – хтось небоязкий, хоробрий, сміливий. *«Ну, от що. Ти мене не лякай. Я не з заячого пуху» (Григорій Тютюнник).*

Безжалісно, немилосердно вчинити з кимось **«тільки пух полетить»**. *«Діставши прочухана від Гриценка, він (Іван) крикнув йому: «Обшарпанець ти, і батько в тебе тільки Крути-Гаврило, а мій начальник, кишне твого старого чорта з роботи, тільки пух полетить» (І. Сенченко).*

«Ні пуху ні пера» – усталена форма побажання удачі, успіху в якійсь справі. *«Ольга Карпівна побажала їй традиційного ні пуху ні пера, ласкавими очима провела дівчину, вказала дорогу до контори» (Ю. Збанацький).*

Нами виявлено 4 фразеологізми із компонентом **«пух»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «лапа»

Лапа – кінцівка наземної хребтної тварини, яка слугує для пересування.

«Бути у лапах», отже у повній залежності від когось, під владою, під гнітом і т. ін. кого-небудь. А **«потрапити у лапи комусь»** і **«у лапи комусь попасти»** – потрапити у чийсь залежність, що характеризується гнітом, жорстокістю. *«Вони побували в лапах ворога і ледве вирвалися звідти, з фашистського рабства» (З газети). «І впіймали (Григорія), бузувіри (вороги). Сам попався їм у лапи» (Є. Кравченко). «Солод потрапив у лапи Колобродова» (М. Руденко).*

Нелегально, незаконно, платити за які-небудь послуги або давати винагороду за щось (хабар) **«на лапу дати»**. *«Спершу — дай йому на лапу. Не даси, то походи» (С. Олійник).*

Фразеологізми **«і лапки покласти»** й **«скласти лапки»**, здається, мають однакове значення, але насправді це не так. **«І лапки покласти»** – утратити пильність, необачно довіритися кому-небудь, **«скласти лапки»**, отже відмовлятися від будь-яких дій, не суперечити, не опиратися, з усім погоджуватися, скорятися. *«Не роби так, як, буває, інші, що тільки парубок моргне їй, вона вже й лапки покладе» (С. Васильченко). «Він і лапки склав» (Укр. присл.).*

Існує група фразеологізмів, на позначення підлабузництва, улесливості. **«На задніх лапках ходити (лазити)»** (улесливо, запопадливо, принижуючись), **«скакати на задніх лапках»** (прислужувати кому-небудь, підлещуватися до когось, втрачаючи людську гідність), **«ставати на двох лапках»** (бути готовим виконати будь-які бажання, чий-небудь прохання; прислужувати, підкорятись чийсь волі, владі; служити комусь). *«Подивіться хоч би на всіх тих, що тікали за кордон і звідтіля наплюжили республіку. З якою солоденькою усмішкою повзуть вони сюди на задніх лапках. Де їхнє почуття своєї людської гідності? Це ж кошмар!» (М. Хвильовий). «Як виставимо свої драми, то будуть тоді наші генії перед нами на задніх лапках скакати» (Леся Українка).*

Ми виявили 9 фразеологізмів з компонентом **«лапа»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «копита»

Копито чи ратиця – це рогове утворення на кінців ссавців з низки парнокопитних. Вони є видозміненими кігтями. Слугують засобом руху, захистом від пошкоджень.

Фразеологічна одиниця «з копита (копит)» – має два значення: без підготовки, відразу робити що-небудь; п'яніючи, ставати безсилим. *«Вийшли на двір. Сіли в бричку.. Проць верескнув. Кобили хвости — вгору, і з копита — в провулок!» (В. Бабляк).*

Робити, роздумувати про щось по-своєму, на свій лад **«на своє копито»**. *«Агент принявся оброблювати Шеффеля на своє копито» (І. Франко).*

«Ударити з копита» – відразу з місця побігти, помчати з великою швидкістю (про коней). *«Коні вдарили з копита, і під ними задзвеніла і бризнула соком березнева земля» (М. Стельмах).*

Судити про кого-, що-небудь зопалу, не розібравшись, не знаючи людини **«брати/взяти з копита»**. *«— А ви що тут розвели? Теж мені вояки...— А ти так дуже не бери з копита, — понизив голос Оксен, і в голосі йому зазвучала образа» (Григорій Тютюнник).*

Нами виявлено 4 фразеологізми з компонентом **«копито»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «зябра»

Зябра – орган дихання первинноводних тварин, що здатні з води поглинати кисень.

«Брати/взяти за зябра» – цей фразеологізм має 2 значення. Перше – це примушувати кого-небудь виконувати, робити щось; настирливо домагатися чогось. Друге -- притискати кого-небудь, обмежувати в діях. *«А ти з характером, за зябра береш» (Ю. Збанацький).*

«Ні луски ні зябри» – уживається як побажання удачі, успіху (переважно у риболовлі). *«Вперед на отакенну рибу, котра завжди чомусь у нас зривається! Ні луски ні зябри!» (Ф. Маківчук).*

Із цим компонентом виявлено лише 2 ФО.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «кігті» («пазурі»)

Кігті або пазурі – це рогове утворення на кінцівках лап у наземних тварин, це органи захисту та пересування. Довгі нігті на пальцях людини також зневажливо називають пазурами.

«Випускати пазурі (кігті)» – виявляти ворожість, нетерпимість до кого-небудь або готовність дати відсіч комусь, так і тварини з метою захисту, коли полюють чи відчують небезпеку – випускають кігті. *«Шляхтич випустив нарешті пазурі. Вівся з нами, мов колонізатор, мов плантатор» (П. Загребельний).*

Прагнути заволодіти ким-, чим-небудь, захопити когось, щось, зазіхати на чуже: **«гострити кігті»**. *«Досягнувши свого, химерна дівчина втрачала спортивний інтерес до упокорення об'єкта і починала гострити нігтики на іншу жертву» (Ірина Вільде).*

«Вирвати з пазурів» – врятувати, звільнити кого-небудь від когось, чогось, а **«вирватися з пазурів»** – самостійно врятуватися, звільнитися від когось, чогось. *«Лопухом я буду, а не комсомольцем, коли не вирву Фаю з пазурів секти!» (П. Автомонов).* *«Дивлячись на працююче людське муравлище, віриш, що китайський народ, вирвавшись з кігтів феодалізму, все зробить для свого добра» (П. Козланюк).*

Виявлено 4 фразеологізми з компонентом **«кігті»**.

Фразеологічне гніздо зі стрижневим словом «шерсть»

Шерстю називають волосяний покрив на тілі ссавців.

«Гладити (стригти) проти шерсті» – не погоджуватися з ким-небудь, перечити комусь. Антонімічною до цієї фразеологічної одиниці є **«гладити за шерстю»** – не суперечити, догоджати кому-небудь, поблажливо ставитися до когось. Тварини, які мають шерсть, наприклад, коти, дуже не люблять коли їх гладять проти шерсті, адже це доставляє їм не надто приємні

відчуття. *«Це все він стриже проти шерсті» (Укр. присл.). «Утремо ми запорожцям носа, як колись візьме наша, а тепер поки що треба гладити за шерстю» (П. Куліш).*

Коли у дворі немає ніякої худоби, то немає **«ні шерстини»**. *«Що він з тієї чесності має? Десять пальців на руках і ні однієї шерстинки в хазяйстві» (М. Стельмах).*

Про когось дуже лагідного, податливого, спокійного, мовлять **«хоч проти шерсті гладь (не вкусить)»**, не буде чинити оборону. *«Розумний парубок (Семен)! І такий вже тихоня: хоч проти шерсті його гладь, не вкусе (не вкусить)!» (М. Кропивницький).*

Нами виявлено 4 ФО із компонентом **«шерсть»**.

Фразеологічне гніздо із стрижневим словом «вовна»

Вовна – це шерсть, яка є тонкою та довгою й широко використовується в текстильній промисловості. Найчастіше використовують вовну овець.

«Як у карася вовни» – зовсім немає. *«В цех прибуло поповнення із заводського училища, а досвіду у новеньких, яку карася вовни» (З газети).*

Абсолютно нічого, **«як Марко на вовні заробити»**. *«Коли потяг разів зо два цигарку, сплюнув і сказав невідомо до кого: «Заробив, як Марко на вовні» (Д. Косарик).*

Із компонентом **«вовна»** виявлено 2 фразеологізми.

3.10. Фразеологізми із компонентом «мови тварин»

Фразеологізми **«на місяць вити»**, **«завити вовком»** та **«вити вовком»**, **«вити на луну»**, **«хоч вовком вий»** - означають стан великого розпачу, безвиході через неможливість що-небудь змінити, якимось вплинути на ситуацію. Вовки, за повір'ями, завжди мали зв'язок із місяцем, навіть кажуть, що він закоханий у нього, тому й сумує, через неможливість бути разом. *«А те, що Орися на вулиці була, то хоч і хлопців поспитай. Цілий день на місяць вила з нудьги. Тебе там шукала» (Григорій Тютюнник).* *«Місяць у*

казенці та на цегляних ребрах спати, — тут, діду, чоловік вовком завиє» (І. Франко). «Відомо, що чиновники-бюрократи часто вовком виють через те, що їм, нехай і формально, треба відповідати на листи трудящих» (З журналу). «Хоч би, думаю, яка-небудь грішна душа на дорозі трапилась. Хоч вовком вий — нікого» (В. Логвиненко).

«Не каркай» — уживається в розмові як застереження від чогось небажаного. «— Ой, погосподарює він (пан) лозою по наших спинах. — Не каркай! — Минулось панське царство» (М. Стельмах).

«Ні бе ні ме» — нічого не вміти, не розбиратися. Тобто ні някати ні бекати. «Що твої промови, Коли ти ні бе ні ме в правилах із мови» (С. Олійник).

«Ні мур-мур» — нічого не говорити, мовчати, нічим себе не виявляти, або ж не розбиратися в чомусь, не знати зовсім, не вміти чогось. «Раптом стало тихо, тихо. Всі ні мур-мур!» (Д. Бузько).

Дорікати, докоряти кому-небудь чимсь — **«цвірінькати в очі»**. «Заберіть собі те, що віддали. Наче не знаєте, що ваш ґрунт злидні відрізали. Хватить мені цвікати в очі своїм добром» (М. Стельмах).

«Цвіркати через губу» — ставитися до чогось з презирством; нехтувати чим-небудь. «Та ти ж, хлопче, любуйсь теперішнім нашим життям, молись на його (нього), тишся ним, уважай його, а не цвіркай через губу на все» (Нар. опов.).

3.11. Фразеологізми з назвами фантастичних тварин

«Осідлати Пегаса» — навчитися писати поетичні твори, стати поетом. Пегас у давньогрецькій міфології чарівний крилатий кінь, він приносив Зевсові на Олімп блискавиці й є конем поетів. «Думається мені: коли такий наш (поетів) фатум неминучий, то даремне й тікати від нього, а хто не хоче коритись, нехай осідлає Пегаса» (Леся Українка).

Стати раптом везучим, досягти чогось значного **«спіймати жар-птицю»**. у слов'янській народній творчості — це казковий птах сонячного

царства із сліпучо-золотавим, мов жар, пір'ям, за повір'ями перо Жар-Птиці завжди приносить удачу, кохання, щасливу долю. *«Вистойш проти біди, не даси себе придавити, от уже й твоє зверху, а наберешся сили, випростаєшся,— дивись, і спіймаєш свою жар-птицю»* (Л. Юхвід).

«Драконівські закони» – надзвичайно суворі закони. Дракон за міфами й легендами велика, змієподібна рептилія, що дихає вогнем й має крила. На Сході драконів зображали добрими й сумирними, а на Заході навпаки, приписували їм злість і жорстокість. *«Під час карантину у місті панували драконівські закони»*.

«Драконове сім'я (сім'я розбрату)» – сім'я розбрату. За грецьким міфом, колись цар Кадм зміг убити дракона, який охороняв Кастальський ключ. Богиня Афіна звеліла вирвати й посіяти зуби дракона, Кадм так і зробив. Із зубів виросла армія воїнів, що почали бій, поки врешті всі не загинули, тому з тих пір цей вираз означає сварку, розбрат. *«Посіяла невістка драконове сім'я в душі свекрухи»*.

«Як Сфінкс мовчати», «загадковий, як Сфінкс» – у грецькій міфології, це крилата напівжінка-напівлевиця, що сиділа біля скелі Фів. Вона кожному мандрівнику задавала одну й ту ж загадку: *«Хто вранці ходить на чотирьох ногах, опівдні на двох, увечері на трьох»*, всіх, хто не міг вірно відповісти левиця поїдала, але Едіп зміг дати правильну відповідь, після чого Сфінкс кинулась із скелі. Цей образ є втіленням таємниці. Так говорять про людей, вчинки й слова яких є незрозумілими оточуючим. *«Чоловік був загадковим, як Сфінкс, ніхто не розумів його істинних намірів»*. *«О, мої наївності! Мовчу, як сфінкс. — І раптом додала: — А все-таки ваші розмови про франкмасонів я підслухала»* (М. Хвильовий).

«Повстати, як Фенікс з попелу» -- цей образ також прийшов до нас із грецької міфології. Фенікс – птах, що схожий на орла і покритий вогняно-червоне й золоте оперення. Він живе 500 років: спалює себе перед смертю, а з попелу відроджується знов. Це символ оновлення, відродження. Символ

відродження і оновлення. *«Ніхто не сподівався, що парубок повернеться з війни, та він повстав, як Фенікс з попелу».*

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Отже, у своїй роботі ми спробували класифікувати фразеологізми з назвами тварин за такими групами:

- 1) фразеологізми з власне зооморфними номенами:
  - а) з назвами диких тварин;
  - б) фразеологізми з назвами свійських тварин;
- 2) орнітофразеологізми (ФО з назвами птахів):
  - а) з назвами свійських птахів;
  - б) з назвами диких птахів;
- 3) ентомофразеологізми (ФО з назвами комах);
- 4) рептиліофразеологізми (фраземи з назвами плазунів);
- 5) амфібіофразеологізми (фраземи з назвами земноводних);
- 6) іхтіофразеологізми (ФО з назвами риби);
- 7) фразеологізми з назвами членистоногих;
- 8) фразеологізми з назвами червів;
- 9) ФО з тваринними соматизмами;
- 10) фразеологізми із компонентами «мови тварин»;
- 11) фраземи з назвами фантастичних тварин.

Загалом в українській фразеології згадується 88 тварин, 12 їх соматизмів, існують фразеологізми на позначення мови тварин, де відтворено 6 звуків, та ФО з фантастичними тваринами (згадується 6 міфічних істот).

Найчастіше у фразеологізмах використовуються такі компоненти-назви таких тварин, як собака (50), коза (11), кіт (13), кінь (15), віл (10), свиня (9), вовк (20), заєць (11), миша (11), півень (12), курка (19), птах (27), горобець (10), сорока (10), муха (30), жаба (15), риба (14), рак (17), глист (12), крила (25), ріг (12), лапа (9).

За нашими підрахунками, у «Фразеологічному словнику української мови» зафіксовано 584 ФО із зоонімічним компонентом.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі було розглянуто фразеологічні одиниці із зоонімічним компонентом в українській мові. Нашою метою був комплексний теоретичний і практичний аналіз зазначених фразеологізмів.

Загалом фразеологія є досить молодого лінгвістичною дисципліною, її основні поняття, визначення, ознаки, зміст, об'єкт є ще недостатньо вивченими і тому часто провокують дискусії між дослідниками та мовознавцями.

За останні роки фразеологія досить активно розвивалася. В мовознавстві з'явилося чимало ґрунтовних досліджень, які висвітлюють питання класифікації фразеологізмів, їх семантики, структури, перспективи розвитку.

Вона представлена у дослідженнях Ф.Буслаєва, В.Виноградова, О. Потебні, Б. Ларіна, Л. Булаховського, Л. Скрипник, І. Білодіда, М. Жовтобрюха, І. Чередниченка.

Ми у своїй роботі, проаналізувавши праці відомих науковців, намагалися дійти висновку, про визначення терміна «фразеологізм» та його основні ознаки, розглянули основні його класифікації, дослідили вплив компонента на значення ФО.

Саме у фразеологізмах найбільшою, мірою виявляється національна специфіка мови і вони становлять найобразнішу частину її лексики, тому у магістерській роботі ми зачепили і національно-культурний аспект їх функціонування в українській мові. М. Рильський писав, що фразеологія є вірним дзеркалом народного життя, правдивим; літописом історичних подій. ФО виникали внаслідок певних історичних обставин, подій, у них відображений побут, вірування, духовне життя українців. Через ФО виражається ставлення мовців до дійсності, передаються їх емоції, почуття, стан. (зневага – *сліпа курка*, злість – *пошитися в собачу шкуру*, смуток – *як чорний віл на ногу наступив*, голод – *і горобець у роті не наслідив*).

Із Фразеологічного словника української мови за редакцією В. Білоноженко методом вибірки нами було вилучено фразеологізми із зоонімічним компонентом. Ми систематизували їх за такими групами:

- 1) фразеологізми з власне зооморфними номенами:
  - а) з назвами диких тварин;
  - б) фразеологізми з назвами свійських тварин;
- 2) орнітофразеологізми (ФО з назвами птахів):
  - а) з назвами свійських птахів;
  - б) з назвами диких птахів;
- 3) ентомофразеологізми (ФО з назвами комах);
- 4) рептиліофразеологізми (фраземи з назвами плазунів);
- 5) амфібіофразеологізми (фраземи з назвами земноводних);
- 6) іхтіофразеологізми (ФО з назвами риб);
- 7) фразеологізми з назвами членистоногих;
- 8) фразеологізми з назвами червів;
- 9) ФО з тваринними соматизмами;
- 10) фразеологізми із компонентами «мови тварин»;
- 11) фраземи з назвами фантастичних тварин.

Фраземи із зоонімічним компонентом можна зустріти в усіх мовах світу. Найчастіше такі фразеологізми є метафорами, коли ознаки тварин переносяться на людину. Наприклад, за особливостями поведінки (*з вареної крашанки курча висидить, горобці цвірінькають у голові, хоч вовк траву їж*), зовнішності, розміру (*конем не об'їдеш*), соціальним станом (*велика риба, птиця високого польоту, мала пташка*).

Загалом нами виявлено у Фразеологічному словнику української мови 584 фразеологізми із зоонімічними компонентами. Поміж них нараховується 88 тварин.

Пропоноване дослідження не може, на жаль, охопити усю багатогранність фразеологізмів із зоонімічним компонентом. Проте, може

стати базовим матеріалом для подальших наукових досліджень, присвячених цій темі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова: фразеологія. Харків : Вища школа, 1998. 82 с.
2. Авксентьев Л.Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування. *Мовознавство*. 1988. №3. С. 58.
3. Алефіренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. Москва : Элпис, 2008. 271с.
4. Алефіренко Н.Ф. Фразеология и паремиология: Учебн. пособие для бакалаврского уровня филологического образования. Москва : Наука, 2009. 344 с.
5. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 133с.
6. Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово. Минск: Наука, 1991. 365 с.
7. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. Москва : Учпедгиз, 1957. 280с.
8. Бабич Н.Д. Антономія у фразеології східно-слов'янських мов. *Українське мовознавство* 1984. №12. С. 28-29.
9. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови: навчальний посібник. Львів : Світ, 2003. 496 с.
10. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови. Чернівці : Букрек, 1992. 286 с.
11. Баранник Д. Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні. *Питання мовної культури*. Київ. 1968. Вип. 2. С. 34-38.
12. Баранник, Д.Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю). *Мовознавство*. 2008. № 4/5. С. 18-31.
13. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 15-19.

14. Білодід І.К. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. Київ : Наук. Думка, 1973. 439 с.
15. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів . Київ : Наук. Думка, 1989. 153 с.
16. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Київ : Радянська школа, 1955. 244 с.
17. Важеніна О.Г. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій. Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2000. Вип. 6. С. 310 – 313.
18. Васильченко В.М. Українська фразеологія: Навч. посіб. для самостійного вивчення. Київ : Знання, 2000. 96 с.
19. Васильченко В. М. Генетичні зв'язки української обрядової фразеології з етнічною культурою. *Дивослово*. 2009. № 6. С. 37– 44.
20. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород : ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
21. Венжинович, Н. Ф. Концептуальна й семантична репрезентація стійких словосполучень в українській мові. *Українська мова*. 2008. № 1. С. 117-124.
22. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Лексикология и лексикография: Избр. тр. Москва: Наука, 1986. 342 с.
23. Гаврин С.Г. Заметки по теории фразеологии. Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц: материалы межвуз. симпозиума (1968). Тула, 1972. Вып. 2: Ответы на вопросы и анкеты. С. – 127-142.
24. Гаврин С.Г. Релевантные и факультативные свойства фразеологической единицы. Учен. Зап. Пермск : Гос. Пед. Ин-т. 1974. С 88-102. 25.
25. Голоднова Є.Ю. Десемантизація елемента «собака» / HUND як компонента сталих народних порівнянь і фразеологізмів української та

німецької мов: зб. наук. пр., 2011. Вип. 22. С. 263–267. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=9031>.

26. Гребенюк А.В. Етнонаціональні особливості вираження семантики зоосемічного компонента у фразеологізмах української мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов*. 2012. Вип. 8. С. 26-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_9_2012_8_7

27. Григоренко Т.В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови: монографія. Умань : ПП Жовтий, 2010. 216 с.

28. Демська-Кульчицька О. М. Фразеологія: навч. посібник. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 74 с.

29. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів-Краків-Париж : Просвіта, 1994. 62с.

30. Демський М.Т. Деякі особливості морфологічного складу фразеологічних одиниць. Київ : Рідне слово, 1971. Вип. 5. С. 14-18.

31. Доброльожа Г.М. Образна парадигма фразеологізмів з компонентом собака URL: [eprints.zu.edu.ua / 1747/1/04 dgmf.pdf](http://eprints.zu.edu.ua/1747/1/04_dgmf.pdf)

32. Дубравська З. Р. Зооніми як окремі лексичні одиниці та як компоненти сталих виразів. *Молодий вчений*. 2018. №3.1 (55.1). С. 51–54.

33. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник]. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

34. Жижома О.О. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фразеологія : навч. посібник. Маріуполь : ПДТУ, 2017. 285 с.

35. Загоруйко А.М. Зоонім «собака» та особливості його функціонування у лінгвокультурному просторі різних народів. *Мовні і концептуальні картини світу*, 2013. Вип. 46 (1). С. 552–559.

36. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків : Фоліо, 1999. 304 с.

37. Іжакевич Г.П. Стилїстика фразеологічних одиниць. Сучасна українська літературна мова: стилїстика. / За ред. І. К.Білодіда. Київ : Наук, думка, 1973. С . 150-210.
38. Історія української мови: Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1983. 743 с.
39. Князь Т.М. Назви тварин у лексичному наповненні фразеологізмів української мови для позначення стану заможності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2016. Вип. 60. С. 152-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_60_58
40. Коваленко О.В., Рзаєва В.В. Функціонування зоосемізмів у фразеологізмах німецької та української мов. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 30-38.
41. Коваль А. П. Крилате слово. Київ : Радянська школа, 1983. 224 с.
42. Комар Л. М. Світосприйняття фразеологічної одиниці. *Молодь і ринок*. 2011. № 1 (72). С. 128–132.
43. Кононенко В.В. Українська лінгвокультурологія. Київ : Вища школа, 2008. 327 с.
44. Коптілов В. В. У світі крилатих слів. Київ: Веселка, 1976. 199 с.
45. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии: Проблемы, методы, опыты. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. 144 с.
46. Крижко О.А. Дефініції семантичної сутності зооморфного компонента у фразеологічних одиницях української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2016. Вип. 60. С. 168-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_60_64
47. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. Дубна: Феникс, 2005. 488 с.
48. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание. Москва : Просвещение, 1977. С. 125-149.

49. Ларін Б.О. Про народну фразеологію. *Українська мова і література в школі*. 1959. №5. С. 29-36.
50. Левченко О.П. Принципи зооцентризму у фразеотворенні. *Проблеми зіставної семантики* : зб. наук. ст. Київ : КДЛУ, 2001. С. 206-209.
51. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : моногр. Львів : Регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2005. 377 с.
52. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Харків : Вища школа, 1977. 115 с.
53. Максюта, О. Як вовка не годуй, а... фразеологізмів він не знатиме. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 1. С. 12-17.
54. Марущак І.В. Зоонімічний компонент «собака» як носій національно-культурної конотації в українській фразеології. *Лінгвоукраїністика ХХІ століття: традиції новаторство* : зб. наукових праць / за ред. Л. М. Коваль. Вінниця : ТВОРИ, 2020. Вип. 3. 115 с.
55. Матвіяс І.Г. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2007 . № 3. С. 23 – 27
56. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. Харків : Вища школа, 1977. 232 с.
57. Мелерович А.М. Семантический анализ фразеологических единиц. *Филологические науки*. 1979. № 5. С. 69–75.
58. Мелерович А.М., Мокиєнко В.М. Семантическая структура фразеологических единиц современного русского языка. Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2008. 484 с.
59. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: дис... канд. філол. наук. Луганськ, 2001. 206 с.
60. Мокиєнко В.М. Славянская фразеология. Москва : Высшая школа, 1989. 287 с.

61. Мокієнко В.М. Історико-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики. *Мовознавство*. 1990. № 5 . С. 3-11 .
62. Мокієнко В.М. Спроба системно-етимологічного аналізу українських фразеологізмів. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 26-36.
63. Москаленко Н.А. З історії дослідження української фразеології. *Українська мова і література в школі*. 1967. №10. С. 22-26.
64. Онкович Г.О. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства. *Дивослово*. 1994. №9. С. 12-16.
65. Онкович Г.О. Фразеологізми як національно-культурний компонент. *Дивослово*. 1999. №4. С. 35 – 46.
66. Папіш В.А. Дискусійні питання фразеології у мовознавчих дослідженнях. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2009. Випуск 13. С. 79-82. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2009_13_20
67. Питання фразеології і східнослов'янських мов. Київ : Наукова думка, 1972. 375 с.
68. Плющ М.Я, Бевзенко С.П. Сучасна українська літературна мова: Підручник та ін. / За ред. М.Я. Плющ. – 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Вища школа, 2000. 430 с.
69. Подранецька Н. Лексикологія. Фразеологія. *Все для вчителя*. 2005. Січень (№ 1-2). С. 32-35.
70. Полиняк Ю.Ю. Джерела української фразеології. *Управління розвитком*. 2013. № 15. С. 38-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_15_21
71. Потапенко Л.М. Роль фразеологізмів у мовленні: Урок в 11 класі. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2007. № 24. С. 15-17.
72. Прадід Ю.Ф. Значення фразеологізму та його тлумачення у словнику (на матеріалі іменникових фразеологізмів). *Культура народів Причорномор'я*. 2001. Вип. 23. С. 157–162.
73. Прадід Ю.Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі укр. і рос. мов): автореф. дис. ...д-ра філол. наук. Дніпропетровськ, 1997. 148 с.

74. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). Київ, Сімферопель. 1997. 252 с.
75. Проценко Т.В. Фразеологізми: Роль фразеологізмів у мовленні. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2007. № 12. С. 21-23.
76. Редін П.О. Фразеологічна одиниця в мовній системі. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2008. № 27. С. 35-37. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/gospodar-luckoyi-brami>
77. Розгон В.В. Фразеологізми сучасної української мови: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Випуск дев'ятий. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2015. 149 с.
78. Розгон В.В. Фразеологізми СУМ: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2015. Випуск дев'ятий. С. 18- 26.
79. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ, Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
80. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ : АТ ОКО, 1996. 416 с.
81. Скрипник Л. Г. З таємниць фразеології. *Мовознавство*. 1968. № 2. С. 75- 76.
82. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови: монографія. Київ : Наукова думка, 1973. 280 с.
83. Словник фразеологізмів української мови / за ред. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. Київ : Наукова думка, 2008. 1097 с.
84. Смерчко А.А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу. автореф. дис... канд. філол. наук. Київ. 1997. 222 с.
85. Сологуб Ю. П. Путешествие в мир фразеологии. Москва : Просвещение, 1981. 64 с.
86. Сучасна українська літературна мова : підручник. А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. / за ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид. перероб. і допов. Київ, 1997. 493 с.

87. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. Москва : Наука, 1981. 269 с.
88. Тепляков І.М. Фразеологічна семантика (на матеріалі деяких слов'янських мов). *Проблеми слов'янознавства*. 2005. Вип. 55. С. 156-163.
89. Тибій С. Роль фразеологізмів у мовленні. Стилiстичні засоби фразеології. *Все для вчителя*. 2006. № 22. С. 55-57.
90. Ужченко В. Д. , Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія: Навчальний посібник для студентів філологічного факультету університетів. Харків: Основа, 1990. 167 с.
91. Ужченко В. Д. Внутрішня форма фразеологізму в зв'язку з внутрішньою формою слова. *Мовознавство*. 1993. №3. С. 23 – 30.
92. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. Київ : Наукова думка, 1988. 217 с.
93. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.
94. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія Сучасної української мови. Київ : Альма Матер, 2005. 400 с.
95. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посібник. Київ : Знання, 2007. 494 с.
96. Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: дис...канд. філол. наук. Луганськ, 2000. 248 с.
97. Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. Інститут української мови НАН України . Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011.
98. Федуленкова Т.Н. Фразеология и типология: к типологической релевантности фразеологии. *Филологические науки*. 2005. № 1. С. 74-80.
99. Філіпчук М.В. Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі: автореф. дис. ...канд. філол. наук. Київ, 2007. 259 с.

100. Харчук О. В. До питання про семантичні відношення у фразеологічних одиницях. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*. 2010. С. 41 – 44.
101. Чередниченко І.Г. Нариси з української фразеології: (з рос.-укр. паралелями). Київ : Радянська школа, 1952. 152 с.
102. Шанский Н. М. Фразеология русского языка. Москва : Высшая школа. 1969. 400 с.
103. Шахматав А. А. Синтаксис русского языка Санкт-Петербург : Учпедгиз 1941. 267 с.
104. Шевченко Л. Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 10. С. 26-31.
105. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду УЛМ (кін. XVIII – поч. XIX ст.) Харків : Вища школа, 1984. 208 с.

ДОДАТОК А

Перелік фразеологізмів української мови із зоонімічним компонентом

1. Фразеологізми з власне зоонімічними компонентами
1.1. фразеологізми з назвами свійських тварин
1. Бита собака
2. Вішати всіх собак на когось
3. Ганяти бліх/собак
4. Дразнити собак
5. З'їсти собаку на чомусь
6. І собака не гавкне
7. Й собака не перескочить
8. Й собаками не піймати
9. Й собаки вже не їдять
10. Як собака зірватися з цепу
11. Ні за собаку пропасти
12. Ніяка собака
13. Знати, де собака зарита
14. Різницька собака
15. Скажена собака
16. Собаки виють
17. Собаці під хвіст
18. Собача радість
19. Собачий нюх
20. Усяка (кожна) собака
21. Хоч собак в'яжи
22. Хоч собак ганяй
23. Як кіт з собакою жити
24. Побита собака

25. Як потайний собака
26. Як скаженого собаки боятися
27. Бути як собака голодний
28. Як собака з ожереду пуститися
29. Як собака за обгризену кістку триматися
30. Як собака на висівки витріщатися
31. Як собака на посвист біжить
32. Як собака на прив'язі
33. Як собака на сіні
34. Як собака на ярмарку пропасти
35. Як собака палицю (редьку, цибулю) любити
36. Як собака спущений з (припону) прив'язі бігти
37. Як собака у човні сидіти
38. Як собаками обгризене
39. Багата як собака кудлата
40. Нема чим собаку (тютюку) виманити з-під столу
41. Пошився в собачу шкуру
42. Присохне як на собаці
43. Як на собаці гоїться
44. Хвіст собачий
45. Хоч на хвіст собаці лий
46. Як з собачого хвоста сито
47. Як собаці (Сірку) на перелазі
48. Як собаці другий хвіст
49. Як собаці п'ята нога
50. Як собаці муха
51. Ні пес ні баран
52. Як пес після макогона
53. Як пес санджарівський злий

54. Як пес у Пилипівку трястися
55. Босий як пес
56. Жиє як пес
57. Зійти (перевестися) на пси
58. Пішло на пси
59. Як псів
60. Як Сірко на базарі щезнути
61. Як Сірко на прив'язі набігатися/намотатися
62. Як Сірко на прив'язі нагулятися
63. Як Сірко паскою поживитися
64. Як у Сірка із зубів вирвати
65. Очей у Сірка позичив
66. Сірка смикати
67. Тягти Сірка (кота) за хвіст
68. Хоч цуценят бий
69. Як цуцик бігати
70. Як цуцика ганяти
71. Встигнути з козами на торг
72. Забити козла
73. І вовк ситий і кози цілі
74. Щоб і кози були ситі, і сіно ціле
75. Козина (козяча) ніжка
76. Не на тій козі під'їжджати
77. Показати, де козам роги правлять
78. Там де козам роги правлять
79. Сунеться зі своїми козами на торг
80. Усі кози в золоті
81. Як Сидорову козу бити
82. Як з цапа молока

83.	Як цап на зорях розбиратися
84.	Цап відбувайло
85.	Ні за цапову душу пропасти
86.	Скакати цапа
87.	Чорна кішка між кимось пробігла
88.	І кішки нема чим годувати
89.	Чия кішка сало з'їла
90.	Ще й кіт не валявся
91.	Як кіт до миші
92.	Як кіт до сала допастися
93.	Як кіт на сало позирати
94.	Як кіт наплакав
95.	І котові на сльози нема (не буде
96.	Як кіт табаку любити
97.	Як очманіла кішка
98.	Грати в kota і мишку
99.	Коти шкребуть на серці
100.	Купити kota в мішку
101.	Не все котові масниця
102.	Дійна корова
103.	Як корова язиком злизала
104.	Як корові сідло
105.	Бикам (волам) хвости крутити
106.	Брати/взяти бика за рога
107.	Боже теля
108.	Покірненьке теля
109.	Де Макар телят пасе
110.	Як теля в наритнику пишатися
111.	Як теля на нові ворота

112.	Золоте теля (телець)
113.	Золотий телець
114.	Викидати коника
115.	Й конем не доженеш
116.	Конем не об'їдеш
117.	Коняча доза
118.	На коні бути
119.	На коні не під'їдеш
120.	Сідати на свого коника
121.	Осідлати свого коня
122.	Злазити зі свого коника
123.	Мов хто на сто коней висадив
124.	Як свиня на коня схожий
125.	Хоч коники ліпи
126.	Хід конем
127.	Хоч конем грай
128.	Троянський кінь
129.	Приший кобилі хвіст
130.	Сон рябої кобили
131.	Гладка як кобила
132.	Зад як у виїзної кобили
133.	Як віл до браги допастися
134.	Як віл здоровий
135.	Волові шию (роги) скрутить
136.	Як віл на рогатину
137.	Як віл обуха
138.	Як віл працювати
139.	Як віл у ярмі працювати
140.	Як чорний віл на ногу наступив

141.	Вола б з'їв
142.	Як волами їхати
143.	Метати перли (бісер) перед свинями
144.	Пасти свині з кимось
145.	У свинячий голос
146.	У свинячий писк
147.	Як свині в барлозі величатися
148.	Як свині наритники
149.	Як свиня в дощ чепурний
150.	Як свиня в хомуті виглядати
151.	Заблукана/блудна вівця
152.	Як циган у вівцях розбиратися
153.	Дивитися, як вовк на вівцю
154.	Віділлються вовкові овечі сльози
155.	Як баран в аптеці
156.	Як баран на нові ворота
157.	Валаамова ослиця
158.	Казка про білого (солом'яного, рябого) бичка
159.	Запишалась як порося на орчику
160.	Як бугай у болоті шуміти
1.2. Фразеологізми з назвами диких тварин	
161.	Завити вовком
162.	Вити вовком
163.	Вити на луну
164.	Хоч вовком вий»
165.	Вовк в овечій шкурі
166.	Вовк кишки догризає
167.	Вовчий білет
168.	Вовчим оком зирити

169.	Дивитися (кинутися) як вовк на вівцю
170.	Дивитися вовком на когось
171.	Віділлються вовкові овечі сльози
172.	Впіймати вовка за вухо
173.	З'їсти вовка на чомусь
174.	Стріляний вовк
175.	Не бачити смаленого вовка
176.	І вовк не пролізе
177.	І вовк ситий і кози цілі
178.	Морський вовк
179.	Хоч вовк траву їж
180.	Як вовк на зорях розбиратися
181.	Ведмежа послуга
182.	Ведмідь на вухо наступив
183.	Ділити шкуру небитого ведмедя
184.	Ганятися за двома зайцями
185.	Убити двох зайців
186.	Далеко куцому до зайця
187.	Як куцому до зайця
188.	Зайчики в голові стрибають
189.	Заяча душа
190.	Не з заячого пуху
191.	Із заячий скік
192.	Із заячий хвіст
193.	Сипати зайцям солі на хвіст
194.	Як зайцеві бубон
195.	Ані рудої миші
196.	Грати в ката і мишку
197.	І миша не пролізе (не проскочить)

198.	Мишача душа
199.	Мишей топтати
200.	На серці миші шкребуть
201.	Миша в пастці
202.	Як миша в норі
203.	Як руда миша зимою загинути
204.	Як руда миша зимою зостатися
205.	Як церковна миша
206.	Старий лис/стара лисиця
207.	Хитрий лис
208.	Робити з мухи слона
209.	Слон на вухо наступив
210.	Їжаком усе
211.	Лєвова пайка
212.	Обчистити/обідрати як білочку
213.	Розбудити звіра
214.	Як байбак у норі жити
215.	Як бобер у салі

2. Орнітофразеологізми (фразеологізми з назвами птахів)	
2.1. Фразеологізми з назвами свійських птахів	
216.	До перших півнів
217.	З першими півнями
218.	До других півнів
219.	Після других півнів
220.	До третіх півнів
221.	З третіми півнями/у треті півні
222.	Після третіх півнів
223.	Пускати/ловити півня

224.	Півень убрід переходить».
225.	Як півень розмальований
226.	Півнем ходить
227.	Червоний півень
228.	Куряча голова
229.	Курячий розум
230.	Курячий мозок
231.	З вареної крашанки курча висидить
232.	І кури загребуть (заклюють)
233.	І кури не клюють
234.	Й курці ніде клюнути
235.	Ніде курці ступити
236.	Кури ніде пустити
237.	Кури засміють
238.	Курям на сміх
239.	Курчат лічити
240.	Мов курка лапою писати
241.	Носитися як курка з яйцем
242.	Розводити Химині кури
243.	Сліпа курка
244.	Хатка на курячій ніжці
245.	Як курячим зубом обчеркнутий
246.	Як мокра курка
247.	Гусей підпускати
248.	Як з гуски вода
249.	Гуси Рим врятували
250.	Як індик надутися
251.	Як індик переяславський
252.	Мов квочка в обичайці

253.	Як квочка на яйцях сидіти
254.	Ходити як квочка коло курчат
255.	Щоб тебе качка копнула
2.2. Фразеологізми з назвами диких птахів	
256.	Битися як птах у клітці
257.	Як вільна пташка жити
258.	Божа пташка
259.	Вільний птах
260.	Дрібна пташка
261.	Невелика птиця
262.	Жовтороте пташеня
263.	З висоти пташиного польоту
264.	Птах високого польоту
265.	Знатна птиця
266.	На пташиних правах
267.	Не нашого пера птах
268.	Птах не нашого польоту
269.	Пташине молоко
270.	Рання пташка
271.	Синій птах
272.	Стріляний птах
273.	Перелітний птах
274.	Пізній птах
275.	Пасти ластів'ят (пташок)
276.	Спіймати жар-птицю
277.	Рідка птиця
278.	Що за птиця?
279.	Залітна птиця
280.	Зальотна птиця

281.	Одного гніздечка птиці
282.	Піймати ворону
283.	Чорний ворон
284.	Біла ворона
285.	Ворон (галок) лічить
286.	Куди і ворон кісток не заносить
287.	Датися як горобець на полову
288.	Горобина ніч
289.	Із гороб'ячий скік
290.	З горобину душу
291.	І горобець у роті не наслідив
292.	Старому горобцеві по коліна
293.	Старий (стріляний) горобець
294.	Стріляти з гармат по горобцях
295.	Щоб тебе горобці подзьобали
296.	Горобці цвірінькають у голові
297.	Зустріч на сорочому містку
298.	Як сорока на хвості принесла
299.	Сорока на хвості принесла
300.	Як сорока на тину вертітися
301.	Як сорока на тину сидіти
302.	Як сорока на голу кістку заглядати
303.	Як сорока на тину жити
304.	Як сорока по тину писати
305.	Сорочин хвіст
306.	Сорочин хвіст причеплено
307.	Як сова дивитися
308.	Сови ночували в голові
309.	Старий сич

310.	Надутися як сич
311.	Як сич ходити
312.	Лебедина вірність
313.	Лебедина пісня
314.	Лебедя рубати
315.	Як пава
316.	Ходити павичем
317.	Ні гава ні пава
318.	Співати (заливатися) соловейком
319.	Як у Спасівку соловейко заспіває
320.	Як гаву ковтнув
321.	Ловити гаву
322.	Піймати синицю у руку
323.	Мати синицю у жмені
324.	Як голуб/голубка сивий/сива
325.	Мудрі, як змії, і кроткі, як голуби
326.	Перша ластівка
327.	Пасти ластів'ят (пташок)
328.	Давати дрозда
329.	Битися як горлиця
330.	Як сім галок чорний
331.	Як підстрелений сокіл впасти
332.	Ні грач, ні помагач

3. Ентомофразеологізми (фразеологізми з назвами комах)	
333.	Як (божа) бджола
334.	Як бджіл у вулику
335.	Як бджоли у вулику гудіти
336.	Липнути як бджоли до меду

337.	Як оса
338.	Як оса чіплятися (роїтися)
339.	Осине гніздо
340.	Під джмелем
341.	Убити джмеля
342.	Джмелі гудуть у голові
343.	Слухати джмелів
344.	Білі мухи
345.	Вертітися як муха в окропі
346.	Бути як муха в окропі
347.	Влипнути як муха в мед
348.	І муха крилом уб'є
349.	Хай їдять його мухи
350.	Щоб муха тебе вбрикнула
351.	Ловити мух
352.	Ротом мух ловити
353.	Мати мухи в носі
354.	Мухи в носі грають
355.	Як мусі в меду
356.	Липнути як мухи до меду
357.	Налетіти як мухи на мед
358.	Припасти як муха до меду
359.	Навіть мухи не зачепить пальцем
360.	Як муха в Спасівку
361.	Яка муха тебе вкусила
362.	Мухою літати
363.	На муху з обухом
364.	Ні муха не забринить
365.	Під мухою

366.	Убити муху
367.	Робити з мухи слона
368.	Скрутитися як муха в окропі
369.	Сонні мухи
370.	Як муха в сметані йти
371.	Як муха крилом зачепила
372.	Як мухи гинути (мерти)
373.	Як мухи лізти
374.	Як муху задавити
375.	Брати/взяти на мушку
376.	Попастися (попадати) на мушку
377.	Як мурашки
378.	Аж мурашки забігали по спині
379.	Комар носа не підточить
380.	На комариний ніс
381.	На комариному салі
382.	Придавити комара
383.	Як тієї сарани
384.	Як сарана лізти
385.	Пустити жука комусь
386.	Як сарана їсти
387.	Битий жук
388.	Годувати бліх/вошей
389.	Як воша за кожух
390.	Як чумацька воша пишатися
391.	Обплітати як павук
392.	У очах замигтіли метелики
393.	Цвіркуни тріщать у голові
394.	Як комашки полізли по спині

4. Рептиліофразеологізми (фразеологізми з назвами плазунів)	
395.	Відігріти гадюку біля серця
396.	Гадюка ссе коло серця
397.	Потайна гадюка
398.	Гадюка сидить під серцем
399.	Зелений змій
400.	Відгодовувати змій
401.	Змія підколодна
402.	Мудрі, як змії, і кроткі (прості), як голуби
403.	Крокодилячі сльози
404.	Лити крокодилячі сльози
405.	Вуж не пролізе
406.	Як черепаха ходити
5. Амфібіофразеологізми (фразеологізми з назвами земноводних)	
407.	Скочити як жаба в жар
408.	Розступися море – жаба лізе
409.	Дметься, як жаба
410.	Набратися як жаба мулу
411.	Жаба душить
412.	Дивитися, як жаба в болоті
413.	Скачуть заміж, як жаба в мул
414.	Жаба головата
415.	Жабі по коліно
416.	Надувся як жаба
417.	Змерз як жаба

418.	Синя як жаба
419.	Жаба цицьки дасть
420.	Ні рак ні жаба
421.	Як жаба на купині розсістися

6. Іхтіофразеологізми (фразеологізми з назвами риб)	
422.	Битися як риба в саку (в сітці)
423.	Велика риба
424.	Знову за рибу гроші
425.	Ловити рибку
426.	Ловити рибку в каламутній воді
427.	На риб'ячій хустрі
428.	Ні риба ні м'ясо
429.	Як рибі парасолька необхідний
430.	Як риб'яче око
431.	Як риба з водою
432.	Як риба у воді
433.	Як риба з водою жити
434.	Як риба мовчати
435.	Як риба у воді жити
436.	Як в'юн посолений/на сковороді/ в ополонці
437.	Битися в'юном
438.	Ходити в'юном біля когось
439.	Як в'юн верткий».
440.	Як лин мулу набратися
441.	Як лин по дну ходити
442.	По щучому велінню
443.	Як щупак посолений/на сковороді/ в ополонці
444.	Як оселедців в бочці

445.	Ловити носом окунів
446.	Як у карася вовни

7. Фразеологізми з назвами членистоногих

447.	Бодай рак урачив
448.	Вишептатися як рак у торбі
449.	Раків пішов годувати
450.	Пішов на дно раків ловити
451.	Знати, де раки зимують
452.	Показати, де раки зимують
453.	Ні рак ні жаба
454.	Пекти раків
455.	Як печений рак
456.	Сів як рак на мілині
457.	Як рак на мілині лишитися/зостатися
458.	Як рак свисне
459.	Коли рак на горі свисне
460.	Як рак у торбі шептати
461.	Як раки з мішка
462.	Упускати рака з рота

8. Фразеологізми з назвами червів

463.	Як глист
464.	Як глист на підтяжках
465.	Як глист обморочний
466.	Як глист в об мороці
467.	Як глист у скафандрі
468.	Як глист у фракці
469.	Як глиста на підтяжках

470.	Як глист в обмотках
471.	Як глист у корсеті
472.	Як глист у панамці
473.	Як глист у шапці
474.	Як глист ходячий
475.	Заморити черв'яка
476.	Як черв'як
477.	П'явка ссе під серцем\на серці
478.	Як той слимак лізти

9. Фразеологізми з тваринними соматизмами	
479.	Під своє крило брати
480.	Під чийось крилом
481.	Приборкувати крила
482.	Обламати/обрізати крила
483.	Опускати крила
484.	Пускатися на свої крила
485.	Розправляти крила
486.	Обпалити крила
487.	Скласти крильця
488.	Як на крилах летіти
489.	Як на крилах понесло
490.	Бити в хвіст і в гриву
491.	В хвіст і гриву
492.	Накрутити хвоста
493.	Сипати солі на хвіст
494.	Сипати зайцям солі на хвіст
495.	Наступити/наступати на хвоста
496.	Наче віжка під хвіст попала

497.	Розпустити хвіст
498.	Хоч на хвіст наступи
499.	Хвіст набік
500.	Вибити хвіст об тин
501.	У хвості опинятися
502.	У хвості ставати
503.	Тягнутися хвостом за кимось
504.	Тримати хвіст трубою (бубликом)
505.	Виляти хвостом
506.	Крутити хвостом
507.	Тільки хвостом мелькнути
508.	Хвостом війнути
509.	Показувати хвоста
510.	Крутнути хвостом
511.	Піджати хвоста
512.	Задирати хвоста
513.	Прищемити хвоста
514.	Вкрутити/скрутити хвоста
515.	Амальтеї ріг (ріг достатку)
516.	Як з рогу достатку
517.	Аж очі рогом
518.	Аж очі рогом полізли
519.	Як табака в розі темний/сліпий
520.	Брати за роги
521.	Виставити роги
522.	Наставити роги
523.	Волові роги скрутить
524.	Вкрутить роги
525.	Обламає роги

526.	Скрутить роги самому чортові
527.	Оббити/оббивати пір'я
528.	Обрости пір'ям
529.	Вбратися в пір'я
530.	По своєму пір'ю
531.	Розпустити пір'я
532.	Аж пір'я летить (розлітається)
533.	Виходити/вийти з-під пера
534.	Нагострити перо
535.	Одним розчерком пера
536.	Пробувати своє перо
537.	Спроба пера
538.	Братися за перо
539.	Закинути перо
540.	В пух і прах розбивати
541.	Не з заячого пуху
542.	Тільки пух полетить
543.	Бути у лапах
544.	Потрапити у лапи комусь
545.	У лапи комусь попастись
546.	На лапу дати
547.	І лапки покласти
548.	Скласти лапки
549.	І лапки покласти
550.	На задніх лапках ходити (лазити)
551.	Скакати на задніх лапках
552.	Ставати на двох лапках
553.	З копита (копит)
554.	На своє копито

555.	Ударити з копита
556.	Брати/взяти з копита
557.	Брати/взяти за зябра
558.	Ні луски ні зябри
559.	Випускати пазурі (кігті)
560.	Гострити кігті
561.	Вирвати з пазурів
562.	Вирватися з пазурів
563.	Гладити (стригти) проти шерсті
564.	Гладити за шерстю
565.	Ні шерстини
566.	Хоч проти шерсті гладь (не вкусить)
567.	Як у карася вовни
568.	Як Марко на вовні заробити

10. Фразеологізми із компонентом «мови тварин»

569.	На місяць вити
570.	Завити вовком
571.	Вити вовком
572.	Вити на луну
573.	Хоч вовком вий
574.	Не каркай
575.	Ні бе ні ме
576.	Ні мур-мур
577.	Цвірінькати в очі
578.	Цвіркати через губу

11. Фразеологізми з назвами фантастичних тварин

579.	Осідлати Пегаса
------	-----------------

580.	Спіймати жар-птицю
581.	Драконівські закони
582.	Драконове сім'я (сім'я розбрату)
583.	Як Сфінкс мовчати
584.	Загадковий, як Сфінкс
585.	Повстати, як Фенікс з попелу

